Hist. Rom
ant. vet.

5

9
13 A
13

Ex Bibliotheca
ajori Coll. Rom.
Societ. Jesu

M

9. - 2. B. 45

28

BIBLIOTECA NAZ.
ROMA
VITTORIO EMANUELE

Coll. Rom. Soc. Iesu cat. inscr. Biblio. Maiori

C. SALLVSTII CRISPI

CONIVRATIO CATILINÆ.

&

Bellum Iugurthinum.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

E Bibliotheca Medicea.

FLORENTIAE,
Apud Iuntas.
CIↃ IↃ LXXVI.

PETRVS VICTORIVS HIERONYMO GVICCIARDINIO SAL.

MITTO ad te munuſculum, adoleſcens optime, mihique cariſſime, quod ſane magis tibi conuenit, quam ego iuris in ipſum multum habeam, & ſi laboraui non nihil, vt plurimum haberem: aliquo enim modo alienum opus ſuum facit, qui ſtudet, vt integrius id, nitidiuſque in manus eruditorum veniat, deletis ma-

culis, quas à tempore incuriaque hominum acceperit. is autem eſt C. Salluſtius, rerum R. grauis & prudens auctor, de cuius ſermone puro & libertate loquendi, præſtantique iudicio, in ijs, quæ commemorat, exponendis, opus non eſt me pluribus dicere, cum laudes ipſius ſatis notæ omnibus explorataeque ſint. reſtat potius, vt conſilium meum comprobem, cur te potiſſimum delegerim, cui hoc, quaſi donum quoddam, darem, cum omnem noſtram iuuentutem, deditam ſtudijs litterarũ, valde amem: et quacunq; re poſſum ornare ſtudeam: atque id merito faciam. Sed hoc quoque obſcurum eſſe non poteſt: cui enim cognitum non eſt, hanc dotem ſcribendi hiſtoriam propriam eſſe veſtræ familiæ? in qua cũ plures omni tempore prudentes uiri, honeſteq; uerſati in republica, floruerint, non vnus ipſorum

tantũ, aut alter ad hanc gloriã aſpirauit. enituit tamen maxime inter ceteros, qui tamquã peculiare ſuumq; opus hoc fecit, magno ingenio præditus, ſingularique eloquentia patruus tuus magnus, omni ſua vita verſatus in magnis reb. gerendis, publicisque negotijs adminiſtrandis: hi namque rerum memoriam monimentis recte mandare poſſunt, qui magnum vſum rerum habent: domique ac militiæ publicam perſonam ſuſtinuerunt, quales apud Græcos Thucydides & Polybius extitere. ſimilis itaque his vndequaque Franciſcus, vnus è maioribus tuis, fuit. quare non ſine cauſa hiſtoria ipſius tantopere celebratur: conteriturque manibus omniũ, qui ſiue ſcientia rerum præteritar. delectantur, ſiue ſperant aliquando futurum, vt ipſi partem aliquam reip. attingant. leges igitur accurate Romani ſcri-

ptoris duo hæc opuſcula. nam grandiores vigiliæ maximi ingenij ipſius periere: & conferes cum ſcriptis, prudentiæ plenis, gentilis tui, qui, ſi diutius vixiſſet, & plura ſcripſiſſet, & quæ iam inſtituta habebat, magis abſoluiſſet: paraque te, ut vere è ſanguine ipſius ortus eſſe videare: & ſi fontem propinquiorem habes omnium bonarum artium hauriendarum, Angelum, patrem tuū. quare domeſtica diſcipli na, qua eximie educarere, non defuit, cui etiam acceſſit exquiſita Latinarum & Græcar. litterarum doctrina. Ex laude autem tua ipſe lætitiam incredibilem capiam, partemq; aliquam eius ad me pertinere arbitrabor, qui optimum ingenium tuum ſumma cura expolire conatus ſum: & nunc, quod feci, eo animo feci, vt admoueretur hic, quaſi ſtimulus quidam, ad curſum tuum incitandum,

quam-

quamuis eo non valde egeas , cum tua ſponte ſatis incenſus ſis ad omnem virtutem perſequendam.

Vale. Florentia. X. K. ſept.

CIↃ IↃ LXXVI.

C. SALLVSTII CRISPI
DE CONIVRATIONE
L. SERGII. CATILINAE.

OMNES homines, qui ſeſe ſtudent praeſtare ceteris animalibus, ſumma ope niti decet; ne vitam ſilentio tranſeant, veluti pecora; quae natura prona, atq; uentri obedientia finxit. ſed noſtra omnis vis in animo, & corpore ſita eſt. animi imperio, corporis ſeruitio magis vtimur. alterum nobis cum dijs: alterum cum beluis commune eſt. quo mihi rectius eſſe videtur, ingenij, quam virium opibus gloriam quaerere: &, quoniam vita ipſa, qua fruimur, breuis eſt; memoriam noſtri quammaxime longam efficere. nam diuitiarum, & formae gloria fluxa, atq; fragilis eſt; virtus clara, aeternaq; habetur: Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, vi ne corporis, an virtute animi, res militaris magis procederet. nam & prius, quam incipias, conſulto: &, vbi conſulueris, mature facto opus eſt. ita vtrumque per ſe indigens, alterum alterius auxilio eget. igitur initio reges, (nam in terris nomen imperij id primum fuit) diuerſi, pars ingenium, alij corpus exercebant. etiam

cet. & qui fecere, & qui facta aliorum ſcripſere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametſi haudquaquam par gloria ſequatur ſcriptorem, & actorem rerum, tamen in primis arduum videtur, res geſtas ſcribere; primum, quod facta dictis ſunt exaequanda: dehinc, quia plerique, quae delicta reprehenderis, maleuolentia, & inuidia dicta putant: vbi de magna virtute, atque gloria bonorum memores; quae ſibi quiſque facilia factu putat, aequo animo accipit; ſupra ea, veluti ficta pro falſis ducit. Sed ego adoleſcentulus initio, ſicuti plerique mortalium, a ſtudio ad remp. delatus ſum: ibique mihi multa aduerſa fuere. nã pro pudore, pro abſtinentia, pro virtute, audacia, largitudo, auaritia uigebant, quae tametſi animus aſpernabatur, inſolens malarum artium: tamen inter tanta vitia imbecilla aetas, ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, cum ab reliquis malis moribus diſſentirem, nihilo minus honoris cupido eadem, quae ceteros, fama, atque inuidia vexabat. igitur, vbi animus ex multis miſerijs, atque periculis requieuit, & mihi reliquam aetatem a rep. procul habendam decreui; non fuit conſilium, ſocordia, atque deſidia bonum otium conterere: neque vero, agrum colendo, aut venando, ſeruilibus officijs, intentam aetatem agere; ſed, a quo incepto, ſtudioq. me ambitio mala detinuerat, eodem regreſſus ſtatui res geſtas populi R. carptim, ut quaeque memoria digna videbantur, perſcribere, eoq; magis, quod mihi a ſpe, metu, partibus reipublicae

cherrima, peſſima, atque flagitioſiſſima facta ſit, diſſerere. Vrbem Romam, ſicuti ego accepi, condidere, atque habuere initio Troiani; qui Aenea duce, profugi, incertis ſedibus vagabantur; cumque his aborigenes, genus hominum agreſte, ſine legibus, ſine imperio, liberum atque ſolutum. hi, poſtquam in vna moenia conuenere, diſpari genere, diſſimili lingua, alij alio more viuentes, incredibile memoratu eſt, quam facile coaluerint. ſed, poſtquam res eorum ciuibus, moribus, agris aucta, ſatis proſpera, ſatiſque pollens videbatur; ſicuti pleraque mortalium habentur; inuidia ex opulentia orta eſt. igitur reges, populique finitimi bello temptare: pauci ex amicis auxilio eſſe. nam ceteri, metu perculſi, a periculis aberant. at Romani, domi, militiaeque intenti, feſtinare, parare, alius alium hortari; hoſtibus obuiam ire, libertatem, patriam, parenteſque armis tegere. poſt, vbi pericula virtute propulerant, ſocijs, atque amicis auxilia portabant; magiſq; dandis, quam accipiendis beneficijs amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperij regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium ſapientia validum erat, reip. conſultabant. hi, vel aetate, vel curae ſimilitudine, patres appellabantur. poſt, vbi imperium regium, quod initio conſeruandae libertatis, atque augendae reip. fuerat; in ſuperbiam, dominationemque ſe conuertit; immutato more, annua imperia, binos imperatores ſibi fecere. eo modo

ſcriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Athenienſium facta pro maximis celebrantur. ita eorum, qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantũ verbis ea potuere extollere praeclara ingenia. At populo R. numquam copia ſcriptorum fuit: quia prudentiſsimus quisque negotioſus maxime erat. ingenium nemo ſine corpore exercebat. optimus quiſque facere, quam dicere: ſua ab alijs bene facta laudari, quam ipſe aliorũ narrare, malebat. igitur domi, militiaeque boni mores colebantur. concordia maxima, minima auaritia erat. ius bonumq. apud eos non legibus magis, quam natura, valebat. iurgia, diſcordias, iras, ſimultates cum hoſtibus exercebant: ciues cum ciuibus de virtute certabant. in ſupplicijs deorum magnifici, domi parci, amicis fideles erant. duabus his artibus, audacia in bello; vbi pax euenerat, aequitate, ſeq;, remq. publicam curabant. Quarum rerum maxima documenta haec habeo; quod in bello ſaepius vindicatum eſt in eos, qui contra imperium in hoſtem pugnauerant, quiq. tardius reuocati proelio exceſſerant, quam qui ſigna relinquere, aut pulſi loco cedere auſi erant; in pace vero, quod beneficijs magis, quam metu, imperium agitabãt, &, accepta iniuria, ignoſcere, quam perſequi, malebant. ſed, vbi labore, atque iuſtitia reſp. creuit; reges magni, bello domiti; nationes ferae, & populi ingentes ui ſubacti; Carthago, aemula imperij Romani, ab ſtirpe interijt; cuncta maria, terraeque patebant, ſaeuire fortuna, ac miſcere omnia coe-

ctores habere; foeda, crudeliaq; in ciues facinora facere. huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Aſia ductauerat, quo ſibi fidum faceret, contra morem maiorum luxurioſe, nimiſq; liberaliter habuerat: loca amoena, voluptaria facile in otio feroces militum animos molliuerant. ibi primum inſueuit exercitus populi R. amare, potare, ſigna, tabulas pictas, vaſa caelata mirari, ea priuatim & publice rapere, delubra ſpoliare, ſacra, profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, poſtquam victoriam adepti ſunt, nihil reliqui uictis fecere. quippe ſecundae res ſapientium animos fatigant: ne dum illi, corruptis moribus, victoriae temperarent. poſtquam diuitiae honori eſſe coeperunt, & eas gloria, imperium, potentia ſequebatur: hebeſcere virtus, paupertas pro probro haberi, innocentia pro maleuolentia duci coepit. igitur ex diuitijs iuuentutem luxuria, atque auaritia cum ſuperbia inuaſere. rapere, conſumere; ſua parui pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, diuina atque humana promiſcua; nihil penſi, neque moderati habere. Operaepretium eſt, cum domos atq; villas cognoueris, in vrbium modos exaedificatas, uiſere templa deorum, quae noſtri maiores, religioſiſſimi mortales, fecere, verum illi delubra deorũ pietate, domos ſuas gloria decorabant, neq; victis quicquã, praeter iniuriae licentiam, eripiebant. at hi contra, ignauiſſimi homines, per ſũmum ſcelus omnia ea ſocijs adimere, quae fortiſſimi viri victores hoſtib. reliquerunt: proinde quaſi,

quis etiam vacuus a culpa in amicitias eius inciderat; quotidiano vſu, atque illecebris, facile par, ſimiliſque ceteris efficiebatur. ſed maxime adoleſcentium familiaritates appetebat. horum animi, molles & aetate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. nam, vt cuiuſque ſtudium ex aetate flagrabat, alijs ſcorta praebere; alijs canes, atque equos mercari; poſtremo neque ſumptui, neque modeſtiae ſuae parcere, dum illos obnoxios, fidoſq. ſibi faceret: ſcio fuiſſe non nullos, qui ita exiſtimarent; iuuentutem, quae domum Catilinae frequentabat, parum honeſte pudicitiam habuiſſe. ſed ex alijs rebus magis; quam cuiquam id compertum foret, haec fama ualebat. Iamprimum adoleſcens Catilina multa nefanda ſtupra fecerat cum virgine nobili, cum ſacerdote Veſtae, alia huiuſcemodi contra ius, faſque. poſtremo, captus amore Aureliae Oreſtillae, cuius, praeter formam, nihil vmquam laudauit bonus, quod ea nubere illi dubitabat, timens priuignum, adultum aetate; pro certo creditur, necato filio, vacuam domum ſceleſtis nuptijs feciſſe. quae quidem res mihi in primis videtur fuiſſe cauſa facinoris maturandi. namque animus impurus, dijs, hominibuſq. infeſtus, neque vigilijs, neque quietibus ſedari poterat: ita conſcientia ſcelerum mentem excitam vaſtabat. igitur color eius exſanguis, foedi oculi, citus modo, modo tardus inceſſus: prorſus in facie, vultuq. vaecordia inerat. Sed iuuentutem, quam, vt ſupra diximus, illexerat, multis modis mala facinora

paullo occultius conſilij huiuſce participes no biles. quos magis dominationis ſpes hortabatur, quam inopia; aut alia neceſsitudo. ceterum iuuentus pleraque; ſed maxime nobilium, Catilinae incoeptis fauebat. Quibus in otio vel magnifice, vel molliter viuere copia erat, incerta pro certis, bellum, quam pacem, malebant. Fuere item ea tempeſtate, qui crederent, M. Licinium Craſſum non ignarum eius conſilij fuiſſe: quia Cn. Pompeius, inuiſus ipſi, magnum exercitum ductabat, atque cuiuſuis opes voluiſſe contra illius potentiam creſcere: ſimul confiſum, ſi coniuratio valuiſſet, facile apud illos ſe principem fore. Sed antea item coniurauere pauci contra remp. in quibus Catilina fuit. de qua, quam veriſſime potero, dicam: L. Tullo, Man. Lepido cos. P. Autronius, & P. Sulla, deſignati conſules, legibus ambitus interrogati paenas dederant. poſt paullo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat conſulatum petere, quod intra legitimos dies profiteri nequiuerit. Erat eodem tempore Cn. Piſo, adoleſcens nobilis, ſummae audaciae, egens, factioſus; quem ad perturbandam remp. inopia, atque mali mores ſtimulabant. cum hoc Catilina, & Autronius, circiter nonas Dec. conſilio communicato, parabant in Capitolio K. Ian. L. Torquatum, & L. Cottam cos. interficere; ipſi, correptis faſcibus, Piſonem cũ exercitu ad obtinendas duas Hiſpanias mittere. ea re cognita, rurſus in nonas Febr. conſilium caedis tranſtulerant. iam tum non conſuli-

magna, dominatioq in manibus fruſtra fuiſſent: neque ego, per ignauiam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem. ſed, quia multis, & magnis tempeſtatibus vos cognoui fortes, fidoſque mihi; eo animus eſt auſus maximum, atque pulcherrimum facinus incipere; ſimul, quod vobis eadem, quae mihi, bona, malaque eſſe intellexi. nam, idem velle, atque idem nolle, ea demum firma amicitia eſt. Sed ego, quae mente agitaui, omnes iam antea diuerſi audiſtis. ceterum mihi in dies magis animus accenditur, cum conſidero, quae condicio vitae futura ſit, niſi noſmet ipſos vindicemus in libertatem. nam, poſtquam reſp. in paucorum potentium ius, atque ditionem conceſſit, ſemper illis reges, tetrarchae vectigales eſſe: populi, nationes, ſtipendia pendere: ceteri omnes, boni atque ſtrenui, nobiles, atque ignobiles, vulgus fuimus, ſine gratia, ſine auctoritate, iis obnoxii, quibus, ſi reſp. praeualeret, formidini eſſemus. itaque omnis gratia, potentia, honos, diuitiae apud illos ſunt, aut, vbi illi volunt: nobis reliquere repulſas, pericula, iudicia, egeſtatem. quae quouſque tandem patiemini fortiſſimi viri? nonne emori per virtutem praeſtat, quam vitam miſeram atque inhoneſtam, vbi alienae ſuperbiae ludibrio fueris, per dedecus amittere? verum enimuero, pro deum atque hominum fidem, victoria in manu nobis eſt. viget aetas: animus valet. contra illis, annis, atque diuitiis, omnia conſenuere. tantummodo incepto opus eſt: cetera res expediet: etenim quis mortalium, cui virile

teriore Piſonem, in Mauritania cum exercitu P. Sitium Nucerinum, conſilij ſui participes: petere conſulatum C. Antonium, quem ſibi collegam fore ſperaret, hominem & familiarem, & omnibus neceſſitudinibus circumuentum: cum eo conſule initium agendi facturum. ad hoc maledictis increpabat omnes bonos: ſuorum vnumquemque nominans laudabat. admonebat alium egeſtatis, alium cupiditatis ſuae, complures periculi, aut ignominiae, multos victoriae Sullanae, quibus ea praedae fuerat. Poſtquam omnium animos alacres videt; cohortatus, vt petitionem ſuam curae haberent, conuentum dimiſit. Fuere ea tempeſtate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad iuſiurandum populares ſceleris ſui adigeret, humani corporis ſanguinem, vino permixtum, in pateris circumtuliſſe; inde, cum poſt exſecrationem omnes deguſtauiſſent, ſicuti in ſolemnibus ſacris fieri conſueuit, aperuiſſe conſilium ſuum. atque eo dictitant feciſſe, quo inter ſe magis fidi forent, alius alij tanti facinoris conſcius. Non nulli ficta haec, & multa praeterea exiſtimabant eſſe ab ijs, qui Ciceronis inuidiam, quae poſtea orta eſt, leniri credebant atrocitate ſceleris eorum, qui paenas dederant. nobis ea res pro magnitudine parum comperta eſt. Sed in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus haud obſcuro loco, flagitijs atq; facinoribus coopertus: quem cenſores ſenatu probri gratia mouerant. huic homini non minor vanitas, quam audacia, inerat. neque

reticere, quae audierat, neque ſua ipſe ſcelera occultare prorſus, neque dicere, neque facere, quicquam penſi habebat. Erat ei cum Fuluia, muliere nobili, ſtupri vetus conſuetudo. cui cum minus gratus eſſet, quia inopia minus largiri poterat; repente glorians, maria, monteſq; polliceri coepit: & minari interdum ferro, ni ſibi obnoxia foret: postremo, ferocius agitare, quam erat ſolitus. at Fuluia, per inſolentiam Curij cauſa cognita; tale periculum reip. haud occultum habuit; ſed, ſublato auctore, de Catilinae coniuratione, quo modo audierat, compluribus narrauit. ea res in primis ſtudia hominum accendit ad conſulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. namque antea pleraque nobilitas inuidia aeſtuabat, & quaſi pollui conſulatum credebat, ſi eum, quamuis egregius, homo nouus adeptus foret. ſed, vbi periculum aduenit, inuidiam, atque ſuperbiam poſtpoſuere. Igitur, comitijs habitis, conſules declarantur M. Tullius, & C. Antonius. quod factum primo populares coniurationis concuſſerat. neque tamen Catilinae furor minuebatur; ſed in dies plura agitare; arma per Italiam opportunis locis parare; pecuniam, ſua, aut amicorum fide ſumptam mutuo, Faeſulas ad Manlium quendam portare; qui poſtea princeps fuit belli faciundi. ea tempeſtate plurimos cuiuſque generis homines aſciuiſſe ſibi dicitur, mulieres etiam aliquot; quae primo ingentes ſumptus ſtupro corporis tolerauerant, poſt, vbi aetas tantummodo quaeſtui, neque lu-

xuriae modum fecerat, aes alienum grande conflauerant. per eas ſe credebat poſſe ſeruitia vrbana ſollicitare, vrbem incendere, viros earum vel adiungere ſibi, vel interficere. ſed in his erat Sempronia; quae multa ſaepe virilis audaciae facinora commiſerat. haec mulier genere, atque forma, praeterea viro, liberis ſatis fortunata fuit; litteris Graecis et Latinis docta; pſallere, & ſaltare elegantius, quam neceſſe eſt probae mulieri: multa alia, quae inſtrumenta luxuriae ſunt. ſed ei ſemper cariora omnia, quam decus, atque pudicitia fuere. pecuniae, an famae, minus parceret, haud facile diſcerneres. libidine ſic accenſa, vt ſaepius peteret viros, quam peteretur. ſed ea ſaepe antehac fidem prodiderat, creditum abiurauerat, caedis conſcia fuerat, luxuria atque inopia praeceps abierat. verum ingenium eius haud abſurdum, poſſe verſus facere, iocum mouere, ſermone vti vel modeſto, vel molli, vel procaci. prorſus multae facetiae, multuſq; lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proximum annum conſulatum petebat; ſperans, ſi deſignatus foret, facile ſe ex voluntate Antonio vſurum. neque interea quietus erat, ſed omnibus modis inſidias parabat Ciceroni neque illi tamen ad cauendum dolus, aut aſtutiae deerant. namque a principio conſulatus ſui, multa pollicendo, per Fuluiam effecerat, vt Q. Curius, de quo paullo ante memoraui, conſilia Catilinae ſibi proderet. ad hoc, collegam ſuum Antonium pactione prouinciae propu-

lerat, ne contra remp. ſentiret: circum ſe praeſidia amicorum, atq; clientiũ occulte habebat. Poſtquã dies comitiorum venit; & Catilinae neq; petitio, neque inſidiae, quas conſuli in campo fecerat, proſpere ceſſere: conſtituit facere bellum, & extrema omnia experiri; quoniam, quae occulte temptauerat, aſpera, foedaque euenerant. Igitur C. Manlium Faeſulas, atque in eam partem Etruriae, Septimium quendam Camertem in agrum Picenum, C. Iulium in Apuliam miſit, praeterea alium alio, quem vbique opportunum ſibi fore credebat. interea Romae multa moliri: conſuli inſidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obſidere: ipſe cum telo eſſe, item alios iubere. hortari, vti ſemper intenti, paratique eſſent: dies, noctesque feſtinare: uigilare: neque in ſomnis, neque labore fatigari. poſtremo, vbi multa agitanti nihil procedit, rurſus intempeſta nocte coniurationis principes conuocat per M. Porcium Laecam: ibique multa de ignauia eorum queſtus, docet ſe Manlium praemiſiſſe ad eam multitudinem, quam ad capienda arma parauerat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; ſeq; ad exercitum proficiſci cupere, ſi prius Ciceronem oppreſſiſſet: eum ſuis conſilijs multum officere. Igitur, perterritis, ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam ſuam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius ſenator, conſtituere ea nocte paullo poſt cum armatis hominibus, ſicuti ſalutatum,

tum,

tum, introire ad Ciceronem, ac de improuiſo domi ſuae imparatum confodere. Curius, vbi intelligit, quantum periculum conſuli impendeat, propere per Fuluiam Ciceroni dolum, qui parabatur, enuntiat. ita illi ianua prohibiti, tantum facinus fruſtra ſuſceperant. Interea Manlius in Etruria plebem ſollicitare, egeſtate ſimul, ac dolore iniuriae, nouarum rerum cupidam; quod, Sullae dominatione, agros, bonaque omnia amiſerat; praeterea, latrones cuiuſque generis, quorum in ea regione magna copia erat, non nullos ex Sullanis colonis, quibus libido, atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. Ea cum Ciceroni nuntiarentur; ancipiti malo permotus, quod neque vrbem ab inſidijs priuato conſilio longius tueri poterat. neque, exercitus, Manlij quantus, aut quo conſilio foret, compertum ſatis habebat, rem ad ſenatum refert, iam antea vulgi rumoribus exagitatam. itaque, quod plerumque in atroci negotio ſolet, ſenatus decreuit, vt darent operam conſules, ne quid reſp. detrimenti caperet. ea poteſtas per ſenatum more Romano magiſtratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis ſocios, atque ciues: domi, militiaeque imperium, atque iudicium ſummum habere. aliter, ſine populi iuſſu, nulli earum rerum conſuli ius eſt. Poſt paucos dies L. Senius ſenator in ſenatu litteras recitauit, quas Faeſulis allatas ſibi dicebat; in quibus ſcriptum erat, C. Manlium arma cepiſſe, cum magna multitudine,

ante diem VI. K. *Nou. ſimul, id quod in tali re ſolet, alij portenta, atque prodigia nuntiabant: alij, conuentus fieri, arma portari, Capuae, atque in Apulia ſeruile bellum moueri. igitur ſenati decreto Q. Marcius Rex Faeſulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam, circumq; ea loca miſſi: namque vtrique ad vrbem imperatores erant, impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum; quibus omnia honeſta, & inhoneſta vendere mos erat. ſed praetores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hisq; permiſſum, vti pro tempore, atque periculo exercitum cõpararent. ad hoc, ſi quis indicauiſſet de coniuratione, quae contra remp. facta crat, praemium ſeruo libertatem, & C̄.HS. libero impunitatem eius rei, & HS. C̄C̄. itemque decreuere, vti gladiatoriae familiae Capuam, & in cetera municipia diſtribuerentur pro cuiuſque opibus; Romae per totam vrbem vigiliae haberentur, eiſque minores magiſtratus praeeſſent. Quibus rebus permota ciuitas, atque immutata vrbis facies erat: ex ſumma laetitia, atque laſciuia, quae diuturna quies pepererat, repente omnes triſtitia inuaſit. feſtinare, trepidare: neque loco, neque homini cuiquam ſatis credere: neque bellum gerere, neque pacem habere: ſuo quiſque metu pericula metiri. ad hoc, mulieres, quibus pro reip. magnitudine belli timor inſolitus inceſſerat, afflictare ſeſe; manus ſupplices ad caelum tendere: miſerari paruos liberos: rogitare: omnia pauere: ſuperbia,*

bia,atque delicijs omiſſis, ſibi, patriaeque diffide-re. At Catilinae crudelis animus eadem illa moue bat: tametſi praeſidia parabantur; & ipſe lege Plautia interrogatus erat ab L. Paullo. poſtre-mo, ſimulandi cauſa, aut ſui expurgandi, ſicuti iurgio laceſſitus foret, in ſenatum venit. tum M. Tullius conſul, ſiue praeſentiam timens, ſiue ira commotus, orationem habuit luculentam, at-que vtilem reipublicae, quam poſtea ſcriptam edidit. Sed, vbi ille aſſedit, Catilina, ut erat pa-ratus ad diſſimulanda omnia, demiſſo vultu, vo-ce ſupplici, poſtulare a patribus coepit, ne quid de ſe temere crederent: ea familia ortum, ita ſe ab adoleſcentia vitam inſtituiſſe, vt omnia bona in ſpe haberet: ne exiſtimarent, ſibi, patricio ho-mini, cuius ipſius, atque maiorum plurima bene-ficia in plebem R. eſſent, perdita rep. opus eſſe; cum eam ſeruaret M. Tullius, inquilinus ciuis vr-bis Romae. ad haec maledicta alia cum adderet, ſtrepere omnes, hoſtem atque parricidam vocare. tum ille furibundus inquit, Quoniam quidem cir-cumuentus, ab inimicis praeceps agor; incendium meum ruina veſtra reſtinguam. Dein ſe ex curia domum proripuit. ibi multa ſecum voluens, quod neque inſidiae conſuli procedebant, & ab incen-dio intelligebat vrbem vigilijs munitam, optimum factu credens exercitum augere, ac prius, quam legiones ſcriberentur, multa praeuenire, quae bello vſui forent, nocte intempeſta cum pau cis in Manliana caſtra profectus eſt. ſed Cethego,

atque Lentulo, ceteriſque, quorum cognouerat promptam audaciam, mandat, quibus rebus poſſent; opes factionis confirment; inſidias conſuli maturent; caedem, incendia, aliaque belli facinora parent: ſeſe propediem cum magnō exercitu ad vrbem acceſſurum. Dum haec Romae geruntur, C. Manlius ex ſuo numero legatos ad Q. Marciū Regem mittit cum mandatis huiuſcemodi. Deos, homineſq; teſtamur, imperator, nos arma neq; cōtra patriam cepiſſe, neque quo periculum alijs faceremus. ſed vti corpora noſtra ab iniuria tuta forent, qui miſeri, egentes, violentia, atque crudelitate foeneratorum plerique patria, ſed omnes fama, atque fortunis expertes ſumus: neque cuiquam noſtrum licuit, more maiorum, lege vti, neque, amiſſo patrimonio, liberum corpus habere: tanta ſaeuitia foeneratorum, atque praetoris fuit. ſaepe maiores noſtri miſerti plebis R. decretis ſuis inopiae eius opitulati ſunt: ac nouiſſime, memoria noſtra, propter magnitudinem aeris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum communi aere ſolutum eſt, ſaepe ipſa plebs, aut dominandi ſtudio permota, aut ſuperbia magiſtratuum, armata, a patribus ſeceſſit. at nos non imperium, neque diuitias petimus; quarum rerum cauſa, bella, atque certamina omnia inter mortales ſunt; ſed libertatem; quam nemo bonus, niſi cum anima ſimul, amittit. Te, atq; ſenatum obteſtamur, vt conſulatis miſeris ciuibus; legis praeſidinm, quod iniquitas praetoris eripuit, reſtituatis; ne ue nobis eam neceſſitudi-

 nem

nem imponatis, vt quaeramus, quonam modo maxime vlti ſanguinem noſtrum, pereamus. Ad hoc Q. Marcius reſpondit: ſi quid ab ſenatu petere vellent, ab armis diſcedant, Romam ſupplices proficiſcantur: ea manſuetudine atque miſericordia, ſenatum, populumq; R. ſemper fuiſſe, vt nemo vmquam ab eo fruſtra auxilium petierit. At Catilina ex itinere pleriſque conſularibus, praeterea optimo cuique, litteras mittit: ſe, falſis criminibus circumuentum, quoniam factioni inimicorum reſiſtere nequiuerit, fortunae cedere, Maſſiliam in exſilium proficiſci; non quo ſibi tanti ſceleris eſſet conſcius; ſed vti reſp. quieta foret; ne ue ex ſua contentione ſeditio oriretur. Ab his longe diuerſas litteras Q. Catluus in ſenatu recitauit; quas ſibi nomine Catilinae redditas dicebat. earum exemplum infra ſcriptum eſt.

L. CATILINA Q. CATVLO

EGREGIA tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meae tribuit. quamobrem defenſionem in nouo conſilio non ſtatui parare: ſatisfactionem ex nulla conſcientia de culpa proponere decreui: quam medius fidius licet veram cognoſcas. Iniurys, contumelijſq; concitatus, quod fructu laboris, induſtriaeq; meae priuatus, ſtatum dignitatis non obtinebã, publicam miſerorum cauſam pro mea conſuetudine ſuſcepi: non, quod aes alienum meis nomi-

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

nibus ex poſſeſſionibus ſumptum ſoluere non poſſem;cum & alienis nominibus liberalitas Oreſtillae,ſuis, filiaeq; copijs perſolueret:ſed, quod non dignos homines honore honeſtatos videbam; meq; falſa ſuſpicione alienatum eſſe ſentiebam. hoc nomine ſatis honeſtas pro meo caſu ſpes reliquae dignitatis conſeruandae ſum ſecutus. Plura cum vellem ſcribere, nuntiatum eſt vim parari. nunc Oreſtillam tibi commendo,tuaeq; fidei trado. eam ab iniurijs defendas, per liberos tuos rogatus, aueto. Sed ipſe, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Reatino, dum iuuentutem antea ſollicitatam armis exornat, cum faſcibus, atq; alijs imperij inſignibus in caſtra ad Manlium contendit. Haec vbi Romae comperta ſunt; ſenatus Catilinam, & Manlium hoſtes iudicat; ceterae multitudini diem ſtatuit, ante quam liceret ſine fraude ab armis diſcedere, praeter rerum capitalium condemnatis: praeterea, decernit, vti conſules delectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam perſequi maturet; Cicero vrbi praeſidio ſit. Ea tempeſtate mihi imperium populi R. multo maxime miſerabile viſum eſt: cui cum ad occaſum ab ortu ſolis omnia domita armis parerent; domi otium, atque diuitiae, quae prima mortales putant, affluerent; fuere tamen ciues, qui ſeque, remq. publicam obſtinatis animis perditum irent. namque, duobus ſenati decretis, ex tanta multitudine, neq; praemio inductus coniurationem patefecerat, neque ex caſtris Catilinae, quiſquam omnium

mnium diſceſſerat. tanta vis morbi, atque uti tabes pleroſque ciuium animos inuaſerat. neque ſolum illis aliena mens erat, qui conſcij coniurationis fuerant: ſed omnino cuncta plebes, nouarum rerum ſtudio, Catilinae incepta probabat. id adeo, more ſuo videbatur facere. nam ſemper in ciuitate, quibus opes nullae ſunt, bonis inuident, malos extollunt; vetera odere, noua exoptant; odio ſuarum rerum mutari omnia ſtudent; turba, atq; ſeditionibus ſine cura aluntur; quoniam egeſtas facile habetur ſine damno. Sed vrbana plebs non tantũ in iſtis vero praeceps erat multis de cauſis. primum omniũ, qui ubiq; probro, atq; petulantia praeſtabant, maxime laborabant, itẽ alij, per dedecora patrimonijs amiſſis, poſtremo omnes, quos flagitiũ aut facinus domo expulerat, hi Romam, ſicuti in ſentinam, confluxerant. dein multi, memores Sullanae victoriae, quod ex gregarijs militibus alios ſenatores videbant, alios ita diuites, vt regio victu, atque cultu aetatem agerent, ſibi quiſque, ſi in armis foret, ex victoria; talia ſperabat. Praeterea, iuuentus, quae in agris manuum mercede inopiam tolerauerat, priuatis, atq; publicis largitionibus excita, vrbanum otium ingrato labori praetulerat. eos, atque alios omnes malum publicum alebat. quo minus mirandum eſt, homines egentes, malis moribus, maxima ſpe, reip. iuxta ac ſibi conſuluiſſe. Praeterea, quorum, victoria Sullae, proſcripti, parentes, bona erepta, ius libertatis imminutum fuerat, haud ſane alio animo belli euen-

adepti forent, diutius ea vti licuiſſet; quin, defeſſis, & exſanguibus, qui plus poſſet, imperium, atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti ſunt. in his erat Fuluius, ſenatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari iuſſit. Iiſdem temporibus Romae Lentulus, ſicuti Catilina praeceperat, quoſcumque moribus, aut fortuna nouis rebus idoneos credebat, aut per ſe, aut per alios ſollicitabat; neque ſolum ciues, ſed cuiuſque modi genus hominum, quod modo bello vſui foret. igitur P. Vmbreno cuidam negotium dat, vti legatos Allobrogum requirat; eoſque, ſi poſſet, impellat ad ſocietatem belli; exiſtimans publice, aere alieno oppreſſos; praeterea, quod natura gens Gallica bellicoſa eſſet, facile eos ad tale conſilium adduci poſſe. Vmbrenus, qui in Gallia negotiatus erat, pleriſque principibus ciuitatum notus erat, atque eos nouerat: itaque ſine mora, vbi primum legatos in foro conſpexit, percunctatus pauca de ſtatu ciuitatis, & quaſi dolens eius caſum, requirere coepit, quem exitum tantis malis ſperarent. poſtquam illos videt queri de auaritia magiſtratuum, accuſare ſenatum, quod in eo nihil auxilij eſſet; ſuis miſerijs remedium exſpectare mortem: At ego, inquit, oſtendam vobis rationem, ſi modo viri eſſe vultis, qua tanta mala iſta effugiatis. Haec vbi dixit, Allobroges, in maximam ſpem adducti, Vmbrenum orare, vt ſui mi ſereretur: nihil tam aſperum, neque tam

cauſa cognita in vincula coniecerat: item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei prouinciae legatus praeerat. At Romae Lentulus cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis, vt videbatur, magnis copijs, conſtituerat, vti, cum Catilina in agrum Faeſulanum cum exercitu veniſſet. L. Beſtia tribunus pl. contione habita, conquereretur de actionibus Ciceronis, belliq; grauiſſimi inuidiam optimo conſuli imponeret; eo ſigno, proxima nocte cetera multitudo coniurationis ſuum quiſque negotium exſequeretur. ſed ea diuiſa hoc modo dicebantur: Statilius, & Gabinius vti cum magna manu duodecim ſimul opportuna loca vrbis incenderent; quo tumultu facilior aditus ad conſulem, ceteroſque, quibus inſidiae parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis ianuam obſideret: eumq; vi aggrederetur, alius autem alium; ſed filij familiarum, quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent; ſimul, caede, & incendio perculſis omnibus, ad Catilinam erumperent.

Inter haec parata, atque decreta, Cethegus ſemper querebatur de ignauia ſociorum: illos, dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere: facto, non conſulto, in tali periculo opus eſſe: ſeque, ſi pauci adiuuarent, languentibus alijs, impetum in curiam facturum. natura ferox, vehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex praecepto Ciceronis per Gabinium ceteros conueniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item

Caſſio poſtulant iuſiurandum, quod ſignatum ad ciues perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli poſſe. ceteri, nihil ſuſpicantes, dant. Caſſius ſemet eo venturum breui pollicetur, ac paullo ante legatos ex vrbe proficiſcitur. Lentulus cum his T. Vulturtium quendam Crotonienſem mittit, vt Allobroges, prius quam domum pergerent, cum Catilina, data, atque accepta fide, ſocietatem firmarent. ipſe Vulturtio litteras ad Catilinam dat: quarum exemplum infraſcriptum eſt. Qui ſim, ex eo, quem ad te miſi, cognoſces. fac cogites, in quanta calamitate ſis: & memineris, te virum eſſe. conſideres, quid tuae rationes poſtulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis. Ad hoc mandata verbis dat: cum ab ſenatu hoſtis iudicatus ſit, quo conſilio ſeruitia repudiet: in vrbe parata eſſe, quae iuſſerit: ne cunctetur ipſe propius accedere. His rebus ita actis, conſtituta nocte, qua proficiſcerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptinio praetoribus imperat, vt in ponte Muluio per inſidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius gratia mittebantur: cetera, vti facto opus ſit, ita agant, permittit illis. homines militares, ſine tumultu praeſidiis collocatis, ſicuti praeceptum erat, occulte pontem obſident. poſtquam ad id loci legati cum Vulturtio venere; & ſimul vtrinque clamor exortus eſt, Galli, cito, cognito conſilio, ſine mora praetoribus ſe tradunt. Vulturtius primo, cohortatus ceteros,

gladio

*gladio ſe a multitudine defendit; deinde, vbi a
legatis deſertus eſt, multa prius de ſalute ſua
Pomptinium obteſtatus, quod ei notus erat,
poſtremo timidus, ac vitae diffidens, veluti ho-
ſtibus, ſeſe praetoribus dedit. quibus rebus con
fectis, omnia propere per nuntios conſuli decla-
rantur. At illum ingens cura, atque laetitia ſi-
mul occupauere. nam laetabatur, intelligens, con-
iuratione patefacta, ciuitatem periculis ereptam
eſſe. porro autem anxius erat, dubitans, in maxi-
mo ſcelere tantis ciuibus deprehenſis, quid facto
opus eſſet. paenam illorum ſibi oneri, impunita-
tem perdundae reipublicae, fore credebat. igitur,
confirmato animo, vocari ad ſeſe iubet Lentu-
lum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemq; Cepa
rium Terracinenſem; qui in Apuliam, ad concitan
da ſeruitia proficiſci parabat. ceteri ſine mora ve
niunt: Ceparius, paullo ante domo egreſſus, cogni
to indicio, ex vrbe profugerat. conſul Lentulum,
quod praetor erat, ipſe manu tenens in ſenatum
perducit; reliquos cum cuſtodibus in aedē Concor
diae venire iubet. eo ſenatum aduocat, magnaq;
frequentia eius ordinis, Vulturtium cum legatis
introducit; Flaccum praetorem ſcrinium cum lit-
teris, quas a legatis acceperat, eodem afferre iu
bet. Vulturtius, interrogatus de itinere, & de lit
teris, poſtremo quid aut qua de cauſa, conſilij ha
buiſſet, primo fingere alia, diſſimulare de coniu-
ratione; poſt, vbi fide publica dicere iuſſus eſt,*

omnia, vti geſta erant, aperit; docetque ſe paucis ante diebus a Gabinio, & Cepario ſocium adſcitum: nihil amplius ſe ſcire, quam legatos: tantummodo audire ſolitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser. Sullam, L. Vargunteium, multos praeterea in ea coniuratione eſſe. eadem Galli ſatentur. At Lentulum diſſimulantem coarguunt, praeter litteras, ſermonibus, quos ille habere ſolitus erat: ex libris Sibyllinis, regnum Romae tribus Corneliis portendi: Cinnam, atque Sullam antea, tertium ſe eſſe, cui fatum foret vrbis potiri. Praeterea, ab incenſo Capitolio illum eſſe vigeſimum annum, quem ſaepe ex prodigijs haruſpices reſpondiſſent, bello ciuili cruentum fore. Igitur, perlectis litteris, cum prius omnes ſigna ſua cognouiſſent, ſenatus decernit, vti, abdicato magiſtratu, Lentulus, itemq; ceteri in liberis cuſtodiis habeantur. itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum aedilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Caeſari, Gabinius M. Craſſo, Ceparius (nam is paullo ante ex fuga retractus erat) C. Terentio ſenatori traduntur. Interea plebs, coniuratione patefacta, quae primo cupida nimis nouarum rerum, bello fauebat, mutata mente, Catilinae conſilia exſecrari, Ciceronem ad caelum tollere; veluti ex ſeruitute erepta, gaudium, atque laetitiam agitabat. namque alia belli facinora praedae magis, quam detrimento, fore, incendium vero crudele, immoderatum,

deratum, ac ſibi maxime calamitoſum putabat, quippe cui omnes copiae in vſu quotidiano, & cultu corporis erant. Poſt eum diem quidam L. Tarquinius ad ſenatum adductus erat: quem, ad Catilinam proficiſcentem, retractum ex itinere aiebant. is cum diceret ſe indicaturum de coniuratione, ſi fides publica data eſſet; iuſſus a conſule, quae ſciret, dicere, eadem fere, quae Vulturtius, de paratis incendijs, de caede bonorum, de itinere hoſtium ſenatum edocet: praeterea, ſe miſſum a M. Craſſo, qui Catilinae nuntiaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, alijque ex coniuratione deprehenſi terrerent; eo magis properaret ad vrbem accedere, quo & ceterorũ animos reficeret, & illi facilius periculo eriperentur. Sed, vbi Tarquinius Craſſum nominauit, hominem nobilem, maximis diuitijs, ſumma potentia; alij rem incredibilem rati; pars, tametſi verum exiſtimabant, tamen, quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda, quam exagitanda, videbatur, plerique Craſſo ex priuatis negotijs obnoxij, clamant, indicem eſſe falſum, deque ea re poſtulant vti referatur. itaque, conſulente Cicerone, frequens ſenatus decernit, Tarquinij indicium falſum videri; eumque in vinculis retinendum; neque amplius poteſtatem faciundam, niſi de eo indicaret, cuius conſilio tantam rem eſſet mentitus. Erant eo tempore, qui exi-

ſtimarent indicium illud a P. Autronio machinatum; quo facilius, appellato Craſſo, per ſocietatem periculi, reliquos illius potentia tegeret. alij, Tarquinium immiſſum a Cicerone, aiebant, ne Craſſus, more ſuo, ſuſcepto malorum patrocinio, remp. conturbaret. ipſum Craſſum ego poſtea praedicantem audiui, tantam illam contumeliam ſibi ab Cicerone impoſitam. Sed iiſdem temporibus Q. Catulus, & C. Piſo neque precibus, neque pretio Ciceronem impellere potuere, vti per Allobroges, aut alium indicem, C. Caeſar falſo nominaretur: namque vterque cum illo graues inimicitias exercebant; Piſo, oppugnatus in iudicio pecuniarum repetundarum, propter cuiuſdam tranſpadani ſupplicium iniuſtum; Catulus, ex petitione pontificatus odio incenſus; quòd extrema aetate, vſus maximis honoribus, ab adoleſcentulo Caeſare victus diſceſſerat. res autem opportuna videbatur; quod is, priuatim egregia liberalitate, publice maximis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed, vbi conſulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipſi, ſingulatim circueundo, atq; metiendo, quae ſe ex Vulturtio, aut Allobrogibus audiſſe dicerent, magnam illi inuidiam conflauerant: vſque adeo, vt non nulli equites Romani, qui praeſidij cauſa cum telis erant circum aedem Concordiae, ſeu periculi magnitudine, ſeu animi mobilitate impulſi, quo ſtudium ſuum in remp. clarius eſſet, egredienti ex ſenatu Caeſari
gladio

gladio minitarentur. Dum haec in ſenatu aguntur;& dum legatis Allobrogum, & T. Vulturtio, comprobato eorum indicio, praemia decernuntur: libertini, & pauci ex clientibus Lentuli, diuerſis itineribus, opifices, atq; ſeruitia in vicis ad eum eripiendum ſollicitabant; partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio remp. vexare ſoliti erant. Cethegus autem per nuntios familiam, atque libertos ſuos, electos, & exercitatos in audaciam, orabat, vt, grege facto, cum telis, ad ſe irrumperent. Conſul, vbi ea parari cognouit, diſpoſitis praeſidijs, vti res, atq; tempus monebat, conuocato ſenatu refert, quid de ijs fieri placeat, qui cuſtodiae traditi erant. ſed eos paullo ante frequens ſenatus iudicauerat contra remp. feciſſe. Tum D. Iunius Silanus, primus ſententiam rogatus, quod eo tempore conſul deſignatus erat, de ijs, qui in cuſtodijs tenebantur, & praeterea de L. Caſſio, P. Furio, P. Vmbreno, Q. Annio, ſi deprehenſi forent, ſupplicium ſumendum decreuerat: iſque poſtea, permotus oratione C. Caeſaris, pedibus in ſententiam Ti. Neronis iturum ſe dixerat; quod de ea re, praeſidijs additis, referendum cenſuerat. ſed Caeſar, vbi ad eum ventum eſt, rogatus ſententiam à conſule, huiuſcemodi verba locutus eſt.

Omnes homines P. C. qui de rebus dubijs conſultant, ab odio, amicitia, ira, atque miſericordia vacuos eſſe decet. haud facile animus verum pro-

uidet, vbi illa officiunt; neque quiſquam omnium libidini ſimul, & vſui paruit. vbi intenderis, ingenium valet. ſi libido poſſidet; ea dominatur; animus nil valet. magna mihi copia eſt memorandi P. C. qui reges, atque populi, ira, aut miſericordia impulſi, male conſuluerint: ſed ea malo dicere, quae maiores noſtri contra libidinem animi ſui, recte atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perſe geſſimus, Rhodiorum ciuitas, magna atque magnifica, quae populi R. opibus creuerat, infida, & aduerſa nobis fuit: ſed poſtquam, bello confecto, de Rhodijs conſultum eſt; maiores noſtri, ne quis diuitiarum magis quam iniuriae cauſa bellum inceptum diceret, impunitos eos dimiſere. Item, bellis Punicis omnibus, cum ſaepé Carthaginienſes, & in pace, & per inducias multa nefaria facinora feciſſent, numquam ipſi per occaſionem talia fecere: magis, quid ſe dignum foret, quam quid in illos iure fieri poſſet, quaerebant. Hoc item vobis prouidendum eſt P. C. ne plus apud vos valeat P. Lentuli, & ceterorum ſcelus, quam veſtra dignitas; neue magis irae veſtrae, quam famae, conſulatis. nam ſi digna paena pro factis eorum reperiretur: nouum conſilium approbo. ſi magnitudo ſceleris eorum omnium ingenia exſuperat: ijs vtendum cenſeó, quae legibus comparata ſunt. Plerique eorum, qui ante me ſententias dixerunt, compoſite, atq; magnifice caſum

reip.

reip miſerati ſunt: quae belli ſaeuitia eſſet, quae victis acciderent, enumerauere: rapi virgines, pueros: diuelli liberos a parentum complexu: matres familiarum pati, quae victoribus collibuiſſent: fana, atque domos ſpoliari: caedem, incendia fieri: poſtremo armis, cadaueribus, cruore, atque luctu omnia compleri. ſed, per deos immortales, quo illa oratio pertinuit? an, vti vos infeſtos coniurationi faceret? ſcilicet, quem res tanta, atque tam atrox non permouit, eum oratio accendet? non ita eſt: neque cuiquam mortalium iniuriae ſuae paruae videntur: multi eas grauius aequo habuere. ſed alijs alia licentia eſt, P. C. qui dimiſſi in obſcuro vitam agunt, ſi quid iracundia deliquere, pauci ſciunt; fama, atque fortuna eorum pares ſunt: qui magno imperio praediti, in excelſo aetatem agunt, eorum facta cuncti mortales nouere. ita in maxima fortuna minima licentia eſt. neque ſtudere, neque odiſſe, ſed minime iraſci decet. quae apud alios iracundia dicitur, ea in imperio ſuperbia, atque crudelitas appellatur. Equidem ego ſic aeſtimo P. C. omnes cruciatus minores, quam facinora illorum, eſſe. ſed plerique mortales poſtrema meminere; & in hominibus impijs, ſceleris eorum obliti, de paena diſſerunt, ſi ea paullo ſaeuior fuerit. D. Silanum, virum fortem, atq; ſtrenuum, certo ſcio, quae dixerit, ſtudio reip. dixiſſe, neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exerce-

re. eos mores, eamque modeſtiam viri cognoui. verum ſententia mihi non crudelis, (quid enim in tales homines crudele fieri poteſt?) ſed aliena a rep. noſtra videtur. Nam profecto aut metus, aut iniuria te ſubegit, Silane, conſulem deſignatum, genus paenae nouum decernere. de timore, ſuperuacaneũ eſt diſſerere; cum praeſertim, diligentia clariſſimi viri conſulis, tanta praeſidia ſint in armis. de paena, poſſum equidẽ dicere id, quod res habet; in luctu atque miſerijs, mortem aerumnarum requiem, non cruciatum, eſſe; eam cuncta mortalium mala diſſoluere; vltra neque curae, neque gaudio locum eſſe. ſed, per deos immortales, quamobrem in ſententiam non addidiſti, vti prius verberibus in eos animaduerteretur? an, quia lex Porcia vetat? at aliae leges item condemnatis ciuibus non vitam eripi, ſed exſilium permitti iubent. an, quia grauius eſt verberari, quam necari? quid aut acerbum, aut nimis graue eſt in homines tanti facinoris conuictos? ſin, quia leuius eſt: qui conuenit in minore negotio legem timere, cum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas reip. decretum erit? tempus, dies, fortuna; cuius libido gentibus moderatur. illis merito accidet, quidquid euenerit: ceterum vos P. C. quid in alios ſtatuatis, conſiderate. omnia mala exempla ex rebus bonis orta ſunt: ſed, vbi imperium ad ignaros ciues, aut minus bonos peruenit; nouum illud exemplũ ab dignis, & idoneis

idoneis ad indignos, & non idoneos transfertur. Lacedemonij, deuictis Athenienſibus, xxx. viros impoſuere, qui remp. eorum tractarent. hi primo coepere peſſimum quemque, & omnibus inuiſum, indemnatum necare. ea populus laetari, & merito dicere fieri. Poſt, vbi paullatim licentia creuit; iuxta bonos & malos libidinoſe interficere, ceteros metu terrere. ita ciuitas, ſeruitute oppreſſa, ſtultae laetitiae graues paenas dedit. Noſtra memoria victor Sulla, cum Damaſippū, & alios eiuſmodi, qui malo reip. creuerant, iugulari iuſſit; quis non factum eius laudabat? homines ſceleſtos, & factioſos, qui ſeditionibus remp. exagitauerant, merito necatos aiebant. ſed ea res magnae initium cladis fuit. nam, vti quiſque domum, aut villam, poſtremo vas, aut veſtimentum alicuius concupiuerat; dabat operam, vti is in proſcriptorum numero eſſet. ita illi, quibus Damaſippi mors laetitiae fuerat, paullo poſt ipſi trahebantur: neque prius finis iugulandi fuit, quam omnes ſuos diuitijs expleuit. Atque ego non haec in M. Tullio, neque his temporibus vereor. ſed in tam magna ciuitate multa, & varia ingenia ſunt. poteſt alio tempore, alio conſule, cui item exercitus in manu ſit, falſum aliquid pro vero credi. vbi hoc exemplo, per ſenatus decretum, gladium conſul eduxerit; quis illi finem ſtatuet, aut quis moderabitur? Maiores noſtri P. C. neque conſilij, neque audaciae vmquam

eguere. neque illis ſuperbia obſtabat, quo minus aliena inſtituta, ſi modo proba erant, imitarentur. arma, atque tela militaria ab Samnitibus, inſignia magiſtratuum ab Tuſcis pleraque ſumpſerunt: poſtremo, quod vbique apud ſocios, aut hoſtes idoneum videbatur, cum ſummo ſtudio domi exequebantur. imitari, quam inuidere bonis, malebant. ſed eodem illo tempore, Graeciae morem imitati, verberibus animaduertebant in ciues, de condemnatis ſummum ſupplicium ſumebant. poſtquam reſp. adoleuit; & multitudine ciuium factiones valuere; circumueniri innocentes, alia huiuſcemodi fieri coepere: tunc lex Porcia, aliaeque leges paratae ſunt; quibus legibus damnatis exſilium permiſſum eſt. Hanc ego cauſam P. C. quo minus nouum conſilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus, atque ſapientia maior in illis fuit, qui ex paruis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augere exercitum Catilinae? minime: ſed ita cenſeo: publicandas eorum pecunias; illos in vinculis habendos per municipia, quae maxime opibus valent: neu quis de his poſtea ad ſenatum referat, neue cum populo agat: qui aliter fecerit, ſenatum exiſtimare, eum contra remp. & ſalutem omnium facturum. Poſtquam Caeſar dicendi finem fecit; ceteri verbo, alius alij varie aſſentiebantur, at M. Porcius

Cato,

Cato, rogatus ſententiam, huiuſmodi orationem habuit.

Longe mihi alia mens eſt P. C. cum res, atque pericula noſtra conſidero, & cum ſententias non nullorum mecum ipſe reputo. illi mihi diſſeruiſſe videntur de paena eorum, qui patriae, parentibus, aris, atque focis ſuis bellum parauere. res autem monet, cauere ab illis magis, quam, quid in illos ſtatuamus, conſultare. nam cetera malefacta tum perſequare, vbi facta ſunt: hic, niſi prouideris, ne accidat; vbi euenerit, fruſtra iudicia implores. capta vrbe, nihil reliqui fit victis. ſed per deos immortales, (vos ego appello, qui ſemper domos, villas, ſigna, tabulas veſtras pluris, quam remp. feciſtis) ſi iſta, cuiuſcumque modi ſint, quae amplexamini, retinere, ſi voluptatibus veſtris otium praebere vultis: expergiſcimini aliquando, & capeſſite rempublicam. non agitur de vectigalibus, neque de ſociorum iniurijs: libertas, & anima noſtra in dubio eſt. Saepenumero P. C. multa verba in hoc ordine feci: ſaepe de luxuria, atque auaritia noſtrorum ciuium queſtus ſum: multoſque mortales ea cauſa aduerſos habeo. qui mihi, atque animo meo nullius vmquam delicti gratiam feciſſem, haud facile alterius libidini malefacta condonabam. ſed, ea tametſi vos parui pendebatis: tamen reſp. firma erat: opulentia negligentiam tolerabat. nunc vero id non agitur, bonis ne, an malis

moribus viuamus; neque, quantum, aut quam magnificum imperium populi Romani ſit, ſed, haec cuiuſcumque modi videntur, noſtra, an nobiſcum vna, hoſtium futura ſint. Hic mihi quiſquam manſuetudinem, & miſericordiam nominat? iam pridem equidem nos vera rerum vocabula amiſimus. quia, bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia, fortitudo vocatur; eo reſp. in extremo ſita eſt. ſint ſane, quoniam ita ſe mores habent, liberales ex ſociorum fortunis: ſint miſericordes in furibus aerarij: ne illi ſanguinem noſtrum largiantur; &, dum paucis ſceleratis parcunt, bonos omnes perditum eant. Bene, & compoſite C. Caeſar paullo ante in hoc ordine de vita, & morte diſſeruit, credo falſa aeſtimans ea, quae de inferis memorantur; diuerſo itinere malos a bonis loca taetra, inculta, foeda, atque formidoloſa habere. itaque cenſuit, pecunias eorum publicandas, & ipſos per municipia in cuſtodijs habendos, videlicet timens, ne, ſi Romae ſint, aut a popularibus coniurationis, aut a multitudine conducta, per vim eripiantur. quaſi vero mali, atque ſceleſti tantummodo in vrbe, & non per totam Italiam ſint; aut non ibi plus poſſit audacia, vbi ad defendendum, opes minores ſunt. quare vanum equidem hoc conſilium eſt, ſi periculum ex illis metuit. ſi in tanto omnium metu ſolus non timet: eo magis refert, me mihi, atque vobis timere. Quare, cum de P. Lentulo, ceteriſ-

ceteriſque ſtatuetis; pro certo habetote, vos ſimul de exercitu Catilinae, & de omnibus coniuratis decernere. quanto vos attentius ea agetis; tanto illis animus infirmior erit. ſi paullulum modo vos languere viderint; iam omnes feroces aderunt. Nolite exiſtimare, maiores noſtros armis remp. ex parua magnam feciſſe. ſi ita res eſſet: multo pulcherrimam eam nos haberemus. quippe ſociorum, atque ciuium, praeterea armorum, atque equorum maior nobis copia, quam illis, eſt. ſed alia fuere, quae illos magnos fecere; quae nobis nulla ſunt; domi induſtria, foris iuſtum imperium; animus in conſulendo liber, neque delicto, neque libidini obnoxius. pro his nos habemus luxuriam, atque auaritiam, publice egeſtatem, priuatim opulentiam: laudamus diuitias, ſequimur imperium: inter bonos & malos diſcrimen nullum eſt; omnia virtutis praemia ambitio poſſidet. neque mirum; vbi vos ſeparatim ſibi quiſque conſilium capitis; vbi domi voluptatibus, hic pecuniae, aut gratiae ſeruitis. eo fit, vt impetus fiat in vacuam rempublicam. Sed ego haec omitto. Coniurauere nobiliſſimi ciues patriam incendere: Gallorum gentem, infeſtiſſimam Romano nomini, ad bellum arceſſere: dux hoſtium cum exercitu ſupra caput eſt: vos cunctamini etiam nunc? & dubitatis, quid, intra moenia deprehenſis hoſtibus, ſtatuatis? miſercamini, cenſeo: deliquere homines adoleſcentuli per am-

bitionem : atque etiam armatos dimittatis. nae iſta vobis manſuetudo, & miſericordia, ſi illi arma ceperint, in miſeriam conuertetur. Scilicet res ipſa aſpera eſt; ſed vos non timetis eam. immo vero maxime; ſed inertia & mollitia animi, alius alium exſpectantes, cunctamini; videlicet dijs immortalibus confiſi, qui hanc rempublicam, in maximis ſaepe periculis ſeruauere. Non votis, neque ſupplicijs muliebribus auxilia deorum parantur. vigilando, agendo, bene conſulendo, proſpere omnia cedunt. vbi ſocordiae te, atque ignauiae dederis; nequicquam deos implores. irati, infeſtique ſunt. Apud maiores noſtros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium ſuum, quod is contra imperium in hoſtem pugnauerat, necari iuſſit. atque ille egregius adoleſcens immoderatae fortitudinis morte paenas dedit. vos, de crudeliſſimis parricidis quid ſtatuatis, cunctamini? videlicet cetera vita eorum huic ſceleri obſtat. verum parcite dignitati Lentuli, ſi ipſe pudicitiae, ſi famae ſuae, ſi dijs, atque hominibus vmquam pepercit. ignoſcite Cethegi adoleſcentiae, niſi iterum iam patriae bellum intulit. nam, quid ego de Gabino, Statilio, Cepario loquar? quibus ſi quicquam penſi vmquam fuiſſet, non ea conſilia de rep. habuiſſent. Poſtremo P. C. ſi mehercle peccato locus eſſet; facile paterer vos corrigi ipſa re, quoniam verba contemnitis: ſed vndique circumuenti ſumus; Catilina

cum exercitu in faucibus vrget: alij intra moenia, atque in ſinu vrbis ſunt hoſtes: neque parari, neque conſuli quicquam poteſt occulte. quo magis properandum eſt. quare ita cenſeo. Cum nefario conſilio ſceleratorum ciuium reſp. in maxima pericula venerit; hique indicio T. Vulturtij, & legatorum Allobrogum conuicti, confeſſique ſint, caedem, incendia, aliaque foeda, atque crudelia facinora in ciues, patriamque parauiſſe; de confeſſis, ſicuti de manifeſtis rerum capitalium, more maiorum ſupplicium ſumendum.

Poſtquam Cato aſſedit; conſulares omnes, itemque ſenatus magna pars, ſententiam eius laudant, virtutem animi ad caelum ferunt: alij alios increpantes, timidos vocant: Cato magnus, atque clarus habetur: ſenati decretum fit, ſicuti ille cenſuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quae populus R. domi, militiaeque, mari, atque terra praeclara facinora fecit, forte libuit attendere, quae res maxime tanta negotia ſuſtinuiſſet. Sciebam, ſaepenumero parua manu cum magnis legionibus hoſtium contendiſſe: cognoueram, paruis copijs bella geſta fuiſſe cum opulentis regibus: ad hoc, ſaepe fortunae violentiam tolerauiſſe: facundia Graecos, gloria belli Gallos Romanos ante fuiſſe. ac mihi, multa agitanti, conſtabat, paucorum ciuium egregiam virtutem cuncta parauiſſe; eoque factum, vti diuitias paupertas, multitudinem paucitas ſupera

ret. ſed, poſtquam luxu, atque deſidia ciuitas corrupta eſt; rurſus reſpublica magnitudine ſua imperatorum, atque magiſtratuum vitia ſuſtentabat; ac, ſicuti effoeta parente, multis temporibus haud ſane quiſquam Romae virtute magnus fuit. ſed, memoria mea, ingenti virtute, diuerſis moribus fuere viri duo, M. Cato, & C. Caeſar: quos quoniam res obtulerat, ſilentio praeterire conſilium non fuit, quin vtriuſque naturam, & mores, quantum ingenio poſſem, aperirem.

Igitur his genus, aetas, eloquentia prope aequalia fuere: magnitudo animi par, item gloria; ſed alia alij. Caeſar beneficijs, ac munificentia magnus habebatur; integritate vitae Cato. ille manſuetudine, & miſericordia clarus factus: huic ſeueritas dignitatem addiderat. Caeſar, dando, ſubleuando, ignoſcendo; Cato, nihil largiendo, gloriam adeptus eſt. in altero miſeris perfugium erat; in altero malis pernities. illius facilitas, huius conſtantia laudabatur. poſtremo Caeſar in animum induxerat, laborare, vigilare; negotijs amicorum intentus, ſua negligere, nihil denegare, quod dono dignum eſſet; ſibi magnum imperium, exercitum, bellum nouum exoptabat, vbi virtus eniteſcere poſſet. at Catoni ſtudium modeſtiae, decoris, ſed maxime ſeueritatis erat. non diuitijs cum diuite, nec factione cum factioſo, ſed cum ſtrenuo virtute, cum modeſto pudore, cum innocente abſtinentia

ſtinentia certabat: eſſe, quam videri, bonus malebat: ita, quo minus gloriam petebat, eo magis illam aſſequebatur. Poſtquam, vti dixi, ſenatus in Catonis ſententiam diſceſſit; conſul optimum factu ratus, noctem, quae inſtabat, antecapere, ne quid eo ſpatio nouaretur, triumuiros, quae ad ſupplicium poſtulabat, parare iubet: ipſe, depoſitis praeſidiis, Lentulum in carcerem deducit: ceteris idem fit per praetores. Eſt locus in carcere, quod Tullianum appellatur, vbi paullulum aſcenderis ad laeuam, circiter XII. pedes humi depreſſus. eum muniunt vndique parietes, atque inſuper camera lapideis fornicibus iuncta: ſed inculta tenebris, odore foeda, atque terribilis eius facies eſt. in eum locum poſtquam demiſſus eſt Lentulus, indices rerum capitalium, quibus praeceptum erat, laqueo gulam fregere. ita ille patricius, ex gente clariſſima Corneliorum, qui conſulare imperium Romae habuerat, dignum moribus, factisque ſuis exitum vitae inuenit. de Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario eodem modo ſupplicium ſumptum eſt. Dum ea Romae geruntur, Catilina ex omni copia, quam & ipſe adduxerat, & Manlius habuerat, duas legiones inſtituit, cohortes pro numero militum complet: deinde, vt quiſque voluntarius, aut ex ſociis in caſtra venerat, aequaliter diſtribuerat, ac breui ſpatio legiones numero hominum expleuerat; cum initio non amplius duobus milibus habuiſſet: ſed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis inſtructa: ce-

teri, vt quemque caſus armauerat, ſparos, aut lanceas, alij praeacutas ſudes portare. Sed poſtquam Antonius cum exercitu aduentabat; Catilina per montes iter facere; modo ad vrbem, modo in Galliam verſus castra mouere: hoſtibus occaſionem pugnandi non dare: ſperabat, propediem magnas copias ſeſe habiturum, ſi Romae ſocij incoepta patrauiſſent: interea ſeruitia repudiabat, cuius initio ad eum magna copia concurrebat, opibus coniurationis fretus; ſimul alienum ſuis rationibus exiſtimans; videri cauſam ciuium cum ſeruis fugitiuis communicauiſſe. ſed, poſtquam nuntius in caſtra peruenit, Romae coniurationem patefactam, de Lentulo, & Cethego, & ceteris, quos ſupra memoraui, ſupplicium ſumptum: pleriq;, quos ad bellum ſpes rapinarum, aut nouarum rerum ſtudium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montes aſperos magnis itineribus in agrum Piſtorienſem abducit, eo conſilio, vti per tramites occulte perfugeret in Galliam tranſalpinam. at Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno praeſidebat, ex difficultate rerum eadem illa exiſtimans, quae ſupra diximus, Catilinam agitare. igitur, vbi iter eius ex perfugis cognouit, caſtra propere mouit, ac ſub ipſis radicibus montium conſedit, qua deſcenſus erat illi in Galliam properanti: neque tamen Antonius procul aberat, vtpote qui magno exercitu locis aequioribus expeditos in fugam ſequeretur. Sed Catilina, poſteaquam videt montibus, atq; copiis hoſtium ſeſe clauſum, in vrbe res

aduerſas; neq; fugae, neq; praeſidij vllam ſpem; optimum factu ratus, in tali re fortunam belli temptare, ſtatuit cum Antonio quamprimum confligere: itaque, contione aduocata, huiuſcemodi orationem habuit. Compertum ego habeo, milites, verba virtutem non addere, neque ex ignauo ſtrenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. quanta cuiuſq; animo audacia natura, aut moribus ineſt, tanta in bello patere ſolet. quem neque gloria, neque pericula excitant, nequicquam hortere. timor animi auribus officit. ſed ego vos, quo pauca monerem, aduocaui, ſimul vti cauſam conſilij mei aperirem. Scitis equidem, milites, ſocordia, atq; ignauia Lentuli quantam ipſi, nobisq; cladem attulerit; quoq; modo, dum praeſidia ex vrbe opperior, in Galliam proficiſci nequiuerim. nunc vero, quo loco res noſtrae ſint, iuxta mecum omnes intelligitis. exercitus hoſtium duo, vnus ab vrbe, alter a Gallia obſtant: diutius in his locis eſſe, ſi maxime animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egeſtas prohibet: quocumq; ire placet, ferro iter aperiendum eſt. Quapropter vos moneo, vti forti, atque parato animo ſitis; & , cum proelium inibitis, memineritis, vos diuitias, gloriam, decus, praeterea libertatem, atque patriam in dextris veſtris portare. ſi vincimus, omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde, municipia, atque coloniae patebunt. ſi metu ceſſerimus: omnia illa aduerſa fient: neq; locus, neque amicus quiſquam teget, quem ar-

ma non texere. Praeterea milites, non eadem nobis; & illis neceſſitudo impendet. nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis ſupervacaneum eſt pugnare pro potentia paucorum. quo audacius aggredimini, memores priſtinae virtutis. Licuit nobis cum ſumma turpitudine in exſilio aetatem agere. potuiſtis non nulli Romae, amiſſis bonis, alienas opes ſpectare. quia illa foeda, atque intoleranda viris videbantur, haec ſequi decreuiſtis. ſi haec relinquere vultis, audacia opus eſt. nemo, niſi victor, pace bellum mutauit. nam in fuga ſalutem ſperare, cum arma, quibus corpus tegitur, ab hoſtibus auerteris, ea vero dementia eſt. ſemper his in proelio maximum eſt periculum, qui maxime timent: audacia pro muro habetur. cum vos conſidero, milites, & cum facta veſtra aeſtimo: magna ſpes me victoriae tenet. animus, aetas, virtus veſtra me hortantur: praeterea, neceſſitudo, quae etiam timidos fortes facit. nam, multitudo hoſtium ne circumuenire queat, prohibent anguſtiae loci. quod ſi virtuti veſtrae fortuna inuiderit, cauete, ne inulti animam amittatis, neu capti, ſicuti pecora, potius, trucidemini, quam, virorum more pugnantes, cruentam atque luctuoſam victoriam hoſtibus relinquatis. Haec vbi dixit, paullulum commoratus, ſigna canere iubet, atque inſtructos ordines in locum aequum deducit: dein, remotis omnium equis, quo militibus, exaequato periculo, animus amplior eſſet, ipſe pedes exercitum pro loco,

atque copiis inſtruit. nam, vti planities erat inter ſiniſtros montes, & ab dextera rupe aſpera, octo cohortes in fronte conſtituit; reliquarum ſigna in ſubſidio artius collocat. ab his centuriones omnes lectos, & euocatos, praeterea ex gregarijs militibus optimum quemque armatum in primam aciem ſubducit. C. Manlium in dextra, & Faeſulanum quendam in ſiniſtra parte curare iubet. ipſe cum libertis, & colonis propter aquilam adſiſtit; quam bello Cymbrico C. Marius in exercitu habuiſſe dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus aeger, quod proelio adeſſe nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. ille veteranas cohortes, quas tumulti cauſa conſcripſerat, in fronte, poſt eas ceterum exercitum in ſubſidijs locat. ipſe equo circuens, vnumquemque nominans, appellat, hortatur, rogat, vt meminerint, ſe contra latrones inermes, pro patria, pro liberis, pro aris, atque focis ſuis certare. homo militaris, quod amplius annos XXX. tribunus, aut praefectus, aut legatus, aut praetor cum gloria magna in exercitu fuerat, pleroſq; ipſos, factaq; eorum fortia nouerat; ea commemorando, militum animos accendebat. ſed, vbi, omnibus rebus exploratis, Petreius tuba ſignum dat; cohortes paullatim incedere iubet; idem facit hoſtium exercitus. Poſtquam eo ventum eſt, vnde à ferentariis proelium committi poſſet: maximo clamore, cum infeſtis ſignis concurrunt: pila omittunt; gladijs res agitur. veterani, priſtinae

virtutis memores, cominus acriter inſtare: illi haud timidi reſiſtunt: maxima vi certatur. interea Catilina cum expeditis in prima acie verſari: laborantibus ſuccurrere: integros pro ſauciis arceſſere: omnia prouidere: multum ipſe pugnare, ſaepe hoſtem ferire: ſtrenui militis, & boni imperatoris officia ſimul exſequebatur. Petreius, vbi videt Catilinam, contra ac ratus erat, magna vi tendere: cohortem praetoriam in medios hoſtes inducit; eoſque perturbatos, atque alios alibi reſiſtentes, interficit: dein vtrinque ex lateribus ceteros aggreditur. Manlius, & Faeſulanus in primis pugnantes cadunt. poſtquam Catilina fuſas copias, ſeque relictum cum paucis videt; memor generis, atque priſtinae dignitatis ſuae, in confertiſſimos hoſtes incurrit, ibique pugnans confoditur. Sed, confecto proelio, tum vero cerneres quanta audacia, quantaq; animi vis fuiſſet in exercitu Catilinae. nam fere, quem quiſque pugnando viuus locum ceperat, eum, amiſſa anima, corpore tegebat. pauci autem, quos medios cohors praetoria diſiecerat, paullo diuerſius, ſed omnes tamen aduerſis vulneribus, conciderant. Catilina vero longe a ſuis inter hoſtium cadauera repertus eſt, paullulum etiam ſpirans, ferocitatemq; animi, quam habuerat viuus, in vultu retinens. poſtremo, ex omni copia, neque in proelio, neque in fuga quiſquam ciuis ingenuus captus eſt: ita cuncti ſuae vitae hoſtiumque iuxta pepercerant. neque tamen exercitus populi R.

 laetam,

laetam, aut incruentam victoriam adeptus erat: nam ſtrenuiſſimus quiſq; aut occiderat in proelio, aut grauiter vulneratus diſceſſerat. multi autem, qui e caſtris viſendi, aut ſpoliandi gratia proceſſerant, voluentes hoſtilia cadauera, amicum alij, pars hoſpitem, aut cognatum reperiebant. fuere item, qui inimicos ſuos cognoſcerent. ita varie per omnem exercitum laetitia, maeror, luctus, atque gaudia agitabantur.

C. SALLVSTII CRISPI DE BELLO IVGVRTHINO.

FALSO queritur de natura ſua genus humanum; quod imbecilla, atq; aeui breuis, forte potius, quam virtute, regatur. nam, contra reputando, neque maius aliud, neque praeſtabilius inuenias; magisque naturae induſtriam hominum, quam vim, aut tempus deeſſe. ſed dux, atq; imperator vitae mortalium animus eſt. qui vbi ad gloriam virtutis via graſſatur; abunde pollens, potensq;, & clarus eſt, neque fortuna eget; quippe quae probitatem, induſtriam, aliasque bonas artes neque dare, neque eripere cuiquam poteſt. ſin, captus prauis cupidinibus, ad inertiam, & voluptates corporis peſſumdatus eſt, pernitioſa libidine paulliſper vſus: vbi per ſocordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturae infirmitas accuſatur: ſuam quique culpam auctores ad negotia transferunt. quod ſi hominibus bonarum rerum tanta cura eſſet, quanto ſtudio aliena, ac nihil profutura, multumque etiam periculoſa, petunt. neque regerentur magis à caſibus, quam regerent caſus; & eo magnitudinis procederent, vbi pro mortalibus gloria aeterni fierent. nam vti genus hominum compoſitum e corpore, & anima eſt: ita res cunctae, ſtudiaq; omnia noſtra,

ſtra, corporis alia, alia animi naturam ſequuntur. igitur praeclara facies, magnae diuitiae, ad hoc vis corporis, & alia huiuſcemodi omnia breui dilabuntur: at ingenij egregia facinora, ſicuti anima, immortalia ſunt. poſtremo, corporis & fortunae bonorum, vti initium, ſic finis eſt; omniaq; orta occidunt, & aucta ſeneſcunt. animus incorruptus, aeternus, rector humani generis, agit; atque habet cuncta, neque ipſe habetur. quo magis prauitas eorum admiranda eſt, qui, dediti corporis gaudijs, per luxum, atque ignauiam aetatem agunt; ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium eſt, incultu, atque ſocordia torpeſcere ſinunt; cum praeſertim tam multae, variaeq; ſint artes animi, quibus ſumma claritudo paratur. Verum ex his magiſtratus, & imperia, poſtremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempeſtate cupienda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neq; illi, quibus per fraudem ius fuit, vtique tuti, aut eo magis honeſti ſunt. nam, vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam & poſſis, & delicta corrigas, tamen importunum eſt; cum praeſertim omnes rerum mutationes caedem, fugam, aliaque hoſtilia portendant: fruſtra autem niti, neque aliud, ſe fatigando, niſi odium quaerere, extremae dementiae eſt: niſi forte quem inhoneſta, & pernitioſa libido tenet, potentiae paucorum decus, atque libertatem ſuam gratificari. Ceterum ex iis negotiis, quae ingenio

exercentur, in primis magno vſui eſt memoria rerum geſtarum: cuius de virtute quia multi dixere, praetereundum puto; ſimul, ne per inſolentiam quis exiſtimet memet ſtudium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decreui procul a rep. aetatem agere, tanto, tamq; vtili labori meo nomen inertiae imponant: certe, quibus maxima induſtria videtur, ſalutare plebem, & conuiuiis gratiam quaerere. qui, ſi reputauerint, & quibus ego temporibus magiſtratum adeptus ſum; & quales viri idem aſſequi nequiuerint; & poſtea, quae genera hominum in ſenatum peruenerint: profecto exiſtimabunt, me magis merito, quam ignauia, iudicium animi mei mutauiſſe; maiusq; commodum ex otio meo, quam ex aliorum negotiis, reip. venturum. nam ſaepe ego audiui, Q. Maximum, P. Scipionem, praeterea ciuitatis noſtrae praeclaros viros ſolitos ita dicere, cum maiorum imagines intuerentur, vehementiſſime ſibi animum ad virtutem accendi: ſcilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in ſeſe habere; ſed memoria rerum geſtarum eam flammam egregiis viris in pectore creſcere, neque prius ſedari, quam virtus eorum famam, atque gloriam adaequauerit. At contra, quis eſt omnium, his moribus, qui non diuitiis, & ſumptibus, non probitate, neq; induſtria, cum maioribus ſuis contendat? etiam homines noui, qui antea per virtutem ſoliti erant nobilitatem anteuenire, furtim, & per latrocinia potius, quam bonis artibus, ad imperia,

peria,

peria & honores nituntur. proinde quaſi praetura, & conſulatus, atque alia omnia huiuſcemodi per ſe ipſa clara & magnifica ſint, ac non perinde habeantur, vt eorum, qui ea ſuſtinent, virtus eſt. Verum ego liberius, altiusq; proceſſi, dum me ciuitatis morum piget, taedetq;. nunc ad incoeptum redeo. Bellum ſcripturus ſum, quod populus R. cum Iugurtha, rege Numidarum geſſit: primum, quia magnum, & atrox, variaque victoria fuit: dein, quia tum primum ſuperbiae nobilitatis obuiam itum eſt. quae contentio diuina & humana cuncta permiſcuit, eoque vaecordiae proceſſit, vt ſtudiis ciuilibus bellum, atque vaſtitas Italiae finem faceret. ſed prius quam huiuſcemodi rei initium expediam, pauca ſupra repetam, quo, ad cognoſcendum, omnia illuſtria magis, magisq; in aperto ſint. Bello Punico ſecundo, quo dux Carthaginenſium Hannibal, poſt magnitudinem nominis Romani, Italiae opes maxime attriuerat, Maſiniſſa, rex Numidarum, in amicitiam receptus a P. Scipione, cui poſtea cognomen Africano ex virtute fuit, multa & praeclara rei militaris facinora fecerat: ob quae, victis Carthaginienſibus, & capto Siphace, cuius in Africa magnum, atque late imperium valuit, populus R. quaſcumq; vrbes, & agros manu ceperat, regi dono dedit. igitur amicitia Maſiniſſae bona, atque honeſta nobis permanſit: ſed imperij, vitaeq; eius finis idem fuit. deinde Micipſa filius regnum ſolus obtinuit, Manaſtabale, & Guluſſa

ſratribus morbo abſumptis. is Adherbalem, & Hiempſalem ex ſeſe genuit; Iugurthamque Manaſtabalis fratris filium, quem Maſiniſſa, quod ortus ex concubina erat, priuatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos ſuos, domi habuit. Qui vbi primum adoleuit, pollens viribus, decora facie, ſed multo maxime ingenio validus, non ſe luxui, neq; inertiae corrumpendum dedit, ſed, vti mos gentis illius eſt; equitare; iaculari, curſu cum aequalibus certare: &, cum omnes gloria anteiret, omnibus tamen carus eſſe.. ad hoc; pleraque tempora in venando agere: leonem, atque alias feras primus; aut in primis ferire: plurimum facere, & minimum ipſe de ſe loqui. Quibus rebus Micipſa, tametſi initio laetus fuerat, exiſtimans Iugurthae virtutem regno ſuo gloriae fore: tamen poſtquam hominem adoleſcentem, exacta ſua aetate, & paruis liberis, magis magisque creſcere intelligit, vehementer eo negotio permotus; multa cum animo ſuo voluebat. terrebat eum natura mortalium, auida imperij, & praeceps ad explendam animi cupidinem: praeterea opportunitas ſuaeq; & liberorum aetatis, quae etiam mediocres viros ſpe praedae tranſuerſos agit; ad hoc, ſtudia Numidarum in Iugurtham accenſa, ex quibus, ſi talem virum dolis interfeciſſet, ne qua ſeditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumuentus, vbi videt neque per vim, neque inſidiis opprimi poſſe hominem tam acceptum popularibus; quod erat Iugurtha manu promptus, &

appetens gloriae militaris, ſtatuit eum obiectare periculis, & eo modo fortunam temptare. igitur bello Numantino Micipſa, cum populo R. equitum, atque peditum auxilia mitteret; ſperans vel oſtentando virtutem; vel hoſtium ſaeuitia facile eum occaſurum, praefecit Numidis, quos in Hiſpaniam mittebat, ſed ea res longe aliter, ac ratus erat, euenit. nam Iugurtha, vt erat impigro, atque acri ingenio, vbi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & morem hoſtium cognouit; multo labore, multaq; cura, praeterea modeſtiſſime parendo, & ſaepe obuiam eundo periculis, in tantam claritudinem breui peruenerat, vt noſtris vehementer carus, Numantinis maximo terrori eſſet: ac ſane, quod difficillimum in primis eſt, & proelio ſtrenuus erat; & bonus conſilio: quorum alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem plerumque afferre ſolet. Igitur imperator omnes fere res aſperas per Iugurtham agere, in amicis habere, magis magisque eum in dies amplecti, quippe cuius neq; conſilium, neque incoeptum vllum fruſtra erat. Huc accedebat munificentia animi, & ingenij ſollertia: quibus rebus ſibi multos ex Romanis familiari amicitia cõiunxerat. Ea tempeſtate in exercitu noſtro fuere complures noui, atque nobiles, quibus diuitiae bono, honeſtoque potiores erant, factioſi, domi potentes, apud ſocios clari magis, quam honeſti: qui Iugurthae non mediocrem animum pollicitando accendebant; ſi Micipſa rex oc-

cidiſſet, fore vti ſolus imperio Numidiae potiretur: in ipſo maximam virtutem, Romae omnia venalia eſſe. Sed poſtquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, & ipſe reuerti domum decreuit: donatum, atque laudatum magnifice pro contione Iugurtham in praetorium adduxit: ibiq; ſecreto monuit, vt potius publice, quam priuatim, amicitiam populi R. coleret; neu quibus largiri inſueſceret, periculoſe a paucis emi, quod multorum eſſet: ſi permanere vellet in ſuis artibus, vltro illi & gloriam, & regnum venturum: ſin properantius pergeret, pecuniam, & ipſum praecipitem caſurum. Sic locutus, cum litteris eum, quas Micipſae redderet, dimiſit. earum ſententia haec erat. Iugurthae tui bello Numantino longe maxima virtus fuit. quam rem certo ſcio tibi gaudio eſſe. nobis ob merita ſua carus eſt: vt idem ſenatui, & populo R. ſit, ſumma ope nitemur. Tibi quidem pro noſtra amicitia gratulor. en habes virum dignum te, atque auo ſuo Maſiniſſa. Igitur rex, vbi ea quae fama acceperat, ex litteris imperatoris ita eſſe cognouit, tum virtute, tum gratia viri permotus, flexit animum ſuum; & Iugurtham beneficiis vincere aggreſſus eſt; ſtatimque eum adoptauit, & in teſtamento pariter cum filiis heredem inſtituit. Sed ipſe paucos poſt annos, morbo, atq; aetate confectus, cum ſibi finem vitae adeſſe intelligeret, coram amicis, & cognatis, itemq; Adherbale, & Hiempſale filiis, dicitur huiuſcemodi verba cum Iugurtha habuiſſe.

Paruum

Paruum ego te Iugurtha, amiſſo patre, ſine ſpe, ſine opibus, in meum regnum accepi, exiſtimans non minus me tibi, quam liberis, ſi genuiſſem, ob beneficia carum fore. neq; ea res falſum me habuit. nam, vt alia magna, & egregia tua facinora omittam, nouiſſime rediens Numantia, meq; regnumq; meum gloria honorauiſti: tuaq; virtute nobis Romanos ex amicis amiciſſimos feciſti: in Hiſpania nomen familiae noſtrae renouatum eſt: poſtremo, quod difficillimum inter mortales eſt, gloria inuidiam viciſti. Nunc, quoniam mihi natura finem vitae facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo, obteſtorque, vti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres ſunt, caros habeas; neu malis alienos adiungere, quam ſanguine coniunctos retinere. Non exercitus, neq; theſauri praeſidia regni ſunt, verum amici: quos neq; armis cogere, neq; auro parare queas: officio, & fide pariuntur. quis autem amicior, quam frater fratri? aut quem alienum fidum inuenies, ſi tuis hoſtis fueris? equidem ego regnum vobis trado, firmum, ſi boni eritis; ſi mali, imbecillum. nam concordia paruae res creſcunt, diſcordia maximae dilabuntur. Ceterum ante hos te, Iugurtha, qui aetate, & ſapientia prior es, ne aliter quid eueniat, prouidere decet. nam in omni certamine, qui opulentior eſt, etiam ſi accipit iniuriam, tamen, quia plus poteſt, facere videtur. Vos autem, Adherbal, & Hiempſal, colite, & obſeruate talem hunc virum: imitamini virtutem, & enitimini, ne ego meliores li-

beros ſumpſiſſe videar, quam genuiſſe. Ad ea Iugurtha, tametſi regem ficta locutum intellige-bat, & ipſe longe aliter animo agitabat: tamen pro tempore benigne reſpondit. Micipſa paucis poſt diebus moritur. Poſtquam illi more regio iu ſta magnifice fecerant, reguli in vnum conuenere, vt inter ſe de cunctis negotiis diſceptarent. Sed Hiempſal, qui minimus ex illis erat, natura ferox, etiam ante ignobilitatem Iugurthae, quia materno genere impar erat, deſpiciens, dextra Adherbalem adſedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. dein tamen, vt aetati concederet, fatigatus a fratre, vix in alteram partem tranſductus eſt. Ibi cum multa de adminiſtrando imperio diſſererent, Iugurtha inter alias res ait, oportere quinquennij conſulta, & decreta omnia reſcindi. nam per ea tempora confectum annis Micipſam parum animo valuiße. Tum idem Hiempſal placere ſibi reſpondit: nam ipſum illum tribus proximis annis adoptione in regnum perueniſſe. quod verbum in pectus Iugurthae altius, quam quiſquam ratus erat, deſcendit. itaque ex eo tempore ira, & metu anxius, moliri, parare, atque ea modo in animo habere, quibus per dolum Hiempſal caperetur. quae vbi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox: ſtatuit quouis modo incoeptum perficere. Primo conuentu, quem ab regulis factum ſupra memoraui, propter diſſenſionem placuerat diuidi theſauros, fineſq; imperij ſingulis conſtitui. itaque tempus ad

vtramque rem decernitur, ſed maturius ad pecuniam diſtribuendam. reguli interea in loca propinqua theſauris, alius alio conceſſere. Sed Hiempſal in oppido Thirmida forte eius vtebatur domo, qui proximus lictor Iugurthae, carus, acceptusq; ei ſemper fuerat: quem ille caſu miniſtrum oblatum promiſſis onerat, impellitque, vti tamquam ſuam domum viſens, eat: portarum claues adulterinas paret: nam verae ad Hiempſalem referebantur: ceterum, vbi res poſtularet, ſe ipſum cum magna manu venturum. Numida mandata breui cōficit: atq; vti doctus erat, noctu Iugurthae milites introducit: qui poſtquam in aedes irrupere, diuerſi regem quaerere: dormientes alios, alios occurſantes interficere: ſcrutari loca abdita: clauſa effringere: ſtrepitu & tumultu omnia miſcere: cum interim Hiempſal reperitur, occultans ſe in tugurio mulieris ancillae, quo initio pauidus, & ignarus loci profugerat. Numidae caput eius, vti iuſſi erant, ad Iugurtham referunt. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam breui diuulgatur: Adherbalem, omnesq;, qui ſub Micipſae imperio fuerant, metus inuadit. In duas partes diſcedunt Numidae: plures Adherbalem ſequuntur, ſed illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha quam maximas poteſt copias armat: vrbes partim vi, alias voluntate imperio ſuo adiungit: omni Numidiae imperare parat. At Adherbal, tametſi Romam legatos miſerat, qui ſenatum docerent de caede fratris, & fortunis ſuis; tamen

ſretus multitudine militum parabat armis contendere. ſed vbi res ad certamen venit, victus ex proelio profugit in prouinciam, ac dein Romam contendit. Tum Iugurtha, patratis conſilijs, poſtquam omni Numidia potiebatur, in otio facinus ſuum cum animo reputans, timere populum R. neq; aduerſus iram eius vſquam, niſi in auaritia nobilitatis, & pecunia ſua, ſpem habere. itaque, paucis diebus, cum argento, & auro multo legatos Romam mittit: quis praecepit, vti primum veteres amicos muneribus expleant: deinde nouos acquirant: poſtremo, quemcumque poſſint largiendo parare, ne cunctentur. Sed vbi Romam legati venere, & ex praecepto regis hoſpitibus, alijsq; quorum ea tempeſtate in ſenatu auctoritas pollebat, magna munera miſere: tanta commutatio inceſſit, vti ex maxima inuidia in gratiam & fauorem nobilitatis Iugurtha veniret: quorum pars ſpe, alij praemio inducti, ſingulos ex ſenatu ambiundo nitebantur, ne grauius in eum conſuleretur. igitur, vbi legati ſatis confidunt, die conſtituto ſenatus vtriſque datur. tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus. Patres conſcripti, Micipſa pater meus moriens mihi praecepit, vti regni Numidiae tantummodo procurationem exiſtimarem meam; ceterum ius, & imperium penes vos eſſe: ſimul eniterer domi, militiaeque quammaximo vſui eſſe populo R. vos mihi cognatorum, vos affinium loco ducerem: ſi ea feciſſem, in veſtra amicitia exercitum, diuitias, munimenta re-

gni me habiturum. Quae praecepta patris mei cum agitarem; Iugurtha, homo omnium, quos terra ſuſtinet, ſceleratiſſimus, contempto imperio veſtro, Maſiniſſae me nepotem, etiam ab ſtirpe ſocium, atq; amicum populi R. regno, fortunisque omnibus expulit. Atque ego, P.C. quoniam eo miſeriarum venturus eram, vellem, potius ob mea, quam ob maiorum meorum beneficia me poſſe à vobis auxilium petere, ac maxime deberi mihi beneficia à populo R. quibus vtinam non egerem; ſecundum ea, ſi deſideranda erant, vti debitis vterer. ſed quoniam parum tuta per ſe ipſa probitas eſt; neq; mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret: ad vos confugi P.C. quibus, quod mihi miſerrimum eſt, cogor prius oneri, quam vſui eſſe. Ceteri reges, aut bello victi in amicitiam a vobis recepti ſunt, aut in ſuis dubijs rebus ſocietatem veſtram appetiuerunt. familia noſtra cum populo R. bello Carthaginienſi amicitiam inſtituit: quo tempore magis fides eius, quam fortuna, petenda erat. quorum progeniem vos, P.C. nolite pati me nepotem Maſiniſſae fruſtra à vobis auxilium petere. ſi ad impetrandum nihil cauſae haberem, praeter miſerandam fortunam; quod paullo ante rex, genere, fama, atq; copijs potens, nunc deformatus aerumnis, inops, alienas opes expecto: tamen erat maieſtatis populi R. prohibere iniuriam; neq; pati, cuiuſquam regnum per ſcelus creſcere. verum ego ijs finibus eiectus ſum, quos maioribus meis populus R. dedit: vnde pater, et auus meus vna vobiſcum ex-

pulere Siphacem, & Carthaginienſes. Veſtra beneficia mihi erepta ſunt, P. C. vos in mea iniuria deſpectiſtis. Eheu me miſerum, huccine, Micipſa pater, beneficia tua euaſere, vt, quem tu parem cum liberis tuis, regniq; participem feciſti, is potiſſimum ſtirpis tuae extinctor ſit? Numquam ne ergo familia noſtra quieta erit? ſemper ne in ſanguine, ferro, fuga verſabimur? dum Carthaginienſes incolumes fuere, iure omnia ſaeua patiebamur. hoſtes ab latere: vos amici procul: ſpes omnis in armis erat. poſtquam illa peſtis ex Africa eiecta eſt, laeti pacem agitabamus: quippe, quis nullus hoſtis erat, niſi forte, quem vos iuſſiſſetis. Ecce autem ex improuiſo Iugurtha, intoleranda audacia, ſcelere, atq; ſuperbia ſeſe efferens, fratre meo, atque eodem propinquo ſuo, interfecto, primum regnum eius ſceleris ſui praedam fecit: poſt vbi me iiſdem dolis nequit capere, nihil minus, quam vim, aut bellum expectantem, in imperio veſtro, ſicuti videtis, extorrem patria, domo, inopem, & coopertum miſeriis effecit, vt vbiuis tutius, quam in meo regno, eſſem. Ego ſic exiſtimabam, P. C. vti praedicantem audieram patrem meum; qui veſtram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem ſuſcipere, ceterum ex omnibus maxime tutos eſſe. quod in familia noſtra fuit, praeſtitit, vti in omnibus bellis adeſſet vobis: nos vti per otium tuti ſimus, in manu veſtra eſt, P.C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Iugurtham beneficiis ſuis ratus eſt nobis coniunctum fore. alter

ter eorum necatus: alter ipſe ego manus impias vix effugi. Quid agam? aut quo potiſſimum infelix accedam? generis praeſidia omnia extincta ſunt. pater, vti neceſſe erat, naturae conceſſit: fratri, quem minime decuit, propinquus per ſcelus vitam eripuit: affines, amicos, propinquos ceteros meos, alium alia clades oppreſsit: capti ab Iugurtha, pars in crucem acti, pars beſtijs obiecti ſunt: pauci, quibus relicta eſt anima, clauſi in tenebris cum maerore, & luctu, morte grauiorem vitam agunt. Si omnia, quae aut amiſi, aut ex neceſſarijs aduerſa facta ſunt, incolumia manerent: tamen, ſi quid ex improuiſo mali accidiſſet, vos implorarem P.C. quibus pro magnitudine imperij ius & iniurias omnes curae eſſe decet. nunc vero exſul patria, domo, ſolus, atque omnium honeſtarum egens rerum, quo accedam? aut quos appellem? nationesne, an reges, qui omnes familiae noſtrae ob veſtram amicitiam infeſti ſunt? an quoquam mihi adire licet, vbi non maiorum meorum hoſtilia monumenta plurima ſint? an quiſquam noſtri miſereri poteſt, qui aliquando vobis hoſtis fuit? Poſtremo Maſiniſſa nos ita inſtituit, P.C. ne quem coleremus, niſi populum R. ne ſocietates, ne foedera noua acciperemus: abunde magna praeſidia nobis in veſtra amicitia fore: ſi huic imperio fortuna mutaretur, vna occidendum nobis eſſe. virtute, ac dijs volentibus, magni, & opulenti eſtis, omnia ſecunda, & obedientia ſunt: quo facilius ſociorum iniurias curare licet. tantum illud vereor, ne quos priuata

amicitia Iugurthae, parum cognita, tranſuerſos agat: quos ego audio ſumma ope niti, ambire, fatigare vos ſingulos, ne quid de abſente, incognita cauſa, ſtatuatis: fingere me verba, & fugam ſimulare, cui licuerit in regno manere. quod vtinam illum, cuius impio facinore in has miſerias proiectus ſum, eadem haec ſimulantem videam: & aliquando aut apud vos, aut apud deos immortales, rerum humanarum cura oriatur; vt ille, qui nunc ſceleribus ſuis ferox, atq; praeclarus eſt, omnibus malis excruciatus, impietatis in parentem noſtrum, fratris mei necis, mearumq; miſeriarum graues paenas reddat. Iam iam frater animo meo cariſſime, quamquam tibi immaturo, &, vnde minime decuit, vita erepta eſt, tamen laetandum magis, quam dolendum puto caſum tuum: non enim regnum, ſed fugam, exſilium, egeſtatem, & omnes has, quae me premunt, aerumnas cum anima ſimul amiſiſti. At ego infelix, in tanta mala praecipitatus ex patrio regno, rerum humanarum ſpectaculum praebeo; incertus quid agam, tuas ne iniurias perſequar, ipſe auxilij egens; an regno conſulam, cuius vitae, necisq; poteſtas ex alienis opibus pendet. Vtinam, emori, fortunis meis honeſtus exitus eſſet: ne viuere contemptus viderer, ſi defeſſus malis iniuriae conceſſiſſem. Nunc neque viuere libet, neq; mori licet ſine dedecore, P.C. per vos, per liberos, atq; parentes veſtros, per maieſtatem populi R. ſubuenite mihi miſero: ite obuiam iniuriae: nolite pati regnum Numidiae, quod ve-

ſtrum eſt, per ſcelus, & ſanguinem familiae noſtrae tabeſcere. Poſtquam rex loquendi finem fecit, legati Iugurthae largitione magis, quam cauſa freti, paucis reſpondent, Hiempſalem, ob ſaeuitiam ſuam, ab Numidis interfectum: Adherbalem vltro bellum inferentem, poſtquam ſuperatus ſit, queri, quod iniuriam facere nequiuiſſet: Iugurtham ab ſenatu petere, ne ſe alium putarent, ac Numantiae cognitus eſſet; neu verba inimici ante facta ſua ponerent. Deinde vtriq; curia egrediuntur. ſenatus ſtatim conſulitur: fautores legatorum, praeterea ſenatus magna pars gratia deprauata, Adherbalis dicta contemnere: Iugurthae virtutem laudibus extollere: gratia, voce, deniq; omnibus modis pro alieno ſcelere, & flagitio, ſua quaſi pro gloria nitebantur. At contra pauci, quibus bonum et aequum diuitijs carius erat, ſubueniundum Adherbali, & Hiempſalis mortem ſeuere vindicandam cenſebant. ſed ex omnibus maxime Aemilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factioſus, auidus potentiae, honoris, diuitiarum, ceterum vitia ſua callide occultans, is poſtquam videt regis largitionem famoſam, impudentemq;, veritus, quod in tali re fieri ſolet, ne polluta licentia inuidiam accenderet, animum a conſueta libidine continuit. vicit tamen in ſenatu pars illa, quae vero pretium, aut gratiam anteferebat. decretum fit, vti decem legati regnum, quod Micipſa obtinuerat, inter Iugurtham, & Adherbalem diuiderent: cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus,

& tum in ſenatu potens, quia conſul, C. Graccho, & M. Fuluio Flacco interfectis, accerrime victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. eum Iugurtha, tametſi Romae in amicis habuerat, tamen accuratiſſime accepit: dando, & pollicendo multa, perfecit, vti famae, fidei, poſtremo omnibus ſuis rebus commodum regis anteferret. reliquos legatos eadem via aggreſſus, pleroſque capit: paucis carior fides, quam pecunia fuit. In diuiſione, quae pars Numidiae Mauritaniam attingit, agro virisque opulentior, Iugurthae traditur: illam alteram, ſpecie, quam vſu, potiorem, quae portuoſior, & aedificijs magis exornata erat, Adherbal poſſedit. Res poſtulare videtur, Africae ſitum paucis exponere, & eas gentes, quibuscum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quae loca, & nationes ob calorem, aut aſperitatem, item ſolitudines minus frequentata ſunt, de ijs haud facile compertum narrauerim: cetera quampauciſſimis abſoluam.

In diuiſione orbis terrae plerique in parte tertia Africam poſuere: pauci tantummodo Aſiam, & Europam eſſe; ſed Africam in Europa. ea fines habet ab occidente, fretum noſtri maris, & Oceani: ab ortu ſolis decliuem latitudinem: quem locum Catabathmon incolae appellant. mare ſaeuum, importuoſum: ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: caelo, terraque penuria aquarum: genus hominum ſalubri corpore, velox, patiens laborum: pleroſque ſenectus diſſoluit, niſi qui ferro, aut beſtijs interiere. nam morbus haud

ſaepe

ſaepe quemquam ſuperat. Ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quiq; poſtea acceſſerint, aut quo modo inter ſe permixti ſint: quamquam ab ea fama, quae pleroſque obtinet, diuerſum eſt; tamen, vti ex libris Punicis, qui regis Hiempſalis dicebantur, interpretatum nobis eſt, vtique rem ſeſe habere cultores eius terrae putant, quampauciſſimis dicam: ceterum fides eius rei penes auctores erit. Africam initio habuere Getuli, & Libyes, aſperi, incultiq;; queis cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, vti pecoribus. hi neque moribus, neque lege, aut imperio cuiuſquam regebantur: vagi, palantes, quas nox coegerat, ſedes habebant. ſed poſtquam in Hiſpania Hercules, ſicuti Afri putant, interijt: exercitus eius, compoſitus ex varijs gentibus, amiſſo duce, ac paſſim multis ſibi quiſque imperium petentibus, breui dilabitur. ex eo numero Medi, Perſae, & Armenij, nauibus in Africam traſuecti, proximos noſtro mari locos occupauere: ſed Perſae intra Oceanum magis: hiq; alueos nauium inuerſos pro tugurijs habuere: quia neque materia in agris, neq; ab Hiſpanis emendi, aut mutandi copia erat. mare magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. hi paullatim per connubia Getulos ſecum miſcuere. & quia ſaepe temptantes agros, alia deinde, atque alia loca petiuerant, ſemet ipſi Numidas appellauere. Ceterum adhuc aedificia Numidarum agreſtium, quae mapalia illi vocant, oblonga, in-

curuis lateribus tecta, quaſi nauium carinae ſunt: Medus autem, & Armenijs acceſſere Libyes. nam hi propius mare Africum agitabant: Getuli ſub ſole magis, haud procul ab ardoribus: hiq; mature oppida habuere. nam freto diuiſi ab Hiſpania mutare res inter ſe inſtituerant. nomen eorum paullatim Libyes corrupere, barbara lingua Mauros pro Medis appellantes ſed res Perſarum breui adoleuit: ac poſtea, Numidae nomine, propter multitudinem a parentibus digreſſi, poſſedere ea loca, quae proxime Carthaginem Numidia appellatur. Deinde vtrique, alteris freti, finitimos armis, aut metu ſub imperium ſuum coegere; nomen, gloriamq; ſibi addidere, magis hi, qui ad noſtrum mare proceſſerant: quia Libyes, quam Getuli, minus bellicoſi: denique Africae pars inferior, pleraque ab Numidis poſſeſſa eſt: victi omnes in gentem, nomenq; imperantium conceſſere. Poſtea Phoenices, alij multitudinis domi minuendae gratia, pars imperij cupidine ſollicitata plebe, & alijs nouarum rerum auidis, Hipponem, Adrumetum, Leptim, aliasq; vrbes in ora maritima condidere: haeque breui multum auctae, pars originibus ſuis praeſidio, aliae decori fuere. nam de Carthagine ſilere melius puto, quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet Igitur ad Catabathmon, qui locus Aegyptum ab Africa diuidit, ſecundo mari prima Cyrene eſt, colonia Thereon ac deinceps duae Syrtes, interq; eas Leptis. deinde Arae Philenon: quem locum Aegyptum verſus finem imperij

imperij habuere Carthaginienſes: poſt aliae Punicae vrbes. cetera loca vſq; ad Mauritaniam Numidae tenent. proxime Hiſpaniam Mauri ſunt. ſuper Numidiam Getulos accepimus, partim in tugurijs, alios incultius vagos agitare: poſt eos Aethiopas eſſe: dein loca exuſta ſolis ardoribus. Igitur bello Iugurthino pleraque ex Punicis oppida, & fines Carthaginienſium, quos nouiſſime habuerant, populus R. per magiſtratus adminiſtrabat: Getulorum magna pars, & Numidae vſque ad flumen Mulucham ſub Iugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, praeter nomen, cetera ignarus populi R. itemq; nobis neq; bello, neq; pace antea cognitus. De Africa, & eius incolis, ad neceſſitudinem rei ſatis dictum. Poſtquam, diuiſo regno, legati Africa deceſſere; & Iugurtha contra timorem animi praemia ſceleris adeptum ſeſe videt; certum eſſe ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romae venalia eſſe; ſimul & illorum pollicitationibus accenſus, quos paullo ante muneribus expleuerat; in regnum Adherbalis animum intendit. ipſe acer, bellicoſus, at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus iniuriae, metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improuiſo fines eius cum magna manu inuadit: multos mortales, cum pecore, atq; alia praeda capit: aedificia incendit: pleraq; loca hoſtiliter cum equitatu accedit: deinde cum omni multitudine in regnum ſuum conuertit, exiſtimans dolore permotum Adherba-

lem iniurias ſuas manu vindicaturum, eamq; rem belli cauſam fore. at ille, quod neque ſe parem armis exiſtimabat, et amicitia populi R. magis, quam Numidis, fretus erat; legatos ad Iugurtam de iniurijs queſtum miſit: qui, tametſi contumelioſa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decreuit, quam bellum ſumere: quia temptatum antea ſecus ceſſerat. Neq; eo magis cupido Iugurthae minuebatur: quippe qui totum eius regnum animo iam inuaſerat. itaque non, vti antea, cum praedatoria manu, ſed magno exercitu comparato, bellum gerere coepit, & aperte totius Numidiae imperium petere. ceterum, qua pergebat, vrbes, agros vaſtare, praedas agere; ſuis animum, hoſtibus terrorem augere. Adherbal, vbi intelligit eo proceſſum, vti regnum aut relinquendum, aut retinendum armis eſſet; neceſſario copias parat, & Iugurthae obuius procedit. Interim haud longe a mari prope Cirtham oppidum vtriuſque exercitus conſedit: & quia diei extremum erat, proelium non incoeptum, ſed vbi plerumque noctis proceſſit, obſcuro etiam tum lumine; milites Iugurthini, ſigno dato, caſtra hoſtium inuadunt; ſemiſomnos partim, alios arma ſumentes fugant, funduntque. Adherbal cum paucis equitibus Cirtham profugit: &, ni multitudo togatorum fuiſſet, quae Numidas inſequentes à moenibus prohibuit, vno die inter duos reges coeptum, atque patratum bellum foret. Igitur Iugurtha oppidum circumſedit: vineis, turribusq;, & machinis omnium

generum expugnare aggreditur: maxime feſtinans tempus legatorum antecapere, quos ante proelium factum ab Adherbale Romam miſſos audiuerat. Sed poſtquam ſenatus de bello eorum accepit: tres adoleſcentes in Africam leguntur; qui ambos reges adeant; ſenatus, populiq; R. verbis nuntient, velle, & cenſere eos ab armis diſcedere: ita ſeque, illisque dignum eſſe. Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis, quod Romae, dum proficiſci parant, de proelio facto, & oppugnatione Cirthae audiebatur. ſed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione reſpondit: ſibi neque maius quicquam, neque carius auctoritate ſenatus eſſe: ab adoleſcentia ita ſe eniſum, vt ab optimo quoque probaretur: virtute non malitia, P. Scipioni, ſummo viro, placuiſſe: ob eaſdem artes à Micipſa, non penuria liberorum, in regnum adoptatum eſſe: ceterum, quo plura bene, atque ſtrenue feciſſet, eo animum ſuum iniuriam minus tolerare: Adherbalem dolis vitae ſuae inſidiatum: quod vbi comperiſſet, eius ſceleri obuiam iſſe: populum R. neque recte, neque pro bono facturum, ſi ab iure gentium ſeſe prohibuerit: poſtremo, de omnibus rebus legatos Romam breui miſſurum. Ita vtrique digrediuntur. Adherbalis copia appellandi non fuit. Iugurtha vbi eos Africa deceſſiſſe ratus eſt, neque propter naturam loci Cirtham armis expugnare poteſt: vallo, atq; foſſa moenia circumdat: turres extruit, easque praeſidijs firmat: praeterea dies, noctesq; aut per

vim, aut dolis temptare: defenſoribus moenium praemia modo, modo formidinem oſtentare: ſuos hortando ad virtutem arrigere: prorſus intentus cuncta parare. Adherbal vbi intelligit omnes ſuas fortunas in extremo ſitas, hoſtem infeſtum, ſpem auxilij nullam, penuria rerum neceſſariarum bellum trahi non poſſe; ex ijs, qui vna Cirtham pro fugerant, duos maxime impigros delegit: eos mul ta pollicendo; ac miſerando caſum ſuum, confirmat, vti per hoſtium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidae paucis diebus iuſſa efficiunt: litterae Adherbalis in ſenatu recitatae: quarum ſententia haec fuit.

Non mea culpa ſaepe ad vos oratum mitto P.C. ſed vis Iugurthae ſubigit: quem tanta libido extinguendi me inuaſit, vt neq; vos, neq; deos immortales in animo habeat; ſanguinem meum, quam omnia, malit. itaq; quinctum iam menſem, ſocius & amicus populi R. armis obſeſſus teneor: neq; mi hi Micipſae patris mei beneficia, neq; veſtra decreta auxiliantur: ferro, an fame acrius vrgear, incertus ſum. Plura de Iugurtha ſcribere deborta tur fortuna mea: etiam ante expertus ſum, parum fidei miſeris eſſe. niſi tamen intelligo illum, ſupra quam ego ſum, petere, neq; ſimul amicitiam veſtram, & regnum meum ſperare. vtrum grauius exiſtimet, nemini occultum eſt. nam initio occidit Hiempſalem, fratrem meum: deinde patrio regno me expulit. quae ſane fuerint noſtrae iniuriae, nihil ad vos. verum nunc regnum veſtrum armis

tenet:

tenet: me, quem vos imperatorem Numidis poſui ſtis, clauſum obſidet: legatorum verba quanti fece rit, pericula mea declarant. quid eſt reliquum, niſi vis veſtra, qua moueri poſsit? nam ego quidem vellem, & haec, quae ſcribo, & illa, quae antea in ſenatu queſtus ſum, vana forent potius, quam miſeria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus ſum, vt Iugurthae ſcelerum oſtentui eſſem: non iam mortem, neq; aerumnas, tantummodo inimici imperium, & cruciatus corporis deprecor. regno Numidiae, quod veſtrum eſt, vti libet conſu lite: me ex manibus impijs eripite, per maieſtatem imperij, per amicitiae fidem: ſi vlla apud vos memoria remanet aui mei Maſiniſſae. His litteris recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum cenſerent, & quamprimum Adherbali ſubueniendum: de Iugurtha interim vti conſuleretur; quoniam non paruiſſet legatis. Sed ab ijſdem illis regis fautoribus ſumma ope eniſum, ne tale decretum fieret. ita bonum publicum, vt in pleriſque negotiis ſolet, priuata gratia deuictum eſt. legantur tamen in Africam maiores natu nobiles, amplis honoribus vſi, in quis fuit M. Scaurus, de quo ſupra memorauimus, conſularis, & tum ſenatus princeps. hi, quod in inuidia res erat, ſimul & a Numidis obſecrati, triduo nauim adſcendere: dein breui Vticam adpulſi, litteras ad Iugurtham mittunt, quamociſſime ad prouinciam accedat, ſe ad eum ab ſenatu miſſos. Ille, vbi accepit homines claros, quorum au-

ctoritatem Romae pollere audierat, contra incoeptum ſuum veniſſe; primo commotus metu, atq; libidine, diuerſus agitabatur. timebat iram ſenatus, ni paruiſſet legatis. porro animus, cupidine caecus, ad incoeptum ſcelus rapiebatur. vicit tamen in auido ingenio prauum conſilium. Igitur, exercitu circumdato, ſumma vi Cirtham irrumpere nititur, maxime ſperans, diducta manu hoſtium, aut vi, aut dolis ſeſe caſum victoriae inuenturum. quod vbi ſecus procedit, neque, quod intenderat, efficere poteſt, vt prius, quam legatos conueniret, Adherbalis potiretur; ne, amplius morando, Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in prouinciam venit. ac tametſi ſenatus verbis graues minae nuntiabantur, quod ab oppugnatione non deſiſteret: multa tamen oratione conſumpta, legati fruſtra diſceſſere. Ea poſtquam Cirthae audita ſunt, Italici, quorum virtute moenia defenſabantur, confiſi, deditione facta, propter magnitudinem populi R. inuiolatos ſeſe fore, Adherbali ſuadent, vti ſeq;, & oppidum Iugurthae tradat: tantum ab eo vitam paciſcatur: de ceteris ſenatui curae fore. at ille, tametſi omnia potiora fide Iugurthae rebatur, tamen quia penes eoſdem, ſi aduerſaretur, cogendi poteſtas erat, ita, vti cenſuerant Italici, deditionem facit. Iugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat: deinde omnes puberes Numidas, atque negotiatores promiſcue, vti quiſque armatus obuius fuerat, interficit. quod poſtquam Romae cognitum eſt, &

res

res in ſenatu agitari coepta: ijdem illi miniſtri regis interpellando, ac ſaepe gratia, interdum iurgijs trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant: ac ni C. Memmius, tribunus pl. deſignatus, vir acer, & infeſtus potentiae nobilitatis, populum R. edocuiſſet, id agi, vti per paucos factioſos Iugurthae ſcelus condonaretur: profecto omnis inuidia, prolatandis conſultationibus, dilapſa foret: tanta vis gratiae, atque pecuniae regis erat. ſed vbi ſenatus, delicti conſcientia, populum timet: lege Sempronia prouinciae futuris conſulibus Numidia, atq; Italia decretae ſunt: conſules declarati P. Scipio Naſica, L. Beſtia Calpurnius: Numidia Calpurnio, Scipioni Italia obuenit: deinde exercitus, qui in Africam portaretur, ſcribitur, ſtipendium, aliaq;, quae bello vſui forent, decernuntur. At Iugurtha, contra ſpem nuntio accepto, quippe cui, Romae omnia venum ire, in animo haeſerat; filium, & cum eo duos familiares ad ſenatum legatos mittit: ijsque, vt illis, quos Hiempſale interfecto miſerat, praecepit, omnes mortales pecunia aggrediantur. qui poſtquam Romam aduentabant; ſenatus a Beſtia conſultus eſt, placeret ne legatos Iugurthae recipi moenibus: ijq; decreuere, niſi regnum, ipſumq; deditum veniſſent, vti in diebus proximis decem Italia decederent. conſul Numidis ex ſenatus decreto nuntiari iubet: ita infectis rebus, illi domum diſcedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legit ſibi homines nobiles, factioſos, quorum auctoritate, quae deliquiſſet, munita fore ſpe-

rabat: in quis fuit Scaurus, cuius de natura, & habitu ſupra memorauimus. nam in conſule noſtro multae bonae artes animi, & corporis erant: quas omnes auaritia praepediebat. patiens laborum, acri ingenio, ſatis prouidens, belli haud ignarus, firmiſſimus contra pericula, & inſidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atq; inde in Siciliam, porro ex Sicilia in Africam tranſuectae. Igitur Calpurnius, initio paratis commeatibus, acriter Numidiam ingreſſus eſt; multoſq; mortales, & vrbes aliquot pugnando cepit. Sed vbi Iugurtha pecunia per legatos temptare, bellique, quod adminiſtrabat, aſperitatem oſtendere coepit: animus aeger auaritia facile conuerſus eſt. ceterum ſocius, & adminiſter omnium conſiliorum aſſumitur Scaurus: qui tametſi a principio, plerisq; ex factione eius corruptis, acerrime regem impugnauerat; tamen magnitudine pecuniae a bono, honeſtoq; in prauum abſtractus eſt. Sed Iugurtha primo tantummodo belli moram redimebat, exiſtimans ſeſe aliquid interim Romae pretio, aut gratia effecturum: poſtea vero quam participem negotij Scaurum accepit; in maximam ſpem adductus recuperandae pacis, ſtatuit cum his de omnibus pactionibus praeſens agere. Ceterum interea fidei cauſa mittitur a conſule Sextius quaeſtor in oppidum Iugurthae Vaccam: cuius rei ſpecies erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperauerat: quoniam deditionis mora indutiae agitabantur. Igitur rex, vti

conſtituerat, in caſtra venit: ac pauca praeſenti conſilio locutus de inuidia ſui facti, atq; vti in deditionem acciperetur; reliqua cum Beſtia, & Scauro ſecreto tranſegit: dein poſtero die, quaſi per Saturam legem ſententijs exquiſitis, in deditionem accipitur. ſed vti pro conſilio imperatum erat, elephanti xxx. pecus, atq; equi multi, non cum paruo argenti pondere, quaeſtori traduntur. Calpurnius Romam ad magiſtratus rogandos proficiſcitur. in Numidia & in exercitu noſtro pax agitabatur. Poſtquam res in Africa geſtas, quoq; modo actae forent, fama diuulgauit: Romae per omnes locos, & conuentus de facto conſulis agitari: apud plebem grauis inuidia: patres ſolliciti erant: probarent ne tantum flagitium, an decretum conſulis ſubuerterent, parum conſtabat. at maxime eos potentia Scauri, quod is auctor, & ſocius Beſtiae ferebatur, a vero, bonoq; impediebat. at C. Memmius, cuius de libertate ingenij, & odio potentiae nobilitatis ſupra diximus, inter dubitationem & moras ſenatus, contionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne remp. ne libertatem ſuam deſererent: multa ſuperba, & crudelia facinora nobilitatis oſtendere: prorſus intentus omni modo plebis animum accendebat. ſed quoniam ea tempeſtate Romae Memmij facundia clara, pollensq; fuit; decere exiſtimaui; vnam ex tam multis orationem eius perſcribere. ac potiſſimum eam dicam, quam in contione poſt reditum Beſtiae, huiuſcemodi verbis diſſeruit.

Multa me dehortantur a vobis, Quirites, ni ſtudium reip. omnia ſuperet; opes factionis, veſtra patientia, ius nullum, ac maxime, quod innocentiae plus periculi, quam honoris eſt. nam illa quidem piget dicere, his annis xx. *quam ludibrio fueritis ſuperbiae paucorum: quam foede, quamq; multi perierint veſtri defenſores; vt vobis animus ab ignauia, atq; ſocordia corruptus ſit: qui ne nunc quidem, obnoxij inimicis, exſurgitis; atque etiam nunc timetis eos, quibus vos decet terrori eſſe. ſed quamquam haec talia ſunt: tamen, obuiam ire factionis potentiae, animus ſubigit. certe ego libertatem, quae mihi à parente meo tradita eſt, experiar: verum id fruſtra, an ob rem faciam, in veſtra manu ſitum eſt, Quirites. Neque ego vos hortor, quod ſaepe maiores veſtri fecere, vti contra iniurias armati eatis. nihil vi, nihil ſeceſſione opus eſt: neceſſe eſt, ſuomet ipſi more praecipites eant. Occiſo Ti. Graccho, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quaeſtiones graues habitae ſunt. poſt C. Gracchi, & M. Fuluij caedem, veſtri item ordinis multi mortales in carcere necati ſunt. vtriuſque cladis non lex, verum libido eorum finem fecit. Sed ſane fuerit regni paratio, plebi ſua reſtituere: quidquid ſine ſanguine ciuium vlciſci nequit, iure factum ſit. Superioribus annis taciti indignabamini aerarium expilari: reges, & populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere: penes eoſdem & ſummam gloriam, & maximas diuitias eſſe: tamen, haec*

talia

talia facinora impune ſuſcepiſſe, parum habuere: itaq; poſtremo leges, maieſtas veſtra, diuina, & humana omnia hoſtibus tradita ſunt. neque eos, qui ea fecere, pudet, aut paenitet; ſed incedunt per ora veſtra magnifice, ſacerdotia & conſulatus, pars triumphos ſuos oſtentantes: perinde qua ſi ea honori, non praedae, habeant. Serui, aere parati, iniuſta imperia dominorum non perferunt: vos, Quirites, in imperio nati, aequo animo ſeruitutem toleratis? At, qui ſunt hi, qui remp. occupauere? homines ſceleratiſſimi, cruentis manibus, immani auaritia, nocentiſſimi, ijdemq; ſuperbiſſimi, quibus fides, decus, pietas, poſtremo honeſta, atq; inhoneſta omnia quaeſtui ſunt. Pars eorum, occidiſſe tribunos pl. alij quaeſtiones iniuſtas, plerique caedem in vos feciſſe, pro munimento habent. ita, quam quiſq; peſſime fecit, tam maxime tutus eſt: metum a ſcelere ſuo ad ignauiam veſtram transtulere. quos omnes eadem cupere, eadem odiſſe, eadem metuere in vnum coegit. ſed haec inter bonos amicitia, inter malos factio eſt. quod ſi tam vos libertatis curam haberetis, quam illi ad dominationem accenſi ſunt: profecto neque reſp. ſicuti nunc, vaſtaretur; & beneficia veſtra penes optimos, non audaciſſimos, forent. Maiores veſtri, parandi iuris, & maieſtatis conſtituendae gratia, bis per ſeceſſionem armati Auentinum montem occupauere: vos pro libertate, quam ab illis accepiſtis, non ne ſumma ope nitemini? atque eo vehementius, quo maius decus eſt,

parta amittere, quam omnino non paruiſſe? Di-cet aliquis, quid igitur cenſes? Vindicandum in eos, qui hoſti prodidere remp. non manu, neque vi; quod magis, vos feciſſe, quam illis accidiſſe, indignum eſt; verum quaeſtionibus, & indicio ipſius Iugurthae; qui ſi dediticius eſt, profecto iuſſis veſtris obediens erit: ſin ea contemnit; ſcilicet exiſtimabitis, qualis illa pax, aut deditio ſit, ex qua ad Iugurtham ſcelerum impunitas, ad paucos potentes maximae diuitiae, ad remp. damna, atque dedecora peruenerint. Niſi forte dominationis eorum ſatietas nondum etiam vos tenet: & illa, quam haec tempora, magis placent, cum regna, prouinciae, leges, iura, iudicia, bella, atq; paces, poſtremo diuina, & humana omnia penes paucos erant: vos autem, hoc eſt populus R. inuicti ab hoſtibus, imperatores omnium gentium, ſatis habebatis animam retinere. nam ſeruitutem quidem quis veſtrum recuſare audebat? Atque ego, tametſi virum flagitioſiſſimum exiſtimo impune iniuriam accepiſſe: tamen, vos ſceleratiſſimis hominibus ignoſcere, quoniam ciues ſunt, aequo animo paterer, niſi miſericordia in pernitiem caſura eſſet. nam & illis, quantum importunitatis habent, parum eſt impune male feciſſe, niſi deinde faciundi licentia eripitur: & vobis aeterna ſollicitudo remanebit, cum intelligetis aut ſeruiendum eſſe, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiae quae ſpes eſt? dominari illi volunt, vos liberi eſſe: face-

re illi iniurias, vos prohibere: poſtremo ſociјs veſtris, veluti hoſtibus, hoſtibus pro ſociјs vtuntur. poteſt ne in tam diuerſis mentibus pax, aut amicitia eſſe? Quare moneo, hortorq; vos, ne tantum ſcelus impunitum dimittatis. Non peculatus aerarij factus eſt, neque per vim ſocijs ereptae pecuniae, quae quamquam grauia ſunt, tamen conſuetudine iam pro nihilo habentur. hoſti acerrimo prodita ſenatus auctoritas, proditum imperium veſtrum: domi, militiaeq; reſp. venalis fuit. quae niſi quaeſita erunt, niſi vindicatum in noxios: quid erit reliquum, niſi vt illis, qui ea fecere, obedientes viuamus? nam impune quidlibet facere, id eſt regem eſſe. Neq; ego vos, Quirites, hortor, vt iam malitis ciues veſtros perperam, quam recte, feciſſe, ſed ne, ignoſcendo malis, bonos perditum eatis. at hoc in rep. multo praeſtat, beneficij, quam maleficij, immemorem eſſe. bonus tantummodo ſegnior fit, vbi negligas; at malus improbior. ad hoc, ſi iniuriae non ſint, haud ſaepe auxilij egeas. Haec, atq; alia huiuſcemodi ſaepe dicendo, C. Memmius populo R. perſuadet, vti L. Caſſius, qui tum praetor erat, ad Iugurtham mitteretur: eumque, interpoſita fide publica, Romam duceret; quo facilius, indicio regis, Scauri, & reliquorum, quos pecuniae captae arceſſebant, delicta pateſierent.

Dum haec Romae geruntur; qui in Numidia, relicti a Beſtia, exercitui praeerant, ſecuti morem imperatoris ſui, plurima & flagitioſiſſima facinora fecere. fuere, qui auro corrupti, elephantos Iu-

gurthae traderent; alij perfugas venderent; pars ex pacatis praedas agerent. tanta vis auaritiae animos eorum, veluti tabes, inuaſerat. At Caſſius praetor, perlata rogatione a C.Memmio, ac perculſa omni nobilitate, ad Iugurtham proficiſcitur: eiq; timido, & ex conſcientia diffidenti rebus ſuis, perſuadet, quoniam ſe populo R. dedidiſſet, ne vim, quam miſericordiam eius, experiri mallet: priuatim praeterea fidem ſuam interponit, quam ille non minoris, quam publicam, ducebat: talis ea tempeſtate fama de Caſſio erat. Igitur Iugurtha, contra decus regium, cultu quammaxime miſerabili, cum Caſſio Romam venit. Ac tametſi in ipſo magna vis animi erat; confirmatus ab omnibus, quorum potentia, aut ſcelere cuncta ea geſſerat, quae ſupra diximus, C. Baebium tribunum pl. magna mercede parat, cuius impudentia contra ius, & iniurias omnes munitus foret. At C. Memmius aduocata contione; quamquam regi infeſta plebes erat; & pars in vincula duci iubebat, pars, niſi ſocios ſceleris ſui aperiret, more maiorum de hoſte ſupplicium ſumi; dignitati magis, quam irae conſulens, ſedare motus, & animos eorum mollire; poſtremo confirmare, fidem publicam per ſeſe inuiolatam fore. poſt, vbi ſilentium coepit, producto Iugurtha, verba facit: Romae, Numidiaeq; facinora eius memorat: ſcelera in patrem, fratresq; oſtendit: quibus iuuantibus, quibusq; miniſtris ea egerit, quamquam intelligat populus R. tamen velle manifeſta magis ex illo habere: ſi verum

tum aperiat, in fide, & clementia populi R. magnam ſpem illi ſitam: ſin reticeat, non ſocijs ſaluti fore, ſed ſe, ſuasq; ſpes corrupturum. Deinde, vbi Memmius dicendi finem fecit, & Iugurtha reſpondere iuſſus eſt, C. Baebius tribunus pl. quem pecunia corruptum ſupra diximus, regem tacere iubet: ac tametſi multitudo, quae in contione aderat, vehementer accenſa, terrebat eum clamore, vultu, ſaepe impetu, atq; alijs omnibus, quae ira fieri amat; vicit tamen impudentia. ita populus, ludibrio habitus, ex contione diſcedit: Iugurthae, Beſtiaeq;, & ceteris, quos illa quaeſtio exagitabat, animi augeſcunt. Erat ea tempeſtate Romae Numida quidam, nomine Maſſiua, Guluſſae filius, Manſiniſſae nepos: qui, quia in diſſenſione regum Iugurthae aduerſus fuerat, dedita Cirtha, & Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. huic Sp. Albinus, is, qui proximo anno poſt Beſtiam cum Q. Minucio Rufo conſulatum gerebat, perſuadet, quoniam e ſtirpe Maſiniſſae ſit, Iugurtham ob ſcelera inuidia cum metu vrgeat, regnum Numidiae ab ſenatu petat. auidus conſul belli gerendi, moueri, quam ſeneſcere, omnia malebat. ipſi prouincia Numidia, Minucio Macedonia euenerat. Quae poſtquam Maßiua agitare coepit: neque Iugurthae in amicis ſatis praeſidij eſt; quod eorum alium conſcientia, alium mala fama, & timor impediebat: Bomilcari proximo, ac maxime fido ſibi imperat, pretio, ſicut multa confecerat, inſidiatores Maſſiuae paret, ac maxime occulte:

ſin id parum pro cedat, quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exſequitur: & per homines talis negotij artifices, itinera, egreſſusq; eius, poſtremo loca, atque tempora cuncta explorat: deinde, vbi res poſtulabat, inſidias tendit. igitur vnus ex eo numero, qui ad caedem parati erant, paullo inconſultius Maſſiuam aggreditur, illum obtruncat: ſed ipſe deprehenſus, multis hortantibus, & in primis Albino conſule, indicium profitetur. fit reus magis ex aequo bonoque, quam ex iure gentium, Bomilcar, comes eius, qui Romam fide publica venerat. At Iugurtha, manifeſtus tanti ſceleris, non prius omiſit contra verum niti, quam animaduertit, ſuper gratiam, atq; pecuniam ſuam inuidiam facti eſſe. igitur quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis, quam vadibus, conſulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, veritus, ne reliquos populares metus inuaderet parendi ſibi, ſi de illo ſupplicium ſumptum foret. & ipſe paucis diebus profectus eſt, iuſſus a ſenatu Italia decedere. ſed poſtquam Roma egreſſus eſt, fertur, eo ſaepe tacitus reſpiciens, poſtremo dixiſſe: Vrbem venalem, & mature perituram, ſi emptorem inuenerit. Interim Albinus, renouato bello, commeatum, ſtipendium, aliaq;, quae militibus vſui forent, maturat in Africam portare; ac ſtatim ipſe profectus, vti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quouis modo bellum conficeret. At contra Iugurtha

trahere

trahere omnia, & alias, deinde alias morae cauſas facere: polliceri deditionem, ac deinde metum ſimulare: inſtanti cedere, & paullo poſt, ne ſui diffiderent, inſtare: ita belli modo, modo pacis mora conſulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum conſilij regis exiſtimarent; neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum ſocordia magis, quam dolo crederent. ſed poſtquam, dilapſo tempore, comitiorum dies aduentabat; Albinus, Aulo fratre in caſtris pro praetore relicto, Romam deceſſit. Ea tempeſtate Romae ſeditionibus tribunicijs atrociter reſp. agitabatur. L Lucilius, & L. Annius, tribuni pl. reſiſtentibus collegis, continuare magiſtratum nitebantur: quae diſſenſio totius anni comitia impediebat. Ea mora in ſpem adductus Aulus, quem propraetorem in caſtris relictum ſupra diximus, aut conficiendi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniae capiundae, milites menſe Ianuario ex hibernis in expeditionem euocat; magnisq; itineribus hieme aſpera, peruenit ad oppidum Suthul, vbi regis theſauri erant. quod quamquam, & ſaeuitia temporis, et opportunitate loci, neq; capi, neq; obſideri poterat: (nam circum murum ſitum in praerupti montis extremo planities limoſa hiemalibus aquis paludem fecerat) tamen, aut ſimulandi gratia, quo regi formidinem adderet; aut cupidine caecus ob theſauros oppidi potiundi, vineas agere, aggerem iacere: aliaque, quae incoepto vſui forent, properare. At Iugurtha, cognita vanitate, atq; im-

peritia legati, ſubdole eius augere amentiam: miſſitare ſupplicantes legatos: ipſe, quaſi vitabundus, per ſaltuoſa loca, & tramites exercitum ductare: deniq; Aulum ſpe pactionis perpulit, vti, relicto Suthule, in abditas regiones ſeſe, veluti cedentem, inſequeretur: ita delicta occultiora fore. interea per homines callidos die, noctuq; exercitum temptabat: centuriones, ducesq; turmarum partim, vti transfugerent, corrumpere: alij, ſigno dato, locum vti deſererent. quae poſtquam ex ſententia inſtruxit, intempeſta nocte de improuiſo multitudine Numidarum Auli caſtra circumuenit. milites Romani, perculſi tumultu inſolito, arma capere: alij ſeſe abdere: pars territos confirmare: trepidare: omnibus locis vis magna hoſtium: caelum nocte, atque nubibus obſcuratum: periculum anceps: poſtremo, fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. ſed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors vna Ligurum, cum duabus turmis Thracum, & paucis gregarijs militibus, tranſiere ad regem: & centurio primi pili tertiae legionis per munitionem, quam, vti defenderet, acceperat, locum hoſtibus introeundi dedit: eaq; Numidae cuncti irrupere. noſtri foeda fuga, plerique abiectis armis, proximum collem occupauere. nox, atq; praeda caſtrorum, hoſtes, quo minus victoria vterentur, remorata ſunt. deinde Iugurtha poſtero die cum Aulo in colloquio verba facit: tametſi ipſum cum exercitu fame, ferroq; clauſum tenet, tamen ſe, humanarum rerum memo

rem:

rem: ſi ſecum foedus faceret, incolumes omnes ſub iugum miſſurum: praeterea, vti diebus decem Numidia decederet. Quae quamquam grauia, & flagitij plena erant: tamen, quia mortis metu mutabantur, ſicuti regi libuerat, pax conuenit. Sed, vbi ea Romae *comperta ſunt; metus atque maeror ciuitatem inuaſere: pars dolere pro gloria imperij: pars, inſolita rerum bellicarum, timere libertati: Aulo omnes infeſti, ac maxime, qui bello ſaepe praeclari fuerant, quod armatus dedecore potius, quam manu, ſalutem quaeſiuerat. Ob ea conſul Albinus, ex delicto fratris inuidiam, ac deinde periculum timens, ſenatum de foedere conſulebat: & tamen interim exercitui ſupplementum ſcribere, ab ſocijs & nomine Latino auxilia accerſere, denique omnibus modis feſtinare. ſenatus ita, vti par fuerat, decernit, ſuo atque populi iniuſſu nullum potuiſſe foedus fieri. conſul impeditus a tribunis pl. ne, quas parauerat copias, ſecum portaret, paucis diebus in Africam proficiſcitur. nam omnis exercitus, vti conuenerat, Numidia deductus in prouincia hiemabat. Poſtquam eo venit; quamquam perſequi Iugurtham, & mederi fraternae inuidiae animo ardebat; cognitis militibus, quos, praeter fugam, ſoluto imperio, licentia, atq; laſciuia corruperat, ex copia rerum ſtatuit nihil ſibi agitandum. Interim Romae C. Mamilius Limitanus, tribunus pl. rogationem ad populum promulgat, vti quaereretur in eos, quorum conſilio Iugurtha ſenati decreta neglexiſſet; quiq;*

ab eo in legationibus, aut imperijs pecunias accepiſſent; qui elephantos, quiq; perſugas tradidiſſent; item, qui de pace, aut bello cum hoſtibus pactiones feciſſent. Huic rogationi partim conſcij ſibi, alij ex partium inuidia, pericula metuentes, quo niam aperte reſiſtere non poterant, quin illa, & alia talia placere ſibi faterentur, occulte per amicos, ac maxime per homines nominis Latini, & ſo cios Italicos, impedimenta parabant. ſed plebes, in credibile memoratu eſt, quam intenta fuerit, quan taq; vi rogationem iuſſerit, decreuerit, voluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reip. tanta libido in partibus erat. Igitur, ceteris metu perculſis, M. Scaurus, quem lega tum Beſtiae fuiſſe ſupra docuimus, inter laetitiam plebis, & ſuorum fugam, trepida etiam tum ciuitate, cum ex Mamilij rogatione tres quaeſitores rogarentur, effecerat, vt ipſe in eo numero crearetur. ſed quaeſtione exercita aſpere, violenterq; ex rumore, & libidine plebis, vt ſaepe nobilitatem, ſic ea tempeſtate plebem ex ſecundis rebus inſolentia ceperat. Ceterum mos partium popula rium, & ſenatus factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romae ortus eſt otio, atque abundantia earum rerum, quae pri ma mortales ducunt. nam ante Carthaginem deletam, populus, & ſenatus R. placide, modeſteq; inter ſe remp. tractabant: neque gloriae, neque dominationis certamen inter ciues erat: metus ho ſtilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. ſed

vbi

vbi illa formido mentibus deceſſit; ſcilicet ea, quae ſecundae res amant, laſciuia, atque ſuperbia inceſſere. ita, quod in aduerſis rebus optauerant, otium poſtquam adepti ſunt, aſperius, acerbiusq; fuit. namque coepere nobilitas dignitatem in ſuperbiam, plebes libertatem in libidinem vertere: ſibi quiſque ducere, trahere, rapere. ita omnia in duas partes abſtracta ſunt: reſpublica, quae media fuerat, dilacerata. ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis vis ſoluta, atque in multitudine diſperſa, minus poterat. paucorum arbitrio, belli, domique agitabatur: penes eoſdem aerarium, prouinciae, magiſtratus, gloriae, triumphique erant: populus militia, atque inopia vrgebatur, praedas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parui liberi militum, vti quiſque potentiori confinis erat, ſedibus pellebantur. ita cum potentia auaritia ſine modo modeſtiaque inuadere, polluere, & vaſtare omnia: nihil penſi, neque ſancti habere, quoad ſemet ipſa praecipitauit. nam vbi primum ex nobilitate reperti ſunt, qui veram gloriam iniuſtae potentiae anteponerent: moueri ciuitas, & diſſenſio ciuilis, quaſi permixtio terrae, oriri coepit. Nam poſtquam Tiberius, & C. Gracchus, quorum maiores Punico atque alijs bellis multum reip. addiderant, vindicare plebem in libertatem, & paucorum ſcelera patefacere coepere: nobilitas noxia, atque eo perculſa, modo per ſocios, ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos,

quos ſpes ſocietatis a plebe dimouerat, Gracchorum actionibus obuiam ierat: & primo Tiberium, dein paucos poſt annos, eadem ingredientem Caium, tribunum pl. alterum, alterum triumuirum colonijs deducendis, cum M. Fuluio Flacco ferro necauerat. & ſane Gracchis, cupidine victoriae, haud ſatis moderatus animus fuit. ſed bono vinci ſatius eſt, quam malo more iniuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex libidine ſua vſa, multos mortales ferro aut fuga extinxit; plusq; in reliquum ſibi timoris, quam potentiae, addidit. quae res plerumque magnas ciuitates peſſumdedit: dum alteri alteros vincere quouis modo, & victos acerbius vlciſci volunt. Sed de ſtudijs partium, & omnibus ciuitatis moribus, ſi ſingillatim, aut pro magnitudine parem diſſerere; tempus, quam res, maturius me deſeret. quamobrem ad incoeptum redeo. Poſt Auli foedus, exercitusque noſtri foedam fugam, Metellus, & Silanus conſules deſignati, prouincias inter ſe partiuerant: Metelloque Numidia euenerat, acri viro, & quamquam aduerſo populi partibus, fama tamen aequabili, & inuiolata. is vbi primum magiſtratum ingreſſus eſt; alia omnia ſibi cum collega communia ratus, ad bellum, quod geſturus erat, animum intendit. igitur diffidens veteri exercitui, milites ſcribere: praeſidia vndique accerſere: arma, tela, equos, & cetera inſtrumenta militiae parare. ad hoc commeatum affatim, denique omnia, quae in bello vario, & multarum rerum egenti,

vſui

vſui eſſe ſolent. Ceterum ad ea patranda ſenatus auctoritate, ſocij, nomenque Latinum, & reges vltro auxilia mittendo, poſtremo omnis ciuitas ſummo ſtudio adnitebatur. itaque, ex ſententia omnibus rebus paratis, compoſitisque, in Numidiam proficiſcitur, magna ſpe ciuium, cum propter alias bonas artes, tum maxime quod aduerſum diuitias inuictum animum gerebat; & auaritia magiſtratuum ante id tempus in Numidia noſtrae opes contuſae, hoſtiumq; auctae erant. ſed, vbi in Africam venit, exercitus ei traditur a Sp. Albino proconſule, iners, imbellis, neq; periculi, neque laboris patiens, lingua, quam manu, promptior, praedator ex ſocijs, & ipſe praeda hoſtium, ſine imperio, & modeſtia habitus. ita imperatori nouo plus ex malis moribus ſollicitudinis, quam ex copia militum auxilij, aut ſpei bonae, accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam & aeſtiuorum tempus comitiorum mora imminuerat; &, expectatione euentus, ciuium animos intentos putabat; non prius bellum attingere, quam maiorum diſciplina milites laborare coegiſſet. nam Albinus, Auli fratris, exercitusque clade perculſus, poſtquam decreuerat non egredi prouincia, quantum temporis aeſtiuorum in imperio fuit, plerumque milites in ſtatiuis caſtris habebat; niſi cum odor, aut pabuli egeſtas locum mutare ſubegerat. ſed neque more militari vigiliae ducebantur: vti cuiq; libebat, ab ſignis aberat. lixae permixti cum militibus die, noctuq; vagabantur: & palantes

agros vaſtare, villas expugnare, pecoris, & man cipiorum praedas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus vino aduecticio, & alijs talibus: praeterea frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari: poſtremo, quaecumque dici, aut fingi queunt ignauiae, luxuriaeque probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius: ſed in ea difficultate Metellum non minus, quam in rebus hoſtilibus, magnum, & ſapientem virum fuiſſe comperior, tanta temperantia inter ambitionem, ſaeuitiamque moderatum: namque edicto primo adiumenta ignauiae ſuſtuliſſe, ne quiſquam in caſtris panem, aut quem alium coctum cibum venderet: ne lixae exercitum ſequerentur: ne miles gregarius in caſtris, ne ve in agmine ſeruum, aut iumentum haberet: ceteris arte modum ſtatuiſſe: praeterea, tranſuerſis itineribus quotidie caſtra mouere: iuxta ac ſi hoſtes adeſſent, vallo, atq; foſſa munire: vigilias crebras ponere, & eas ipſe cum legatis circuire: item in agmine in primis modo, modo in poſtremis, ſaepe in medio adeſſe, ne quiſquam ordine egrederetur: vt, cum ſignis frequentes incederent, miles cibum, & arma portaret. ita prohibendo a delictis magis, quam vindicando, exercitum breui confirmauit. Interea Iugurtha, vbi, quae Metellus agebat, ex nuntijs accepit; ſimul de innocentia eius certior Romae factus, diffidere ſuis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus eſt. igitur legatos ad conſulem cum ſupplicijs mittit, qui

qui tantummodo ipſi, liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo R. Sed Metello iam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, nouarum rerum auidum eſſe. itaq; legatos alium ab alio diuerſos aggreditur: ac paullatim temptando, poſtquam opportunos ſibi cognouit, multa pollicendo perſuadet, vti Iugurtham maxime viuum, ſin id parum procedat, necatum ſibi traderent: ceterum palam, quae ex voluntate forent, regi nuntiari iubet. deinde ipſe paucis diebus, intento, atque infeſto exercitu, in Numidiam procedit: vbi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora cultoresq; in agris erant: ex oppidis, & mapalibus, praefecti regis obuiam procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, poſtremo omnia, quae imperarentur, facere. neque Metellus iccirco minus, ſed pariter ac ſi hoſtes adeſſent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis ſigna oſtentui credere, & inſidijs locum temptare. itaq; ipſe cum expeditis cohortibus, item funditorum, & ſagittariorum delecta manu apud primos erat: in poſtremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in vtrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum, & praefectis cohortium diſpertiuerat: vt cum his permixti velites, quocumq; accederent, equitatus hoſtium propulſarent. nam in Iugurtha tantus dolus, tantaq; peritia locorum, & militiae erat, vt, abſens, an praeſens: pacem an bellum gerens perni-

cioſior eſſet, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maxime celebratum; vbi & incolere, & mercari conſueuerant Italici generis multi mortales. huc conſul, ſimul temptandi gratia, & ſi paterentur opportunitates loci, praeſidium impoſuit: praeterea imperauit frumentum, & alia, quae bello vſui forent, comportare: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum, & commeatum iuuaturum exercitum, & iam paratis rebus munimento fore. Inter haec negotia Iugurtha impenſius modo legatos ſupplices mittere, pacem orare: praeter ſuam, liberorumq; vitam, omnia Metello dedere. quos item conſul, vti priores, illectos ad proditionem domum dimittebat: regi pacem, quam poſtulabat, neque abnuere, neq; polliceri, & inter eas moras promiſſa legatorum expectare. Iugurtha vbi Metelli dicta cum factis compoſuit, ac ſuis ſe artibus temptari animaduertit; quippe cui verbis pax nuntiabatur, ceterum re bellum aſperrimum erat, vrbs maxima alienata, ager hoſtibus cognitus, animi popularium temptati; coactus rerum neceſſitudine, ſtatuit armis certare. igitur, explorato hoſtium itinere, in ſpem victoriae adductus ex opportunitate loci, quam maximas poteſt copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli anteuenit. Erat in ea parte Numidiae, quam Adherbal in diuiſione poſſederat, flumen a

meridie

meridie oriens, nomine Muthul: a quo mons aberat fere milia paſſuum xx. tractu pari, vaſtatus ab natura, & humano cultu: ſed ex eo medio quaſi collis oriebatur in immenſum pertingens, veſtitus oleaſtro, ac myrtetis, aliiſq; generibus arborum, quae humi arido, atq; arenoſo gignuntur. media autem planities deſerta, penuria aquae, praeter flumini propinqua loca. ea conſita arbuſtis, pecore atque cultoribus frequentabantur. igitur in eo colle, quem tranſuerſo itinere porrectum docuimus, Iugurtha extenuata ſuorum acie conſedit: elephantis, & parti copiarum pedeſtrium Bomilcarem praefecit: eumq; edocet, quae ageret: ipſe propior montem cum omni equitatu, & peditibus delectis ſuos collocat: dein ſingulas turmas, & manipulos circumiens monet, atq; obteſtatur, vti memores priſtinae virtutis, & victoriae, ſeſe, regnumq; ſuum ab Romanorum auaritia defendant: cum iis certamen fore, quos antea victos ſub iugum miſerint: ducem illis, non animum, mutatum: quae ab imperatore decuerint, omnia ſuis prouiſa: locum ſuperiorem, vti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum conſererent: proinde parati, intentiq; eſſent, ſigno dato, Romanos inuadere: illum diem aut omnes labores, & victorias confirmaturum, aut maximarum aerumnarum initium fore. ad hoc viritim, vti quemq; ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, commonefacere beneficii ſui, & eum ipſum aliis oſtentare: poſtremo, pro

hortes legionarias quattuor aduerſus pedites hoſtium collocat. eorum magna pars ſuperioribus locis feſſa conſederat. ſimul orare, & hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hoſtes fugientes vincere: neq; illis caſtra eſſe, neq; munimentum vllum, quo cedentes tenderent: in armis omnia ſita. Sed nec Iugurtha quidem interea quietus erat: circuire, hortari, renouare proelium, & ipſe cum delectis temptare omnia, ſubuenire ſuis, hoſtibus dubijs inſtare; quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere. Eo modo inter ſe duo imperatores, ſummi viri, certabant. ipſi pares, ceterum opibus diſparibus. nam Metello virtus militum erat, locus aduerſus; Iugurthae alia omnia, praeter milites, opportuna. Denique Romani, vbi intelligunt neq; ſibi perfugium eſſe, neq; ab hoſte copiam pugnandi fieri; & iam die veſper aderat; aduerſo colle, ſicuti praeceptum fuerat, euadunt. amiſſo loco Numidae fuſi, fugatique pauci interiere: pleroſque velocitas, & regio hoſtibus ignara, tutata ſunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedeſtrium praefectum ab Iugurtha ſupra diximus, vbi eum Rutilius praetergreſſus eſt, paullatim ſuos in aequum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo praemiſſus erat, feſtinans pergit, quietus, vti res poſtulabat, aciem exornat: neq; remittit interim, quid vbique hoſtis ageret, explorare. poſtquam Rutilium conſediſſe iam, & animo vacuum accepit, ſimulq; ex Iugurthae proelio clamorem augeri, veritus ne

legatus, cognita re, laborantibus ſuis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum arte ſtatuerat, quo hoſtium itineri officeret, latius porrigit; eoq; modo ad Rutilij caſtra procedit. Romani ex improuiſo pulueris vim magnam animaduertunt. nam proſpectum ager arbuſtis conſitus prohibebat. & primo rati humum aridam vento agitari: poſt, vbi aequabilem manere, &, ſicuti acies mouebatur, magis magisq; appropinquare vident; cognita re properantes arma capiunt, ac pro caſtris, ſicuti imperabatur, conſiſtunt. deinde, vbi propius ventum eſt, vtrimq; magno clamore concurritur. Numidae tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant, poſtquam eos impeditos ramis arborum, atq; diſiectos circumueniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abiectis armis, collis, aut noctis, quae iam aderat, auxilio, integri abeunt. elephanti quattuor capti, reliqui omnes, XL. *numero, interfecti. At Romani quamquam itinere, atq; opere caſtrorum, & proelio feſſi, laſſiq; erant: tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, inſtructi, intentique obuiam procedunt. nam dolus Numidarum nihil languidi, neq; remiſſi patiebatur. ac primo obſcura nocte, poſtquam haud procul inter ſe erant, ſtrepitu, velut hoſtes aduentarent, alteri apud alteros formidinem ſimul, & tumultum facere: & paene imprudentia admiſſum facinus miſerabile, ni vtrimq; praemiſſi equites rem explorauiſſent. igitur pro metu repente gaudium exortum: milites*

ſin id parum procedat, quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exſequitur: & per homines talis negotij artifices, itinera, egreſſusq; eius, poſtremo loca, atque tempora cuncta explorat: deinde, vbi res poſtulabat, inſidias tendit. igitur vnus ex eo numero, qui ad caedem parati erant, paullo inconſultius Maſſiuam aggreditur, illum obtruncat: ſed ipſe deprehenſus; multis hortantibus, & in primis Albino conſule, indicium profitetur. fit reus magis ex aequo bonoque, quam ex iure gentium, Bomilcar, comes eius, qui Romam fide publica venerat. At Iugurtha, manifeſtus tanti ſceleris, non prius omiſit contra verum niti, quam animaduertit, ſuper gratiam, atq; pecuniam ſuam inuidiam facti eſſe. igitur quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis, quam vadibus, conſulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, veritus, ne reliquos populares metus inuaderet parendi ſibi, ſi de illo ſupplicium ſumptum foret. & ipſe paucis diebus profectus eſt, iuſſus a ſenatu Italia decedere. ſed poſtquam Roma egreſſus eſt, fertur, eo ſaepe tacitus reſpiciens, poſtremo dixiſſe: Vrbem venalem, & mature perituram, ſi emptorem inuenerit. Interim Albinus, renouato bello, commeatum, ſtipendium, aliaq;, quae militibus vſui forent, maturat in Africam portare; ac ſtatim ipſe profectus, vti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quouis modo bellum conficeret. At contra Iugurtha

trahere

trahere omnia, & alias, deinde alias morae cauſas facere: polliceri deditionem, ac deinde metum ſimulare: inſtanti cedere, & paullo poſt, ne ſui diffiderent, inſtare: ita belli modo, modo pacis mora conſulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum conſilij regis exiſtimarent; neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum ſocordia magis, quam dolo crederent. ſed poſtquam, dilapſo tempore, comitiorum dies aduentabat; Albinus, Aulo fratre in caſtris pro praetore relicto, Romam deceſſit. Ea tempeſtate Romae ſeditionibus tribunicijs atrociter reſp. agitabatur. L Lucilius, & L. Annius, tribuni pl. reſiſtentibus collegis, continuare magiſtratum nitebantur: quae diſſenſio totius anni comitia impediebat. Ea mora in ſpem adductus Aulus, quem propraetorem in caſtris relictum ſupra diximus, aut conficiendi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniae capiundae, milites menſe Ianuario ex hibernis in expeditionem euocat; magnisq; itineribus hieme aſpera, peruenit ad oppidum Suthul, vbi regis theſauri erant. quod quamquam, & ſaeuitia temporis, et opportunitate loci, neq; capi, neq; obſideri poterat: (nam circum murum ſitum in praerupti montis extremo planities limoſa hiemalibus aquis paludem fecerat) tamen, aut ſimulandi gratia, quo regi formidinem adderet; aut cupidine caecus ob theſauros oppidi potiundi, vineas agere, aggerem iacere: aliaque, quae incoepto vſui forent, properare. At Iugurtha, cognita vanitate, atq; im-

peritia legati, ſubdole eius augere amentiam: miſſitare ſupplicantes legatos: ipſe, quaſi vitabundus, per ſaltuoſa loca, & tramites exercitum ductare: deniq; Aulum ſpe pactionis perpulit, vti, relicto Suthule, in abditas regiones ſeſe, veluti cedentem, inſequeretur: ita delicta occultiora fore. interea per homines callidos die, noctuq; exercitum temptabat: centuriones, ducesq; turmarum partim, vti transfugerent, corrumpere: alij, ſigno dato, locum vti deſererent. quae poſtquam ex ſententia inſtruxit, intempeſta nocte de improuiſo multitudine Numidarum Auli caſtra circumuenit. milites Romani, perculſi tumultu inſolito, arma capere: alij ſeſe abdere: pars territos confirmare: trepidare: omnibus locis vis magna hoſtium: caelum nocte, atque nubibus obſcuratum: periculum anceps: poſtremo, fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. ſed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors vna Ligurum, cum duabus turmis Thracum, & paucis gregarijs militibus, tranſiere ad regem: & centurio primi pili tertiae legionis per munitionem, quam, vti defenderet, acceperat, locum hoſtibus introeundi dedit: eaq; Numidae cuncti irrupere. noſtri foeda fuga, plerique abiectis armis, proximum collem occupauere. nox, atq; praeda caſtrorum, hoſtes, quo minus victoria vterentur, remorata ſunt. deinde Iugurtha poſtero die cum Aulo in colloquio verba facit: tametſi ipſum cum exercitu fame, ferroq; clauſum tenet, tamen ſe, humanarum rerum memorem:

rem:

rem: ſi ſecum foedus faceret, incolumes omnes ſub iugum miſſurum: praeterea, uti diebus decem Numidia decederet. Quae quamquam grauia, & flagitij plena erant: tamen, quia mortis metu mutabantur, ſicuti regi libuerat, pax conuenit. Sed, vbi ea Romae comperta ſunt; metus atque maeror ciuitatem inuaſere: pars dolere pro gloria imperij: pars, inſolita rerum bellicarum, timere libertati: Aulo omnes infeſti, ac maxime, qui bello ſaepe praeclari fuerant, quod armatus dedecore potius, quam manu, ſalutem quaeſiuerat. Ob ea conſul Albinus, ex delicto fratris inuidiam, ac deinde periculum timens, ſenatum de foedere conſulebat: & tamen interim exercitui ſupplementum ſcribere, ab ſocijs & nomine Latino auxilia accerſere, denique omnibus modis feſtinare. ſenatus ita, vti par fuerat, decernit, ſuo atque populi iniuſſu nullum potuiſſe foedus fieri. conſul impeditus a tribunis pl. ne, quas parauerat copias, ſecum portaret, paucis diebus in Africam proficiſcitur. nam omnis exercitus, vti conuenerat, Numidia deductus in prouincia hiemabat. Poſtquam eo venit; quamquam perſequi Iugurtham, & mederi fraternae inuidiae animo ardebat; cognitis militibus, quos, praeter fugam, ſoluto imperio, licentia, atq; laſciuia corruperat, ex copia rerum ſtatuit nihil ſibi agitandum. Interim Romae C. Mamilius Limitanus, tribunus pl. rogationem ad populum promulgat, vti quaereretur in eos, quorum conſilio Iugurtha ſenati decreta neglexiſſet; quiq;

ab eo in legationibus, aut imperijs pecunias acce-piſſent; qui elephantos, quiq; perſugas tradidiſ-ſent; item, qui de pace, aut bello cum hoſtibus pa-ctiones feciſſent. Huic rogationi partim conſcij ſi-bi, alij ex partium inuidia, pericula metuentes, quo niam aperte reſiſtere non poterant, quin illa, & alia talia placere ſibi faterentur, occulte per ami-cos, ac maxime per homines nominis Latini, & ſo cios Italicos, impedimenta parabant. ſed plebes, in credibile memoratu eſt, quam intenta fuerit, quan taq; vi rogationem iuſſerit, decreuerit, voluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reip. tanta libido in partibus erat. Igi-tur, ceteris metu perculſis, M. Scaurus, quem lega tum Beſtiae fuiſſe ſupra docuimus, inter laetitiam plebis, & ſuorum fugam, trepida etiam tum ciui-tate, cum ex Mamilij rogatione tres quaeſitores rogarentur, effecerat, vt ipſe in eo numero crea-retur. ſed quaeſtione exercita aſpere, violenterq; ex rumore, & libidine plebis, vt ſaepe nobilita-tem, ſic ea tempeſtate plebem ex ſecundis rebus inſolentia ceperat. Ceterum mos partium popula rium, & ſenatus factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romae ortus eſt otio, atque abundantia earum rerum, quae pri ma mortales ducunt. nam ante Carthaginem de-letam, populus, & ſenatus R. placide, modeſteq; inter ſe remp. tractabant: neque gloriae, neque dominationis certamen inter ciues erat: metus ho ſtilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. ſed

vbi illa formido mentibus deceſſit; ſcilicet ea, quae ſecundae res amant, laſciuia, atque ſuperbia inceſſere. ita, quod in aduerſis rebus optauerant, otium poſtquam adepti ſunt, aſperius, acerbiusq; fuit. namque coepere nobilitas dignitatem in ſuperbiam, plebes libertatem in libidinem vertere: ſibi quiſque ducere, trahere, rapere. ita omnia in duas partes abſtracta ſunt: reſpublica, quae media fuerat, dilacerata. ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis vis ſoluta, atque in multitudine diſperſa, minus poterat. paucorum arbitrio, belli, domique agitabatur: penes eoſdem aerarium, prouinciae, magiſtratus, gloriae, triumphique erant: populus militia, atque inopia vrgebatur, praedas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parui liberi militum, vti quiſque potentiori confinis erat, ſedibus pellebantur. ita cum potentia auaritia ſine modo modeſtiaque inuadere, polluere, & vaſtare omnia: nihil penſi, neque ſancti habere, quoad ſemet ipſa praecipitauit. nam vbi primum ex nobilitate reperti ſunt, qui veram gloriam iniuſtae potentiae anteponerent: moueri ciuitas, & diſſenſio ciuilis, quaſi permixtio terrae, oriri coepit. Nam poſtquam Tiberius, & C. Gracchus, quorum maiores Punico atque alijs bellis multum reip. addiderant, vindicare plebem in libertatem, & paucorum ſcelera patefacere coepere: nobilitas noxia, atque eo perculſa, modo per ſocios, ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos,

quos ſpes ſocietatis a plebe dimouerat, Gracchorum actionibus obuiam ierat: & primo Tiberium, dein paucos poſt annos, eadem ingredientem Caium, tribunum pl. alterum, alterum triumuirum coloniis deducendis, cum M. Fuluio Flacco ferro necauerat. & ſane Gracchis, cupidine victoriae, haud ſatis moderatus animus fuit. ſed bono vinci ſatius eſt, quam malo more iniuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex libidine ſua vſa, multos mortales ferro aut fuga extinxit; plusq; in reliquum ſibi timoris, quam potentiae, addidit. quae res plerumque magnas ciuitates peſſumdedit: dum alteri alteros vincere quouis modo, & victos acerbius vlciſci volunt. Sed de ſtudiis partium, & omnibus ciuitatis moribus, ſi ſingillatim, aut pro magnitudine parem diſſerere; tempus, quam res, maturius me deſeret. quamobrem ad incoeptum redeo. Poſt Auli foedus, exercitusque noſtri foedam fugam, Metellus, & Silanus conſules deſignati, prouincias inter ſe partiuerant: Metelloque Numidia euenerat, acri viro, & quamquam aduerſo populi partibus, fama tamen aequabili, & inuiolata. is vbi primum magiſtratum ingreſſus eſt; alia omnia ſibi cum collega communia ratus, ad bellum, quod geſturus erat, animum intendit. igitur diffidens veteri exercitui, milites ſcribere: praeſidia vndique accerſere: arma, tela, equos, & cetera inſtrumenta militiae parare. ad hoc commeatum affatim, denique omnia, quae in bello vario, & multarum rerum egenti,

vſui

vſui eſſe ſolent. Ceterum ad ea patranda ſenatus auctoritate, ſocij, nomenque Latinum, & reges vltro auxilia mittendo, poſtremo omnis ciuitas ſummo ſtudio adnitebatur. itaque, ex ſententia omnibus rebus paratis, compoſitisque, in Numidiam proficiſcitur, magna ſpe ciuium, cum propter alias bonas artes, tum maxime quod aduerſum diuitias inuictum animum gerebat; & auaritia magiſtratuum ante id tempus in Numidia noſtrae opes contuſae, hoſtiumq; auctae erant. ſed, vbi in Africam venit, exercitus ei traditur a Sp. Albino proconſule, iners, imbellis, neq; periculi, neque laboris patiens, lingua, quam manu, promptior, praedator ex ſocijs, & ipſe praeda hoſtium, ſine imperio, & modeſtia habitus. ita imperatori nouo plus ex malis moribus ſollicitudinis, quam ex copia militum auxilij, aut ſpei bonae, accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam & aeſtiuorum tempus comitiorum mora imminuerat; & expectatione euentus, ciuium animos intentos putabat; non prius bellum attingere, quam maiorum diſciplina milites laborare coegiſſet. nam Albinus, Auli fratris, exercitusque clade perculſus, poſtquam decreuerat non egredi prouincia, quantum temporis aeſtiuorum in imperio fuit, plerumque milites in ſtatiuis caſtris habebat; niſi cum odor, aut pabuli egeſtas locum mutare ſubegerat. ſed neque more militari vigiliae ducebantur: vti cuiq; libebat, ab ſignis aberat. lixae permixti cum militibus die, noctuq; vagabantur: & palantes

agros vaſtare, villas expugnare, pecoris, & mancipiorum praedas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus vino aduectitio, & alijs talibus: praeterea frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari: poſtremo, quaecumque dici, aut fingi queunt ignauiae, luxuriaeque probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius: ſed in ea difficultate Metellum non minus, quam in rebus hoſtilibus, magnum, & ſapientem virum fuiſſe comperior, tanta temperantia inter ambitionem, ſaeuitiamque moderatum: namque edicto primo adiumenta ignauiae ſuſtuliſſe, ne quiſquam in caſtris panem, aut quem alium coctum cibum venderet: ne lixae exercitum ſequerentur: ne miles gregarius in caſtris, ne ve in agmine ſeruum, aut iumentum haberet: ceteris arte modum ſtatuiſſe: praeterea, tranſuerſis itineribus quotidie caſtra mouere: iuxta ac ſi hoſtes adeſſent, vallo, atq; foſſa munire: vigilias crebras ponere, & eas ipſe cum legatis circuire: item in agmine in primis modo, modo in poſtremis, ſaepe in medio adeſſe, ne quiſquam ordine egrederetur: vt, cum ſignis frequentes incederent, miles cibum, & arma portaret. ita prohibendo a delictis magis, quam vindicando, exercitum breui confirmauit. Interea Iugurtha, vbi, quae Metellus agebat, ex nuntijs accepit; ſimul de innocentia eius certior Romae factus, diffidere ſuis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus eſt. igitur legatos ad conſulem cum ſupplicijs mittit, qui

qui tantummodo ipſi, liberiſque vitam peterent, alia omnia dederent populo R. Sed Metello iam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, nouarum rerum auidum eſſe. itaq; legatos alium ab alio diuerſos aggreditur: ac paullatim temptando, poſtquam opportunos ſibi cognouit, multa pollicendo perſuadet, vti Iugurtham maxime viuum, ſin id parum procedat, necatum ſibi traderent: ceterum palam, quae ex voluntate forent, regi nuntiari iubet. deinde ipſe paucis diebus, intento, atque infeſto exercitu, in Numidiam procedit: vbi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora cultoreſq; in agris erant: ex oppidis, & mapalibus, praefecti regis obuiam procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, poſtremo omnia, quae imperarentur, facere. neque Metellus iccirco minus, ſed pariter ac ſi hoſtes adeſſent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis ſigna oſtentui credere, & inſidijs locum temptare. itaq; ipſe cum expeditis cohortibus, item funditorum, & ſagittariorum delecta manu apud primos erat: in poſtremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in vtrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum, & praefectis cohortium diſpertiuerat: vt cum his permixti velites, quocumq; accederent, equitatus hoſtium propulſarent. nam in Iugurtha tantus dolus, tantaq; peritia locorum, & militiae erat, vt, abſens, an praeſens: pacem an bellum gerens perni-

cioſior eſſet, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maxime celebratum; vbi & incolere, & mercari conſueuerant Italici generis multi mortales. huc conſul, ſimul temptandi gratia; & ſi paterentur opportunitates loci, praeſidium impoſuit: praeterea imperauit frumentum, & alia, quae bello vſui forent, comportare: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum, & commeatum iuuaturum exercitum, & iam paratis rebus munimento fore. Inter haec negotia Iugurtha impenſius modo legatos ſupplices mittere, pacem orare: praeter ſuam, liberorumq; vitam, omnia Metello dedere. quos item conſul, vti priores, illectos ad proditionem domum dimittebat: regi pacem, quam poſtulabat, neque abnuere, neq; polliceri, & inter eas moras promiſſa legatorum expectare. Iugurtha vbi Metelli dicta cum factis compoſuit, ac ſuis ſe artibus temptari animaduertit; quippe cui verbis pax nuntiabatur, ceterum re bellum aſperrimum erat, vrbs maxima alienata, ager hoſtibus cognitus, animi popularium temptati; coactus rerum neceſſitudine, ſtatuit armis certare. igitur, explorato hoſtium itinere, in ſpem victoriae adductus ex opportunitate loci, quam maximas poteſt copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli anteuenit. Erat in ea parte Numidiae, quam Adherbal in diuiſione poſſederat, flumen a

meridie

meridie oriens, nomine Muthul: a quo mons aberat fere milia paſſuum xx. tractu pari, vaſtatus ab natura, & humano cultu: ſed ex eo medio quaſi collis oriebatur in immenſum pertingens, veſtitus oleaſtro, ac myrtetis, aliiſq; generibus arborum, quae humi arido, atq; arenoſo gignuntur. media autem planities deſerta; penuria aquae, praeter flumini propinqua loca. ea conſita arbuſtis, pecore atque cultoribus frequentabantur. igitur in eo colle, quem tranſuerſo itinere porrectum docuimus, Iugurtha extenuata ſuorum acie conſedit: elephantis, & parti copiarum pedeſtrium Bomilcarem praefecit: eumq; edocet, quae ageret: ipſe propior montem cum omni equitatu, & peditibus delectis ſuos collocat: dein ſingulas turmas, & manipulos circumiens monet, atq; obteſtatur, vti memores priſtinae virtutis, & victoriae, ſeſe, regnumq; ſuum ab Romanorum auaritia defendant: cum iis certamen fore, quos antea victos ſub iugum miſerint: ducem illis, non animum, mutatum: quae ab imperatore decuerint, omnia ſuis prouiſa: locum ſuperiorem, vti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum conſererent: proinde parati, intentiq; eſſent, ſigno dato, Romanos inuadere: illum diem aut omnes labores, & victorias confirmaturum, aut maximarum aerumnarum initium fore. ad hoc viritim, vti quemq; ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, commonefacere beneficii ſui, & eum ipſum aliis oſtentare: poſtremo, pro

cuiuſque ingenio pollicendo, minitando, obteſtando, alium modo alium excitare: cum interim Metellus, ignarus hoſtium, monte degrediens cum exercitu conſpicatur. primo dubius, quidnam inſolita facies oſtenderet, (nam inter virgulta equi, Numidaeq; conſederant, neq; plane occultati humilitate arborum, & tamen, quidnam eſſet, incerti, cum natura loci, tum dolo ipſi, atque ſigna militaria, obſcurati) dein, breui cognitis inſidijs, paulliſper agmen conſtituit. ibi commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proximum hoſtibus erat, triplicibus ſubſidijs aciem inſtruxit: inter manipulos funditores, & ſagittarios diſpertit: equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, ſicuti inſtruxerat, tranſuerſis principijs in planum deducit. ſed, vbi Numidas quietos, neque colle digredi animaduertit, veritus ex anni tempore, & inopia aquae, ne ſiti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, & parte equitum praemiſit ad flumen, vti locum caſtris antecaperet, exiſtimans hoſtes crebro impetu, & tranſuorſis proelijs iter ſuum remoraturos, et quoniam armis diffiderent, laſſitudinem & ſitim militum temptaturos. deinde ipſe pro re, atque loco, ſicuti monte deſcenderat, paullatim procedere: Marium poſt principia habere: ipſe cum ſiniſtrae alae equitibus eſſe, qui in agmine principes facti erant. At Iugurtha, vbi extremum agmen Metelli primos ſuos praetergreſſum videt, praeſidio quaſi duum

milium

milium peditum montem occupat, qua Metellus deſcenderat: ne forte cedentibus aduerſarijs receptui, ac poſt munimento foret: dein, repente ſigno dato, hoſtes inuadit. Numidae alij poſtremos caedere: pars a ſiniſtra, ac dextra temptare: infenſi adeſſe, atque inſtare, omnibus locis Romanorum ordines conturbare: quorum etiam, qui firmioribus animis obuij hoſtibus fuerant, ludificati incerto proelio ipſi modo eminus ſauciabantur, neque contra feriendi aut conſerendi manum copia erat. ante iam docti ab Iugurtha equites, vbi Romanorum turma inſequi coeperat, non confertim, neque in vnum ſeſe recipiebant, ſed alius alio quammaxime diuerſi. ita numero priores, ſi a perſequendo hoſtes deterrere nequiuerant, diſiectos ab tergo, aut lateribus circumueniebant: ſin opportunior fugae collis, quam campi fuerant: eo vero conſueti Numidarum equi facile inter virgulta euadere: noſtros aſperitas, & inſolentia loci retinebat. ceterum facies totius negotij varia, incerta, foeda, atque miſerabilis. diſperſi a ſuis, pars cedere, alij inſequi: neque ſigna, neque ordines obſeruare: vbi quemque periculum ceperat, ibi reſiſtere, ac propulſare: arma, tela, equi, viri, hoſtes, atque ciues permixti: nihil conſilio, neque imperio agi: fors omnia regere. itaque multum diei proceſſerat, cum etiam tum euentus in incerto erat. denique, omnibus labore & aeſtu languidis, Metellus vbi videt Numidas minus inſtare, paullatim milites in vnum conducit: ordines reſtituit, & co

hortes legionarias quattuor aduerſus pedites hoſtium collocat. eorum magna pars ſuperioribus locis feſſa conſederat. ſimul orare, & hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hoſtes fugientes vincere: neq; illis caſtra eſſe, neq; munimentum vllum, quo cedentes tenderent: in armis omnia ſita. Sed nec Iugurtha quidem interea quietus erat: circuire, hortari, renouare proelium, & ipſe cum delectis temptare omnia, ſubuenire ſuis, hoſtibus dubijs inſtare; quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere. Eo modo inter ſe duo imperatores, ſummi viri, certabant. ipſi pares, ceterum opibus diſparibus. nam Metello virtus militum erat, locus aduerſus; Iugurthae alia omnia, praeter milites, opportuna. Denique Romani, vbi intelligunt neq; ſibi perfugium eſſe, neq; ab hoſte copiam pugnandi fieri; & iam die veſper aderat; aduerſo colle, ſicuti praeceptum fuerat, euadunt. amiſſo loco Numidae fuſi, fugatique pauci interiere: pleroſque velocitas, & regio hoſtibus ignara, tutata ſunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedeſtrium praefectum ab Iugurtha ſupra diximus, vbi eum Rutilius praetergreſſus eſt, paullatim ſuos in aequum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo praemiſſus erat, feſtinans pergit, quietus, vti res poſtulabat, aciem exornat: neq; remittit interim, quid vbique hoſtis ageret, explorare. poſtquam Rutilium conſediſſe iam, & animo vacuum accepit, ſimulq; ex Iugurthae proelio clamorem augeri, veritus ne

legatus

legatus, cognita re, laborantibus ſuis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum arte ſtatuerat, quo hoſtium itineri officeret, latius porrigit; eoq; modo ad Rutilij caſtra procedit. Romani ex improuiſo pulueris vim magnam animaduertunt. nam proſpectum ager arbuſtis conſitus prohibebat. & primo rati humum aridam vento agitari: poſt, vbi aequabilem manere, &, ſicuti acies mouebatur, magis magisq; appropinquare vident; cognita re properantes arma capiunt; ac pro caſtris, ſicuti imperabatur, conſiſtunt. deinde, vbi propius ventum eſt, vtrimq; magno clamore concurritur. Numidae tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant, poſtquam eos impeditos ramis arborum, atq; diſiectos circumueniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abiectis armis, collis, aut noctis, quae iam aderat, auxilio, integri abeunt. elephanti quattuor capti, reliqui omnes, XL. *numero, interfecti. At Romani quamquam itinere, atq; opere caſtrorum, & proelio feſſi, laſſiq; erant: tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, inſtructi, intentique obuiam procedunt. nam dolus Numidarum nihil languidi, neq; remiſſi patiebatur. ac primo obſcura nocte, poſtquam haud procul inter ſe erant, ſtrepitu, velut hoſtes aduentarent, alteri apud alteros formidinem ſimul, & tumultum facere: & paene imprudentia admiſſum facinus miſerabile; ni vtrimq; praemiſſi equites rem explorauiſſent. igitur pro metu repente gaudium exortum: milites*

alius alium laeti appellant, acta edocent, atque audiunt: ſua quiſque fortia facta ad caelum effert. quippe res humanae ita ſeſe habent: in victoria vel ignauis gloriari licet: aduerſae res etiam bonos detrectant. Metellus in iiſdem caſtris quatriduo moratus, ſaucios cum cura reficit, meritos in proeliis more militiae donat, vniuerſos in concione laudat, atque agit gratias: hortatur, ad cetera, quae leuia ſunt, parem animum gerant: pro victoria ſatis iam pugnatum, reliquos labores praedae fore. tamen interim transfugas, & alios opportunos, Iugurtha vbi gentium, aut quid agitaret, cum paucis ne eſſet, an exercitum haberet, vt ſeſe victus gereret, exploratum miſit. At ille ſeſe in loca ſaltuoſa, & natura munita receperat: ibique cogebat exercitum, numero hominum ampliorem, ſed hebetem infirmumq;, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem, id ea gratia eueniebat, quod praeter regios equites, nemo omnium Numidarum ex fuga regem ſequitur: quo cuiuſque animus foret, eo diſcedunt: neque id flagitium militiae ducitur. ita ſe mores habent. Igitur Metellus, vbi videt animum regis etiam tum ferocem eſſe; bellum renouari, quod niſi ex illius lubidine geri non poſſet; praeterea iniquum certamen ſibi cum hoſtibus eſſe; minore detrimento illos vinci, quam ſuos vincere; ſtatuit non proeliis, neq; in acie, ſed alio more bellum gerundum. itaque in loca Numidiae opulentiſſima pergit: agros vaſtat: multa caſtella, & oppida, temere munita, aut

aut ſine praeſidio, capit,incenditque : puberes interfici iubet, alia omnia militum eſſe praedam. ea formidine multi mortales Romanis dediti. obſides, frumentum, & alia, quae vſui forent, affatim praebita: vbicumque res poſtulabat, praeſidium impoſitum. Quae negotia multo magis, quam proelium, male pugnatum ab ſuis, regem terrebant. quippe cuius ſpes omnis in fuga ſita erat, ſequi cogebatur; & qui ſua loca defendere nequiuerat, in alienis bellum gerere: tamen ex inopia, quod optimum videbatur, conſilium capit: exercitum plerumque in ijſdem locis opperiri iubet: ipſe cum delectis equitibus Metellum ſequitur: nocturnis, & auijs itineribus ignoratus, Romanos palantes repente aggreditur. eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: & Numidae prius, quam ex caſtris ſubueniretur, ſicuti iuſſi erant, in proximos colles diſcedunt.

Interim Romae gaudium ingens ortum, cognitis Metelli rebus: vt ſeſeq;, & exercitum more maiorum gereret: in aduerſo loco victor tamen virtute fuiſſet: hoſtium agro potiretur: Iugurtham, magnificum ex Auli ſocordia, ſpem ſalutis in ſolitudine, aut fuga coegiſſet habere. itaque ſenatus ob ea feliciter acta dijs immortalibus ſupplicia decernere: ciuitas trepida antea, ſollicita de belli euentu, laeta agere: de Metello fama praeclara eſſe. Igitur eo intentior ad victoriam niti: omnibus modis feſtinare: cauere tamen, necubi hoſti opportunus fieret: meminiſſe, poſt gloriam inuidiam ſequi.

ita, quo clarior, eo magis anxius erat: neq; poſt inſidias Iugurthae, effuſo exercitu praedari. vbi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu praeſidium agitabant: exercitus partem ipſe, reliquos Marius ducebat. ſed igni magis, quam praeda, ager vaſtabatur. duobus locis haud longe inter ſe, caſtra faciebant. vbi vi opus erat, cuncti aderant: ceterum, quo fuga, atq; formido latius creſceret, diuerſi agebant. Eo tempore Iugurtha per colles ſequi: tempus, aut locum pugnae quaerere: qua venturum hoſtem audierat, pabulum, & aquarum fontes, quorum penuria erat, corrumpere: modo ſe Metello, interdum Mario oſtendere: poſtremos in agmine temptare, ac ſtatim in colles regredi: rurſus aliјs, poſt aliјs minitari: neq; proelium facere, neque otium pati, tantummodo hoſtem ab incoepto retinere. Romanus imperator vbi ſe dolis fatigari videt, neque ab hoſte copiam pugnandi fieri; vrbem magnam, & in ea parte, qua ſita erat, arcem regni, nomine Zamam, ſtatuit oppugnare, ratus id, quod negotium poſcebat, Iugurtham laborantibus ſuis auxilio venturum, ibiq; proelium fore. At ille, quae parabantur, a perſugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit: oppidanos hortatur, moenia defendant; additis auxilio perfugis: quod genus ex copijs regis, quia fallere nequibat, firmiſſimum erat. praeterea pollicetur, in tempore ſemet cum exercitu adfore. ita compoſitis rebus, in loca quam maxime occulta diſcedit; ac poſt paullo cognoſcit,

Marium

Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam miſſum. quod oppidum primum omnium poſt malam pugnam ab rege defecerat. eo cum delectis equitibus noctu pergit, & iam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: ſimul magna voce Siccenſes hortatur, vti cohortes ab tergo circumueniant: fortunam illis praeclari facinoris caſum dare, ſi id fecerint: poſtea ſeſe in regno, illos in libertate ſine metu aetatem acturos. ac ni Marius ſigna inferre, atque euadere oppido properauiſſet: profecto cuncti, aut magna pars Siccenſium fidem mutauiſſent. tanta mobilitate ſeſe Numidae gerunt. ſed milites Iugurthini paulliſper ab rege ſuſtentati, poſtquam maiore vi hoſtes vrgent, paucis amiſſis, profugi diſcedunt. Marius ad Zamam peruenit. id oppidum in campo ſitum, magis opere, quam natura munitum erat, nullius idoneae rei egens, armis viriſq; opulentum. igitur Metellus pro tempore, atq; loco paratis rebus, cuncta moenia exercitu circumuenit: legatis imperat, vbi quiſque curaret: deinde, ſigno dato, vndique ſimul clamor ingens oritur. neque ea res Numidas terret: infenſi, intentique ſine tumultu manent: proelium incipitur. Romani, pro ingenio quiſque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare: alij ſuccedere, ac murum modo ſuffodere, modo ſcalis aggredi, cupere proelium manibus facere. contra ea oppidani in proximos ſaxa voluere, ſudes, pila; praeterea picem, & ſulphure taedam mixtam ardentem mittere. ſed ne illos qui-

dem, qui procul manſerant, timor animi ſatis muniuerat. nam pleroſque iacula, tormentis aut manu emiſſa, vulnerabant. parique periculo, ſed fama impari, boni, atque ignaui erant. Dum apud Zamam ſic certatur, Iugurtha ex improuiſo caſtra hoſtium cum magna manu inuadit: remiſſis, qui in praeſidio erant, & omnia magis, quam proelium, expectantibus, portam irrumpit. at noſtri, repentino metu perculſi, ſibi quiſque pro moribus conſulunt: alij fugere, alij arma capere: magna pars vulnerati, aut occiſi. ceterum ex omni multitudine non amplius XL. *memores nominis Romani, grege facto, locum cepere, paullo quam alij, editiorem; neque inde maxima vi depelli quiuerunt: ſed tela eminus miſſa remittere, pauci in pluribus minus fruſtrari: ſin Numidae propius acceſſiſſent, ibi vero virtutem oſtendere, & eos maxima vi caedere, fundere atque fugare. Interim Metellus, cum acerrime rem gereret, clamorem & tumultum hoſtilem a tergo accepit: deinde, conuerſo equo, animaduertit fugam ad ſe verſum fieri. quae res indicabat populares eſſe. igitur equitatum omnem ad caſtra propere miſit, ac ſtatim C. Marium cum cohortibus ſociorum; eumq; lacrimans per amicitiam, perque remp. obſecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, ne ve hoſtes inultos abire ſinat. ille breui mandata efficit. At Iugurtha, munimento caſtrorum impeditus, cum alij ſuper vallum praecipitarentur, alij in anguſtijs ipſi ſibi properantes officerent,*

rent, multis amiſſis in loca munita ſeſe recipit. Metellus, infecto negotio, poſtquam nox aderat, in caſtra cum exercitu reuertitur. Igitur poſtero die, prius quam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis aduentus erat, pro caſtris agitare iubet: portas, & proxima loca tribunis diſpertit: deinde ipſe pergit ad oppidum, atque, vti ſuperiore die, murum aggreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente noſtros inuadit qui in proximo locati fuerant, paulliſper territi perturbantur: reliqui cito ſubueniunt. neque diutius Numidae reſiſtere quiuiſſent, ni pedites cum equitibus permixti, magnam cladem in congreſſu facerent: quibus illi freti, non vti equeſtri proelio ſolet, ſequi, dein cedere, ſed aduerſis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita, expeditis peditibus ſuis, hoſtes, paene victos, dare. Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. vbi quiſque legatus, aut tribunus curabat, eo acerrime niti, neque alius in alio magis, quam in ſeſe, ſpem habere: pariterque oppidani agere, oppugnare, aut parare omnibus locis: auidius alteri alteros ſauciare, quam ſemet tegere: clamor permixtus hortatione, laetitia, gemitu: item ſtrepitus armorum ad caelum ferri: tela vtrimque volare. ſed illi, qui moenia defenſabant, vbi hoſtes paullulum modo pugnam remiſerant, intenti proelium equeſtre proſpectabant. eos, vti quaeq; Iugurthae res erant, laetos modo, modo pauidos animaduerteres: ac, ſicuti a ſuis audiri, aut cerni

poſſent, monere alij, alij hortari, aut manu ſignificare, aut niti corporibus; huc, & illuc, quaſi vitabundi, aut iacientes tela, agitare. Quod vbi Mario cognitum eſt; (nam is in ea parte curabat) conſulto lenius agere, ac diffidentiam rei ſimulare: pati Numidas ſine tumultu, regis proelium viſere. ita, illis ſtudio ſuorum adſtrictis, repente magna vi murum aggreditur: & iam ſcalis egreßi milites, prope ſumma ceperant, cum oppidani concurrunt, lapides, ignem, praeterea alia tela ingerunt. noſtri primo reſiſtere: deinde, vbi vnae, atq; alterae ſcalae comminutae, qui ſuperſteterant, afflicti ſunt: ceteri, quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. denique vtrimque proelium nox diremit. Metellus poſtquam videt fruſtra incoeptum, neque oppidum capi, neque Iugurtham, niſi ex inſidijs, aut ſuo loco pugnam facere, & iam aeſtatem exactam eſſe, ab Zama diſcedit; & in ijs vrbibus, quae ab rege defecerant, ſatisque munitae loco, aut moenibus erant, praeſidia imponit: ceterum exercitum in prouincia, quae proxima eſt Numidiae, hiemandi gratia collocat. neque id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriae concedit, ſed, quoniam armis bellum parum procedebat, inſidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis vti parat. igitur Bomilcarem, qui Romae cum Iugurtha fuerat, & inde, vadibus datis de Maſſiuae nece, clam iudicium fugerat, quod ei per maximam amicitiam maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus

tationibus aggreditur: ac primo efficit, vti ad ſe colloquendi gratia occultus veniat: deinde, fide data, ſi Iugurtham viuum, aut necatum ſibi tradidiſſet, fore, vt illi ſenatus impunitatem, & ſua omnia concederet, facile Numidae perſuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ſi pax cum Romanis fieret, ne ipſe per condiciones ad ſupplicium traderetur. is, vbi primum opportunum fuit, Iugurtham anxium, ac miſerantem fortunas ſuas accedit: monet, atq; lacrimans obteſtatur, vti aliquando ſibi, liberisq;, & genti Numidarum, optime meritae, prouideat: omnibus proelijs ſeſe victos, agrum vaſtatum, multos mortales captos, occiſos, regni opes comminutas eſſe: ſatis ſaepe iam & virtutem militum, & fortunam temptatam: caueat, ne, illo cunctante, Numidae ſibi conſulant. His, atque talibus alijs ad deditionem animum regis impellit. mittuntur ad imperatorem legati, qui Iugurtham imperata facturum dicerent, ac ſine vlla pactione ſeſe, regnumque ſuum in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos ſenatorij ordinis ex hibernis accerſiri iubet: eorum, atque aliorum, quos idoneos ducebat, conſilium habet. ita more maiorum, ex conſilij decreto, per legatos Iugurthae imperat, argenti pondo ducenta milia, elephantos omnes, equorum, & armorum aliquantulum. Quae poſtquam ſine mora facta ſunt, iubet omnes perfugas vinctos adduci. eorum magna pars, vti iuſſum erat, adducti: pauci, cum primum deditio coepit, ad regem Bocchum in Mauri-

taniam abierant. Igitur Iugurtha, vbi armis, viriſq;, & pecunia ſpoliatus eſt, cum ipſe ad imperandum Tiſdrum vocaretur, rurſus coepit flectere animum ſuum, & ex mala conſcientia digna timere. deniq;, multis diebus per dubitationem conſumptis, cum modo taedio rerum aduerſarum omnia bello potiora duceret; interdum ſecum ipſe reputaret, quam grauis caſus in ſeruitium ex regno foret; multis, magnisq; praeſidijs nequicquam perditis, de integro bellum ſumit. & Romae ſenatus, de prouincijs conſultus, Numidiam Metello decreuerat. Per idem tempus Vticae forte C. Mario, per hoſtias dijs ſupplicanti, magna; atque mirabilia portendi haruſpex dixerat: proinde, quae animo agitabat, fretus dijs ageret: fortunam quamſaepiſſime experiretur: cuncta proſpere euentura. at illum iam antea conſulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, praeter vetuſtatem familiae, alia omnia abunde erant, induſtria, probitas, militiae magna ſcientia, animus belli ingens, domi modicus, libidinis, & diuitiarum victor, tantummodo gloriae auidus. ſed is natus & per omnem pueritiam Arpini altus, vbi primum aetas militiae patiens fuit, ſtipendijs faciundis, non Graeca facundia, neq; vrbanis munditijs, ſeſe exercuit: ita inter artes bonas integrum ingenium breui adoleuit. ergo vbi primum tribunatum militarem a populo petit, pleriſq; faciem eius ignorantibus, facile notus per omnes tribus declaratur. deinde ab eo magiſtratu alium poſt alium ſibi peperit:

rit: ſemperq; in poteſtatibus eo modo agitabat, vt ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. tamen is ad id locorum talis vir (nam poſtea ambitione praeceps datus eſt) conſulatum appetere non audebat. etiam tum alios magiſtratus plebes, conſulatum nobilitas inter ſe per manus tradebat. nouus nemo tam clarus, neque tam egregius factis erat, quin is indignus illo honore, & quaſi pollutus haberetur. igitur, vbi Marius haruſpicis dicta eodem, intendere videt, quo cupido animi hortabatur, ab Metello petendi gratia miſſionem rogat: cui quamquam virtus, gloria, atque alia, optanda bonis, ſuperabant, tamen inerat contemptor animus, & ſuperbia, commune nobilitatis malum. itaque primum commotus inſolita re, mirari eius conſilium, & quaſi per amicitiam monere, ne tam praua inciperet, neu ſuper fortunam animum gereret; non omnia omnibus cupienda eſſe: debere illi res ſuas ſatis placere: poſtremo caueret id petere a populo R. quod illi iure negaretur. poſtquam haec, atque alia talia dixit, neque animus Marij flectitur; reſpondit, vbi primum potuiſſet per negotia publica, facturum ſeſe, quae peteret. ac poſtea ſaepius eadem poſtulanti fertur dixiſſe, ne feſtinaret abire: ſatis mature illum cum filio ſuo conſulatum petiturum. is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter xx. quae res Marium cum pro honore, quem affectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat. ita cupidine, atque ira, peſ-

ſimis conſultoribus, graſſari: neque facto vllo, neque dicto abſtinere, quod modo ambitioſum foret: milites, quibus in hibernis praeerat, laxiore imperio, quam antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Vticae erat, criminoſe ſimul ac magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus ſi ſibi permitteretur, paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum: ab imperatore conſulto bellum trahi; quod homo inanis, & regiae ſuperbiae, imperio nimis gauderet. quae omnia illis eo firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiares corruperant: & animo cupienti nihil ſatis feſtinatur. Erat praeterea in exercitu noſtro Numida quidam, nomine Gauda, Manaſtabilis filius, Maſiniſſae nepos; quem Micipſa teſtamento ſecundum heredem ſcripſerat, morbis confectus, & ob eam cauſam mente paullulum imminuta. cui Metellus petenti, regum more, v ſellam iuxta poneret, item poſtea cuſtodiae cauſa turmam equitum Romanorum, vtrumque negauerat; honorem, quod eorum modo foret, quos populus R. reges appellauiſſet; praeſidium, quod contumelioſum in eos foret, ſi equites Romani, ſatellites Numidae traderentur. hunc Marius anxium aggreditur, atque hortatur, vt contumeliarum in inperatorem cum ſuo auxilio paenas petat: hominem ob morbos animo parum valido ſecunda oratione extollit: illum regem, ingentem virum, Maſiniſſae nepotem eſſe: ſi Iugurtha captus, aut occiſus foret, imperium Numidiae ſine mora

habiturum:

habiturum: id adeo mature poſſe euenire, ſi ipſe conſul ad id bellum miſſus foret. itaque & illum, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios ipſe, plerosq; ſpes pacis impellit, vti Romam ad ſuos neceſſarios aſpere in Metellum de bello ſcribant, Marium imperatorem poſcant. ſic a multis illi mortalibus honeſtiſſima ſuffragatione conſulatus petebatur. ſimul ea tempeſtate plebes, nobilitate fuſa, per legem Mamiliam nouos extollebat. ita Mario cuncta procedere. Interim Iugurtha, poſtquam, omiſſa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, feſtinare, cogere exercitum: ciuitates, quae ab ſe defecerant, formidine, aut oſtentando praemia affectare: communire ſuos locos: arma, tela, aliaq;, quae ſpe pacis amiſerat, reficere, aut commercari: ſeruitia Romanorum allicere, & eos ipſos, qui in praeſidijs erant, pecunia temptare: prorſus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vaccenſes, quo Metellus in initio, Iugurtha pacificante, praeſidium impoſuerat, fatigati regis ſupplicijs, neque antea voluntate alienati, principes ciuitatis inter ſe coniurant (nam vulgus, vti plerumque ſolet, & maxime Numidarum, ingenio mobili, ſeditioſum, atque diſcordioſum erat, cupidum nouarum rerum, quieti & otio aduerſum) dein, compoſitis inter ſe rebus, in diem tertium conſtituunt, quod is feſtus celebratusq; per omnem Africam ludum & laſciuiam magis, quam formidinem, oſtentabat. ſed, vbi tempus fuit, centuriones, tribu-

noſque militares, & ipſum praefectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos ſuos inuitant: eos omnes, preter Turpilium, inter epulas obtruncant: poſtea milites palantes, inermos, quippe in tali die, & ſine imperio, aggrediuntur. idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alij ſtudio talium rerum incitati, quis acta, conſiliumque ignorantibus tumultus ipſe, & res nouae ſatis placebant. Romani milites, perculſi improuiſo metu, incerti, ignarique, quid potiſſimum facerent, trepidare. arcem oppidi, vbi ſigna, & ſcuta erant, praeſidium hoſtium, portae ante clauſae fugam prohibebant. ad hoc mulieres, puerique pro tectis aedificiorum ſaxa, & alia, quae locus praebebat, certatim mittere. ita neque caueri anceps malum, neque a fortiſſimis infirmiſſimo generi reſiſti poſſe: iuxta boni, malique, ſtrenui, & imbelles multi obtruncari. in ea tanta aſperitate, ſaeuiſſimis Numidis, & oppido vndique clauſo, Turpilius praefectus, vnus ex omnibus Italicis, profugit intactus. id miſericordia ne hoſpitis, an pactione, an caſu ita euenerit, parum comperimus: niſi, quod illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit, improbus inteſtabilisque videtur. Metellus, poſtquam de rebus Vaccae actis comperit, paulliſper maeſtus e conſpectu abijt: deinde, vbi ira, & aegritudo permixta ſunt, cum maxima cura vltum ire iniurias feſtinat: legionem, cum qua hiemabat, & quamplurimos poteſt Numidas equites pariter cum occaſu ſolis expedi

tos educit: & poſtera die circiter horam tertiam peruenit in quandam planitiem, locis paullo ſuperioribus circumuentam. ibi milites feſſos itineris magnitudine, & iam abnuentes omnia, docet oppidum Vaccam non amplius mille paſſuum abeſſe: decere illos reliquum laborem aequo animo pati, dum pro ciuibus ſuis, viris fortiſſimis atque miſerrimis, paenas caperent. praeterea praedam benigne oſtentat. ſic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quamartiſſime ire, & ſigna occultare iubet. Vaccenſes vbi animaduertere ad ſe vorſum exercitum pergere, primo, vti res erat, Metellum eſſe rati, portas clauſere: deinde, vbi neque agros vaſtari, & eos, qui primi aderant, Numidas equites vident; rurſum Iugurtham arbitrati, cum magno gaudio obuij procedunt. equites peditesque, repente ſigno dato, alij vulgum, effuſum oppido, caedere: alij ad portas feſtinare: pars turres capere: ira, atq; ſpes praedae amplius, quam laſſitudo, poſſe. ita Vaccenſes biduum modo ex perfidia laetati: ciuitas magna, & opulens, paenae cuncta, aut praedae fuit. Turpilius, quem praefectum oppidi vnum ex omnibus profugiſſe ſupra oſtendimus, iuſſus a Metello cauſam decere, poſtquam ſeſe parum expurgat, condemnatus, verberatusq; paenas capite ſoluit. nam is ciuis ex Latio erat. Per idem tempus Bomilcar, cuius impulſu Iugurtha deditionem, quam metu deſeruit, incoeperat, ſuſpectus regi, & ipſe eum ſuſpiciens, nouas res cupere: ad perniciem eius dolum

quaerere: die noctuq; fatigare animum. deniq;, omnia temptando, ſocium ſibi adiungit Nabdalſam, hominem nobilem, magnis opibus clarum, acceptumque popularibus ſuis: qui plerumque ſeorſum ab rege exercitum ductare, & omnes res exſequi ſolitus erat, quae Iugurthae feſſo, aut maioribus adſtricto ſuperauerant: ex quo illi gloria, opesque inuentae. igitur vtriuſque conſilio dies inſidijs ſtatuitur: cetera, vti res poſceret, ex tempore parari placuit. Nabdalſa ad exercitum profectus, quem inter hiberna Romanorum iuſſus habebat, ne ager inultis hoſtibus vaſtaretur. is poſtquam, magnitudine facinoris perculſus, ad tempus non venit; metusq; rem impediebat; Bomilcar ſimul cupidus incoepta patrandi, & timore ſocij anxius, ne, omiſſo vetere conſilio, nouum quaereret; litteras ad eum per homines fideles mittit: in quis mollitiem, ſocordiamque viri accuſare: teſtari deos, per quos iuraßet: monere, ne praemia Metelli in peſtem ſuam conuerteret: Iugurthae exitium adeße: ceterum, ſua ne, an virtute Metelli periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo ſuo, praemia, an cruciatum mallet. ſed cum eae litterae allatae, forte Nabdalſa, exercito corpore feſſus, in lecto quieſcebat: vbi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, deinde, vti aegrum animum ſolet, ſomnus cepit. erat ei Numida quidam negotiorum curator fidus, acceptusque, & omnium conſiliorum, niſi nouiſſimi, particeps. qui poſtquam allatas litteras audiuit; ex conſuetudi-

ne

ne ratus opera, aut ingenio ſuo opus eſſe, in tabernaculum introijt; & , dormiente illo, epiſtolam, ſuper caput in puluino temere poſitam, ſumit, ac perlegit; dein propere, cognitis inſidijs, ad regem pergit. Nabdalſa, poſt paullo experrectus, vbi neque epiſtolam reperit, & rem omnem, vti acta erat, ex perfugis cognouit: primo indicem perſequi conatus; poſtquam id fruſtra fuit, Iugurtham placandi gratia accedit: dicit, quae ipſe parauiſſet facere, perfidia clientis ſui praeuenta: lacrimans obteſtatur per amicitiam, perque ſua antea fideliter acta, ne ſuper tali ſcelere ſuſpectum ſeſe haberet. Ad ea rex aliter, atq; animo gerebat, placide reſpondit. Bomilcare, alijsq; multis, quos ſocios inſidiarum cognouerat, interfectis, iram oppreſſerat, ne qua ex eo negotio ſeditio oriretur. neque poſt id locorum Iugurthae dies, aut nox vlla quieta fuit: neq; loco, neque mortali cuiquam, aut tempori ſatis credere: ciues, hoſteſque iuxta metuere: circumſpectare omnia, & omni ſtrepitu paueſcere: alio, atque alio loco ſaepe contra decus regium noctu requieſcere: interdum ſomno excitus, arreptis armis, tumultum facere: ita formidine, quaſi vecordia, exagitari. Igitur Metellus, vbi de caſu Bomilcaris, & indicio patefacto ex perfugis cognouit, rurſus tamquam ad integrum bellum cuncta parat, feſtinatque. Marium, fatigantem de profectione, ſimul & inuitum & offenſum, ſibi parum idoneum ratus, domum dimittit. & Romae plebes, litteris, quae de Metello ac Mario miſſae

erant, cognitis, volenti animo de ambobus acceperant. imperatori nobilitas, quae antea decori fuerat, inuidiae eſſe: at illi alteri generis humilitas fauorem addiderat: ceterum in vtroq; magis ſtudia partium, quam bona, aut mala ſua, moderata ſunt, praeterea ſeditioſi magiſtratus vulgus exagitare, Metellum omnibus contionibus capitis arceſſere, Marij virtutem in maius celebrare. deniq; plebes ſic accenſa, vti opifices, agreſtesque omnes, quorum res, fidesq; in manibus ſitae erant, relictis operibus frequentarent Marium, & ſua neceſſaria poſt illius honorem ducerent. ita perculſa nobilitate, poſt multas tempeſtates nouo homini conſulatus mandatur: & poſtea populus a tribuno pl. L. Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Iugurtha bellum gerere, frequens Marium iuſſit. ſed ſenatus paullo ante Metello Numidiam decreuerat. ea res fruſtra fuit. Eodem tempore Iugurtha, amiſſis amicis, quorum pleroſque ipſe necauerat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alij ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri ſine adminiſtris poſſet, & nouorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculoſum duceret, varius incertusq; agitabatur: neq; illi res, neq; conſilium, aut quiſquam hominum ſatis placebat: itinera, praefectosq; in dies mutare: modo aduorſum hoſtes, interdum in ſolitudines pergere: ſaepe in fuga, ac poſt paullo ſpem in armis habere: dubitare, virtuti, an fidei popularium minus crederet. ita, quocumque intenderat, res aduerſae erant.

Sed

Sed inter eas moras repente ſeſe Metellus cum exercitu oſtendit. Numidae ab Iugurtha pro tempore parati, inſtructiq; ſunt: deinde proelium incipitur. qua in parte rex pugnae adfuit, ibi aliquandiu certatum: ceteri omnes eius milites primo congreſſu pulſi, fugatiq;: Romani ſignorum, & armorum, & aliquanto numero hoſtium paucorum potiti. nam ferme Numidas in omnibus proelijs magis pedes, quam arma, tutati ſunt. Ea fuga Iugurtha impenſius modo rebus ſus diffidens, cum perfugis, & parte equitatus in ſolitudines, dein Thalam peruenit, in oppidum magnum, & opulentum: ibiq; plerique theſauri, filiorum eius multus pueritiae cultus erat. quae poſtquam Metello comperta ſunt; quamquam inter Thalam, flumenque proximum, in ſpatio milium quinquaginta, loca arida, atque vaſta eſſe, cognouerat; tamen ſpe patrandi belli, ſi eius oppidi potitus foret, omnes aſperitates ſuperuadere, ac naturam etiam vincere aggreditur. igitur omnia iumenta ſarcinis leuari iubet, niſi frumento dierum x. ceterum vtres modo, & alia aquae idonea portari. praeterea conquirit ex agris quamplurimum poteſt domiti pecoris: eoque imponit vaſa cuiuſque modi, ſed pleraque lignea, collecta ex tugurijs Numidarum. ad hoc finitimis imperat, qui ſe poſt regis fugam Metello dederant, quamplurimum quiſque aquae portaret: diem, locumque, vbi praeſto forent, praedicit. ipſe ex flumine, quam proximam oppido aquam eſſe ſupra diximus, in-

menta onerat. eo modo inſtructus ad Thalam pro ficiſcitur. deinde vbi ad id loci ventum, quo Numidis praeceperat; & caſtra poſita, munitaque ſunt: tanta repente caelo miſſa vis aquae dicitur, vt ea modo exercitui ſatis ſuperque foret. praeterea commeatus ſpe amplior: quia Numidae, ſicuti plerique, in noua deditione, officia intenderant. ceterum milites religione pluuia magis vſi; eaque res multum animis eorum addiderat. nam rati ſeſe dijs immortalibus curae eſſe. dein poſtero die, contra opinionem Iugurthae, ad Thalam perueniunt. oppidani, qui ſe locorum aſperitate munitos crediderant, magna atque inſolita re perculſi, nihilo ſegnius bellum parare: idem noſtri facere. Sed rex, nihil iam Metello infectum credens, quippe qui omnia, arma, tela, locos, tempora, denique naturam ipſam, ceteris imperitantem, induſtria vicerat, cum liberis, & magna parte pecuniae ex oppido noctu profugit; neque poſtea in vllo loco amplius vna die, aut vna nocte moratus, ſimulabat ſeſe negotij gratia properare; ceterum proditionem timebat, quam vitare poſſe celeritate putabat: nam talia conſilia per otium ex opportunitate capi. At Metellus vbi oppidanos proelio intentos, ſimul oppidum & operibus, & loco munitum videt, vallo, foſſaque moenia circumuenit: deinde iubet locis ex copia maxime idoneis vineas agere, ſuperq; eas aggerem iacere, & ſuper aggerem impoſitis turribus opus & miniſtros tutari. contra haec oppidani feſtinare, parare, prorſus ab vtriſque nihil

reliquum

reliquum fieri. denique Romani, multo ante labore, proeliįsque ſatigati, poſt dies quadraginta, quam eo ventum erat, oppido modo potiti: praeda omnis a perfugis corrupta eſt. hi poſtquam murum arietibus feriri, resque ſuas afflictas vident, aurum, argentumque, & alia, quae prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino & epulis onerati, illaque, & domum, & ſemet igni corrumpunt: & quas victi ab hoſtibus paenas metuerant, eas ipſi volentes pendere. Sed pariter cum capta Thala, legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes uti praeſidium, praefectumque eo mitteret: Hamilcarem quendam, hominem nobilem, factioſum, nouis rebus ſtudere, aduerſum quem neque imperia magiſtratuum, neque leges valerent: id ni feſtinaret, in ſummo periculo ſuam ſalutem, illorum ſocios fore. nam Leptitani iam inde a principio belli Iugurthini ad Beſtiam conſulem, & poſtea Romam miſerant, amicitiam, ſocietatemque rogatum. dein, vbi ea impetrata ſunt, ſemper boni fideleſque manſere, & cuncta à Beſtia, Albino, Metelloque imperata gnauiter fecerant: itaque ab imperatore facile, quae petebant, adepti ſunt. Miſſae eo cohortes Ligurum quattuor, & C. Annius praefectus. Id oppidum ab Sidonijs conditum eſt, quos accepimus profugos ob diſcordias ciuiles, nauibus in eos locos veniſſe: ceterum ſitum inter duas Syrtes; quibus nomen ex re inditum. nam duo ſunt ſinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pares natura: quo-

rum proxima terrae praealta ſunt; cetera, vti ſors tulit, alta; alia in tempeſtate vadoſa. nam vbi mare magnum eſſe, & ſaeuire ventis coepit, limum, arenamque, & ſaxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis ſimul mutatur: Syrtes ab tractu nominatae ſunt. eius ciuitatis lingua modo conuerſa connubio Numidarum: legum, cultusque pleraque Sidonica: quae eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis aetatem agebant. inter illos, & frequentem Numidiam multi, vaſtique loci erant. Sed, quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur, egregium, atque memorabile facinus duorum Carthaginienſium memorare. eam rem nos locus admonuit. Qua tempeſtate Carthaginienſes pleraeq; Africae imperitabant, Cyrenenſes quoq; magni, atque opulenti fuere. ager in medio arenoſus vna ſpecie: neq; flumen, neq; mons erat, qui fines eorum diſcerneret. quae res eos in magno diuturnoq; bello inter ſe habuit. poſtquam vtrimque legiones, item claſſes ſaepe fuſae, fugataeq;, & alteri alteros aliquantum attriuerant, veriti ne mox victos, victoresq; defeſſos alius aggrederetur, per inducias ſponſionem faciunt, vti certo die legati domo proficiſcerentur: quo in loco inter ſe obuij fuiſſent, is communis vtriuſque populi finis haberetur. igitur Carthagine duo fratres miſſi, quibus nomen Philaenes erat, maturauere iter pergere: Cyrenenſes tardius iere. id ſocordia ne, an caſu

ſu

ſu acciderit, parum cognoui. ceterum ſolet in illis locis tempeſtas haud ſecus, atque in mari, retinere. nam, vbi per loca aequalia, & nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitauit, ea magna vi agitata, ora oculosque implere ſolet, ita, proſpectu impedito, morari iter. poſtquam Cyrenenſes aliquanto poſteriores ſeſe vident, & ob rem corruptam domi paenas metuunt; criminari Carthaginienſes, ante tempus domo digreſſos; conturbare rem; denique omnia malle, quam victi abire. ſed cum Poeni aliam condicionem, tantummodo aequam, peterent; Graeci optionem Carthaginienſibus faciunt; vt vel illi, quos fines populo ſuo peterent, ibi viui obruerentur: vel eadem condicione ſeſe, quem in locum vellent, proceſſuros. Philaeni condicione probata, ſeque, vitamq; ſuam reip. condonauere: ita viui obruti. Carthaginienſes in eo loco Philaenis fratribus aras conſecrauere: aliiq; illis domi honores inſtituti. nunc ad rem redeo.

Iugurtha poſtquam, amiſſa Thala, nihil ſatis firmum contra Metellum putat; per magnas ſolitudines cum paucis profectus, peruenit ad Getulos, genus hominum ferum, incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. eorum multitudinem in vnum cogit: ac paullatim conſuefacit ordines habere, ſigna ſequi, imperium obſeruare, item alia militaria facere. praeterea regis Bocchi proximos magnis muneribus, & maioribus promiſſis ad ſtudium ſui perducit: quis adiutoribus regem aggreſſus, impellit, vti aduerſum Romanos

bellum ſuſcipiat. id ea gratia facilius, proniusque fuit, quod Bocchus initio huiuſce belli legatos Romam miſerat, foedus, & amicitiam petitum. quam rem, opportuniſſimam incoepto bello, pauci impediuerant, caeci auaritia, quis omnia honeſta, atque inhoneſta vendere mos erat. etiam antea Iugurthae filia Boccho nupſerat. verum ea neceſſitudo apud Numidas, Mauroſque leuis ducitur: quia ſinguli, pro opibus quiſque, quamplurimas vxores, denas alij, alij plures habent; ſed reges eo amplius. ita animus multitudine diſtrahitur: nullam pro ſocia obtinet: pariter omnes viles ſunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conueniunt: ibi, fide data, & accepta, Iugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos iniuſtos, profunda auaritia, communes omnium hoſtes eſſe: eandem illos cauſam belli cum Boccho habere, quam ſecum, & cum alijs gentibus, libidine imperitandi, quis omnia regna aduerſa ſint: tum ſeſe, paullo ante Carthaginienſes, item regem Perſen, poſt, vti quiſque opulentiſſimus videatur, ita Romanis hoſtem fore. His, atque alijs talibus dictis, ad Cirtham oppidum iter conſtituunt: quod ibi Q. Metellus praedam, captiuoſque & impedimenta locauerat. ita Iugurtha ratus, aut capta vrbe, operaepretium fore; aut, ſi dux Romanus auxilio ſuis veniſſet, proelio ſeſe certaturos. nam callidus id modo feſtinabat, Bocchi pacem imminuere; ne, moras agitando, aliud, quam bellum, mallet. Imperator poſtquam de regum ſocietate cognouit, non

temere,

temere, neque uti ſaepe iam victo Iugurtha conſueuerat, omnibus locis pugnandi copiam facit; ceterum, haud procul ab Cirtha caſtris munitis, reges opperitur, melius eſſe ratus, cognitis Mauris, quoniam is nouus hoſtis acceſſerat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per litteras certior fit, prouinciam Numidiam Mario datam. nam conſulem factum antea acceperat. quibus rebus ſupra bonum, atque honeſtum perculſus, neque lacrimas tenere, neque moderari linguam: vir egregius in aliis artibus, nimis molliter aegritudinem pati. quam rem alij in ſuperbiam vortebant: alij bonum ingenium contumelia accenſum eſſe: multi, quod iam parta victoria ex manibus eriperetur. nobis ſatis cognitum eſt, illum magis honore Marij, quam iniuria ſua excruciatum; neque tam anxie laturum fuiſſe, ſi adempta prouincia alij, quam Mario, traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia ſtultitiae videbatur, alienam rem periculo ſuo curare, legatos ad Bocchum mittit, poſtulatum, ne ſine cauſa hoſtis populo R. fieret: habere eum magnam copiam ſocietatis, amicitiaeque coniungendae, quae potior bello eſſet. quanquam opibus ſuis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare: omne bellum ſumi facile, ceterum aegerrime deſinere: non in eiuſdem poteſtate initium eius, & finem eſſe; incipere cuiuis etiam ignauo licere; deponi, cum victores velint: proinde ſibi, regnoq; ſuo conſuleret: neu florentes res ſuas cum Iugurthae perditis mi-

ſceret. Ad ea rex ſatis placide verba facit: ſeſe pacem cupere, ſed Iugurthae fortunarum miſereri: ſi eadem illi copia fieret, omnia conuentura. Rurſus imperator, contra poſtulata Bocchi, nuntios mittit. ille probare partim, alia abnuere. eo modo ſaepe ab vtroque miſſis, remiſſisque nuntijs, tempus procedere, & ex Metelli voluntate bellum intactum trahi. At Marius, vt ſupra diximus, cupientiſſima plebe conſul factus, poſtquam ei prouinciam Numidiam populus iuſſit, antea iam infeſtus nobilitati, tum vero multus, atque ferox inſtare: ſingulos modo, modo vniuerſos laedere: dictitare, ſeſe conſulatum ex victis illis ſpolia cepiſſe: alia praeterea magnifica pro ſe, & illis dolentia: interim, quae bello opus erant, prima habere: poſtulare legionibus ſupplementum: auxilia a populis, & regibus, ſocijsque arceſſere: praeterea ex Latio fortiſſimum quemque, pleroſque militiae, paucos fama cognitos accire, & ambiendo cogere homines emeritis ſtipendijs ſecum proficiſci. neque illi ſenatus, quamquam aduerſus erat, de vllo negotio abnuere audebat: ceterum ſupplementum etiam laetus decreuerat: quia, neque plebe militiam volente, putabatur Marius aut belli vſum, aut ſtudia vulgi amiſſurus. ſed ea res fruſtra ſperata. tanta libido cum Mario eundi, pleroſque inuaſerat. ſeſe quiſque praeda locupletem fore, victorem domum rediturum, alia huſcemodi animis trahebant: & eos non paullum oratione ſua Marius arrexerat. nam

poſtquam,

poſtquam,omnibus; quae poſtulauerat, decretis, milites ſcribere vult; hortandi cauſa, ſimul & nobilitatem,vti conſueuerat, exagitandi, contionem populi aduocauit: deinde hoc modo diſſeruit.

Scio ego, Quirites,pleroſq; non iiſdem artibus imperium a vobis petere, &,poſtquam adepti ſunt, gerere:primo induſtrios, ſupplices, modicos eſſe, dein per ignauiam, & ſuperbiam aetatem agere: ſed mihi contra videtur: nam, quo vniuerſa reſp. pluris eſt,quam conſulatus,aut praetura,eo maiore cura illam adminiſtrari,quam haec peti debere. neque me fallit, quantum cum veſtro maximo beneficio negotij ſuſtineam. bellum parare ſimul & aerario parcere; cogere ad militiam eos, quos nolis offendere; domi, foriſque omnia curare; & ea agere inter inuidos,occurſantes,factioſos; opinione, Quirites,aſperius eſt. Ad hoc, alij ſi deliquere, vetus nobilitas, maiorum fortia facta, cognatorum & affinium opes, multae clientelae, omnia haec praeſidio adſunt:mihi ſpes omnes in memet ſitae:quas neceſſe eſt & virtute, & innocentia tutari:nam alia infirma ſunt. Et illud intelligo, Quirites,omniũ ora in me conuerſa eſſe,aequos, bonosq; fauere:quippe benefacta mea reip.procedũt: nobilitatem inuadendi me quaerere locum.quo mihi acrius adnitendum eſt,vti neque vos capiamini, & illi fruſtra ſint.ita ad hoc aetatis a pueritia fui, vt omnes labores,pericula conſueta habeam. quae ante veſtra beneficia gratuito faciebã, ea vti,accepta mercede, deſeram,non eſt conſilium, Quirites.

Illis difficile eſt in poteſtatibus temperare, qui per ambitionem ſeſe probos ſimulauere: mihi, qui omnem aetatem in optimis artibus egi, bene facere iam ex conſuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Iugurtha iuſſiſtis: quam rem nobilitas aegerrime tulit. quaeſo, reputate cum animis veſtris, num id mutari melius ſit, ſi quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut alíud tale negotium mittatis, hominem veteris proſapiae, ac multarũ imaginum, & nullius ſtipendij; ſcilicet, vt in tanta re ignarus omnium trepidet, feſtinet, ſumat aliquem ex populo monitorem officij ſui. ita plerumque euenit, vt, quem vos imperare iuſſiſtis, is ſibi imperatorem alium quaerat. atque ego ſcio, Quirites, qui, poſtquam conſules facti ſunt, acta maiorum, & Graecorum militaria praecepta legere coeperint, praepoſteri homines. nam legere, quam fieri tempore poſterius, re atq; vſu prius eſt. Comparate nunc, Quirites, me hominem nouum cum illorum ſuperbia. Quae illi audire, & legere ſolent, eorum partem vidi, alia egomet geſſi, quae illi litteris, ea ego didici militando. nunc vos exiſtimate, facta, an dicta pluris ſint. Contemnunt nouitatem meam, ego illorum ignauiam. mihi fortuna, illis probra obiectantur. quamquam ego naturam vnã, & communem omnium exiſtimo, ſed fortiſſimum quemque generoſum eſſe. ac ſi iam ex patribus Albini, aut Beſtiae quaeri poſſet, me ne, an illos ex ſe gigni maluerint; quid reſponſuros creditis, niſi, ſeſe liberos quamoptimos voluiſſe? Quod ſi iure

deſpi-

deſpiciunt me; faciant idem maioribus ſuis; quibus, vti mihi, ex virtute nobilitas coepit. inuident honori meo: ergo inuideant labori, innocentiae, periculis etiam meis: quoniam per haec illum cepi. verum homines corrupti ſuperbia, ita aetatem agunt, quaſi veſtros honores contemnant: ita hos petunt, quaſi honeſte vixerint. nae illi falſi ſunt, qui diuerſiſſimas res pariter expetant, ignauiae voluptatem, & praemia virtutis. Atq; etiam, cum apud vos, aut in ſenatu verba faciunt, pleraque oratione maiores ſuos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores ſeſe putant: quod contra eſt. nam, quanto vita illorum praeclarior, tanto horum ſocordia flagitioſior. & profecto ita ſe res habet. maiorum gloria poſteris quaſi lumen eſt, neque bona eorum, neque mala in occulto patitur. Huiuſce rei ego inopiam patior, Quirites. verum id, quod multo praeclarius eſt, meamet facta mihi dicere licet. nunc videte, quam iniqui ſint. quod ex aliena virtute ſibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt: ſcilicet quia imagines non habeo, & quia mihi noua nobilitas eſt: quam certe peperiſſe, melius eſt, quam acceptam corrupiſſe. Equidem ego non ignoro, ſi iam mihi reſpondere velint, abunde illis facundiam, & compoſitam orationem fore. ſed in maximo veſtro beneficio, cum omnibus locis me, vosque maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modeſtiam in conſcientiam duceret. nam me quidem, ex animi mei ſententia, laedere nulla oratio

poteſt. quippe vera, neceſſe eſt, bene praedicet: falſam vita, moresq; mei ſuperant. ſed quoniam veſtra conſilia accuſantur, qui mihi ſummum honorem, & maximũ negotium impoſuiſtis: etiam atque etiam reputate, num eorum paenitendum ſit.

Non poſſum, fidei cauſa, imagines, neque triumphos, aut conſulatus maiorum meorum oſtentare; at, ſi res poſtulet, haſtas, uexillum, phaleras, alia militaria dona, praeterea cicatrices aduerſo corpore. hae ſunt meae imagines, haec nobilitas, non hereditate relicta, vt illa illis, ſed quae ego plurimis meis laboribus, & periculis quaeſiui. Non ſunt compoſita verba mea: parum id facio: ipſa ſe virtus ſatis oſtendit: illis artificio opus eſt, vt turpia facta oratione tegant. Neque litteras Graecas didici. parum placebat eas diſcere, quippe quae ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. at illa multo optima reip. doctus ſum, hoſtem ferire, praeſidia agitare, nihil metuere, niſi turpem famam; hiemem, & aeſtatem iuxta pati, humi requieſcere, eodem tempore inopiam, & laborem tolerare: his ego praeceptis milites hortabor: neque illos arcte colam, me opulenter; neque gloriam meam, laborem illorum faciam. hoc eſt vtile, hoc ciuile imperium. nam, cum tute per mollitiam agas, exercitum ſupplicio cogere, id eſt dominum, non imperatorem eſſe. haec, atque alia maiores veſtri faciendo, ſeque, & remp. celebrauere. quis nobilitas freta, ipſa diſſimilis moribus, nos illorum aemulos contemnit; & omnes

 honores,

honores, non ex merito, ſed quaſi debitos, a vobis repetit. ceterum homines ſuperbiſſimi procul errant. Maiores eorum omnia, quae licebat, illis reliquere, diuitias, imagines, memoriam ſui praeclaram: virtutem non reliquere: neque poterant: ea ſola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me, & incultis moribus aiunt; quia parum ſcite conuiuium exorno, neque hiſtrionem vllum, neque pluris pretij coquum, quam vilicum, habeo. quae mihi lubet confiteri, Quirites. nam & ex parente meo, & ex alijs ſanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem conuenire; omnibusq; bonis oportere plus gloriae, quam diuitiarum eſſe; arma, non ſupellectilem, decori eſſe. Quin ergo, quod iuuat, quod carum aeſtumant, id ſemper faciant: ament, potent: vbi adoleſcentiã habuere, ibi ſenectutem agant, in conuiuijs, dediti ventri, & turpiſſimae parti corporis: ſudorem, puluerem, & alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis iucundiora ſunt. verum non eſt ita. nam, vbi ſe flagitijs dedecorauere turpiſſimi viri, bonorum praemia ereptum eunt. ita iniuſtiſſime luxuria, & ignauia, peſſimae artes, illis, qui coluere eas, nihil officiunt, reip. innoxiae cladi ſunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia poſcebant, reſpondi; pauca de rep. loquar. Primum omnium de Numidia bonum habetote animum, Quirites: nam, quae ad hoc tempus Iugurtham tutata ſunt, omnia remouiſtis, auaritiam, imperitiam, atque ſuperbiam. dein-

de exercitus ibi eſt locorum ſciens, ſed mehercule magis ſtrenuus, quam felix: nam magna pars eius auaritia, aut temeritate ducum attrita eſt. Quamobrem vos, quibus militaris aetas eſt, adnitimini mecum, & capeſſite remp. neq; quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum ſuperbia metus ceperit. egomet in agmine, aut in proelio conſultor idem, & ſocius periculi vobiſcum adero; me, vosq; in omnibus rebus iuxta geram. & profecto, dijs iuuantibus, omnia matura ſunt, victoria, praeda, laus: quae, ſi dubia, aut procul eſſent, tamen omnes bonos reip. ſubuenire decebat: etenim nemo ignauia immortalis factus eſt: neque quiſquam parens liberis, vti aeterni forent, optauit; magis, vti boni honeſtiq; vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, ſi timidis virtutem verba adderent; nam ſtrenuis abunde dictum puto. Huiuſcemodi oratione habita, Marius, poſtquam plebis animos arrectos videt, propere commeatu, ſtipendio, armis, alijsq; vtilibus naues onerat: cum his A. Manlium legatum proficiſci iubet. ipſe interea milites ſcribere non more maiorum, neque ex claſſibus, ſed vti cuiuſque libido erat, capitecenſos pleroſque. id factum alij inopia bonorum, alij per ambitionem conſulis memorabant; quod ab eo genere celebratus, auctusq; erat; & homini, potentiam quaerenti, egentiſſimus quiſque opportuniſſimus, cui neque ſua curae, quippe quae nulla ſunt, & omnia cum pretio honeſta videntur. Igitur Marius cum aliquanto maiore numero,

quam

quam decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Vticam aduehitur. exercitus ei traditur a P. Rutilio legato. nam Metellus conſpectum Marij fugerat; ne videret ea, quae audita animus tolerare nequiuerat. Sed conſul, expletis legionibus, cohortibusq; auxiliarijs, in agrum fertilem, & praeda onuſtum proficiſcitur. omnia; ibi capta, militibus donat: dein caſtella, & oppida natura, & viris parum munita aggreditur: proelia multa, ceterum alia leuia alijs locis facere. interim nō ui milites ſine metu pugnae adeſſe: videre, fugientes capi, aut occidi; fortiſſimum quemque tutiſſimum: armis libertatem, patriam, parentesque, & alia omnia tegi, gloriam, atque diuitias quaeri. ſic breui ſpatio noui, vetereſque coaluere, & virtus omniū aequalis facta. At reges, vbi de aduentu Marij cognouerunt, diuerſi in locos difficiles abeūt ita Iugurthae placuerat, ſperanti, mox effuſos hoſtes inuadi poſſe; Romanos, ſicuti pleroſque, remoto metu laxius, licentiusq; futuros. Metellus interea Romā profectus, contra ſpem ſuam laetiſſimis animis accipitur, plebi, patribusque, poſtquam inuidia deceſſerat, iuxta carus. Sed Marius impigre, prudenterque ſuorum, & hoſtium res pariter attendere, cognoſcere, quid boni vtriſque, aut contra eſſet: explorare itinera regum, conſilia & inſidias eorum anteuenire: nihil apud ſe remiſſum, neque apud illos tutum pati. itaque & Getulos, & Iugurtham, ex ſocijs noſtris praedas agentes, ſaepe aggreſſus in itinere fuderat, ipſumque re-

gem haud procul ab oppido Cirtha armis exuerat. Quae, poſtquam glorioſa modo, neque belli patrandi copiam cognouit; ſtatuit vrbes, quae viris, aut loco pro hoſtibus, & aduerſum ſe, opportuniſſimae erant, ſingulas circumuenire: ita Iugurtham aut praeſidijs nudatum, ſi ea pateretur, aut proelio certaturum. nam Bocchus nuntios ad eum ſaepe miſerat, velle populi R. amicitiam, ne quid ab ſe hoſtile timeret. id ſimulauerit ne, quo improuiſus grauior accederet, an mobilitate ingenij pacem, atque bellum mutare ſolitus, parum exploratum eſt. Sed conſul, vti ſtatuerat, oppida, caſtellaq; munita adire: partim vi, alia metu aut praemia oſtentando, auertere ab hoſtibus. ac primo mediocria gerebat, exiſtimans Iugurtham ob ſuos tutandos in manus venturum, ſed vbi illum procul abeſſe, & alijs negotijs intentum accepit; maiora, & magis aſpera aggredi tempus viſum eſt. Erat inter ingentes ſolitudines oppidum magnum, atque validum, nomine Capſa: cuius conditor Hercules Libys memorabatur. eius ciues apud Iugurtham immunes, leni imperio, & ob ea fideliſſimi habebantur: muniti aduorſum hoſtes, non moenibus modo, & armis, atque viris, verum etiam multo magis locorum aſperitate. nam, praeter oppido propinqua loca, alia omnia vaſta, inculta, egentia aquae, infeſta ſerpentibus: quarum vis, ſicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior: ad hoc, natura ſerpentium ipſa pernicioſa, ſiti magis, quam alia re accenditur. eius oppidi potiundi Marium maxima

xima cupido inuaſerat, cum propter vſum belli, tum quia res aſpera videbatur: & Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud diſſimiliter ſitum, munitumque: niſi quod apud Thalam non longe a moenibus aliquot fontes erant, Capſenſes vna modo, atque ea intra oppidum iugi aqua, cetera pluuia vtebantur: idq; ibi, & in omni Africa, quae procul a mare incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidae plerumque lacte, & ferina veſcebantur, neque ſalem, neque alia gulae irritamenta quaerebant. cibus illis aduerſum famem, atque ſitim, non libidini, neque luxuriae erat. Igitur conſul, omnibus exploratis, credo dijs fretus, (nam contra tantas difficultates conſilio ſatis prouidere non poterat) quippe etiam frumenti inopia temptabatur, quod Numidae pabulo pecoris magis, quam aruo, ſtudent, &, quodcumque natum fuerat, iuſſu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum vacuus ea tempeſtate: (nam aeſtatis extremum erat) tamen pro rei copia ſatis prouidenter exornat. pecus omne, quod ſuperioribus diebus praedae fuerat, equitibus auxiliarijs agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, vbi ſtipendium, & commeatum locauerat, ire iubet: dicitq; ſe praedabundum poſt paucos dies eodem venturum ſic incoepto ſuo occultato, pergit ad flumen Thanam. ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas aequaliter diſtribuerat; &, ex corijs vtres

vti fierent, curabat: ſimul & inopiam frumenti lenire, &, ignaris omnibus, parare, quae mox vſui forent. denique ſexto die, cum ad flumen ventum eſt, maxima vis vtrium effecta ibi caſtris leui munimento poſitis, milites cibum capere, atque, vt ſimul cum occaſu ſolis egrederentur, paratos eſſe iubet, omnibus ſarcinis abiectis, aqua modo ſeque, & iumenta onerare. dein, poſtquam tempus viſum, caſtris egreditur: noctemq; totam itinere facto conſedit. idem proxima facit. dein tertia multo ante lucis aduentum peruenit in locum tumuloſum, a Capſa non amplius duum milium interuallo: ibique quam occultiſſime poteſt, cum omnibus copiis opperitur. ſed, vbi dies coepit; & Numidae, nihil hoſtile metuentes, multi oppido egreſſi; repente omnem equitatum, & cum his velociſſimos pedites curſu tendere ad Capſam, & portas obſidere iubet: dein ipſe intentus propere ſequi, neque milites praedari ſinere. quae poſtquam oppidani cognouere; res trepidae, metus ingens, malum improuiſum, ad hoc pars ciuium extra moenia in hoſtium poteſtate, coegere, vti deditionem facerent. ceterum oppidum incenſum: Numidae puberes interfecti, alij omnes venumdati: praeda militibus diuiſa. id facinus contra ius belli, non auaritia, neque ſcelere conſulis admiſſum; ſed quia locus Iugurthae opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coercitum. Poſtquam tantam rem Marius ſine vllo

ſuorum

ſuorum incommodo peregit; magnus & clarus antea, maior atque clarior haberi coepit: omnia non bene conſulta in virtutem trahebantur. milites modeſto imperio habiti, ſimul & locupletes, ad caelum ferre: Numidae magis, quam mortalem, timere: poſtremo omnes ſocij atque hoſtes credere, illi aut mentem diuinam eſſe, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed conſul, vbi ea res bene euenit, ad alia oppida pergit. pauca, repugnantibus Numidis, capit: plura propter Capſenſium miſerias, igni corrumpit: luctu, atque caede omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisq; exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eadem aſperitate, qua Capſenſium, ceterum haud ſecus difficilem. namque haud longe a flumine Mulucha, quod Iugurthae, Bocchique regnum diſiungebat, erat inter ceteram planitiem mons ſaxeus, mediocri caſtello, ſatis patens, in immenſum editus, vno perangusto aditu relicto: nam per omnia natura, velut opere, atque conſulto, praeceps. quem locum Marius, quod ibi regis theſauri erant, ſumma vi capere intendit: ſed ea res forte, quam conſilio, melius geſta. nam caſtello virorum, atque armorum ſatis magna vis erat, & frumenti, & fons aquae: aggeribus, turribusque, & alijs machinationibus locus importunus: iter caſtellanorum anguſtum admodum, vtrinque praeciſum: vineae cum ingenti periculo fruſtra agebantur: nam cum eae paullo proceſſerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. milites neque pro opere conſi-

ſtere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas ſine periculo adminiſtrare: optumus quiſque cadere, aut ſauciari; ceteris metus augeri. At Marius, multis diebus, & laboribus conſumptis, anxius trahere cum animo ſuo, omitteret ne incoeptum, quoniam fruſtra erat, an fortunam opperiretur, qua ſaepe proſpere vſus fuerat. quae cum multos dies, noctesq; aeſtuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliarijs, miles gregarius, caſtris aquatum egreſſus, haud procul ab latere caſtelli, quod aduerſum proeliantibus erat, animaduertit inter ſaxa reptantes cocleas: quarum cum vnam, atque alteram, deinde plures peteret, ſtudio legundi, paullatim prope ad ſummum montis egreſſus eſt. vbi poſtquam ſolitudinem intellexit; more humanae cupidinis ignara viſundi, animum aduertit. & forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter ſaxa, paullum modo prona, deinde flexa, atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modo, modo eminentibus ſaxis niſus Ligus, caſtelli planitiem perſcribit; quod cuncti Numidae, intenti proeliantibus aderant. exploratis omnibus, quae mox vſui fore ducebat, eodem regreditur, non temere, vti aſcenderat, ſed temptans omnia, & circumſpiciens. itaque Marium propere adit: acta docet: hortatur, ab ea parte, qua ipſe deſcenderat, caſtellum vt temptet: pollicetur ſeſe itineris, periculique ducem. Marius cum Ligure, promiſſa eius cognitum ex praeſentibus miſit: quorum, vti cuiuſque

iuſque ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem nuntiauere. conſulis animus tamen paullulum arrectus eſt: itaque ex copia tubicinum, & cornicinum, numero quinque quamuelociſſimos delegit, & cum his, praeſidio qui forent, quattuor centuriones: omneſque Liguri parere iubet: & ei nogotio proximum diem conſtituit. ſed vbi ex praecepto tempus viſum eſt; paratis, compoſitiſque omnibus, ad locum pergit. ceterum illi, qui centurijs praeerant, praedocti ab duce, arma, ornatumque mutauerant, capite, atque pedibus nudis, vti proſpectus, niſusque per ſaxa facilius foret: ſuper terga gladij & ſcuta, verum ea Numidica ex corijs, ponderis gratia, ſimul & offenſa, quo leuius ſtreperent. igitur praegrediens Ligus, ſaxa, & ſi quae vetuſtae radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus alleuati milites facilius adſcenderent: interdum timidos, inſolentia itineris, leuare manu: vbi paullo aſperior adſcenſus erat; ſingulos prae ſe inermos mittere, dein ipſe cum illorum armis ſequi: quae dubia niſui videbantur, potiſſimum temptare: ac ſaepius eadem adſcendens, deſcendenſque, dein ſtatim degrediens, ceteris audaciam addere. igitur diu, multumq; fatigati, tandem in caſtellum perueniunt deſertum ab ea parte: quod omnes, ſicuti alijs diebus, aduerſum hoſtes aderant. Marius, vbi ex nuntijs, quae Ligus egerat, cognouit, quamquā toto die intentos proelio Numidas habuerat; tum vero cohortatus milites, & ipſe extra vineas egreſſus,

teſtudine acta ſuccedere, & ſimul hoſtem tormentis, ſagittarijsque, & funditoribus eminus terrere. at Numidae, ſaepe antea vineis Romanorum ſubuerſis, item incenſis, non caſtelli moenibus ſeſe tutabantur; ſed pro muro dies, noctesq; agitare; maledicere Romanis; ac Mario vaecordiam obiectare; militibus noſtris Iugurthae ſeruitium minari; ſecundis rebus feroces eſſe. interim, omnibus Romanis, hoſtibusque proelio intentis, magna vi vtrimque pro gloria atque imperio his, illis pro ſalute certantibus, repente a tergo ſigna canere. ac primo mulieres, & pueri, qui viſum proceſſerant, fugere, deinde, vti quiſque muro proximus erat, poſtremo cuncti armati, inermesque. quod vbi accidit; eo acrius Romani inſtare, fundere, ac pleroſque tantummodo ſauciare; dein ſuper occiſorum vadere corpora, auidi gloriae certantes murum aſcendere; neque quemquam omnium praeda morari. ſic forte correcta Marij temeritas, gloriam ex culpa inuenit. Ceterum, dum ea res geritur, L. Sulla quaeſtor cum magno equitatu in caſtra venit: qui vti ex Latio, & ſocijs cogeret exercitum, Romae relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res ad monuit; idoneum viſum eſt, de natura, cultuq; eius paucis dicere: neque enim alio loco de Sullae rebus dicturi ſumus: & L. Siſenna, optime & diligentiſſime omnium, qui eas res dixere, perſecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciae nobilis fuit, familia prope iam extincta maiorum ignauia, litteris Graecis,

atq;

atq; Latinis iuxta, atq; doctiſſime eruditus, animo ingenti; cupidus voluptatum, ſed gloriae cupidior: otio luxurioſo eſſe, tamen ab negotijs numquam voluptas remorata, niſi quod de vxore potuit honeſtius conſuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad ſimulanda negotia altitudo ingenij incredibilis: multarum rerum, ac maxime pecuniae largitor, atq; illi, feliciſſimo omnium ante ciuilem victoriam, numquam ſuper induſtriam fortuna fuit: multiq; dubitauere, fortior, an felicior eſſet. nam, poſtea quae fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat diſſerere. Igitur Sulla, vti ſupra dictum eſt, poſtquam in Africam, atq; in caſtra Marij cũ equitatu venit, rudis antea, & ignarus belli, ſollertiſſimus omnium in paucis tempeſtatibus factus eſt. ad hoc, milites benigne appellare: multis rogantibus, alijs per ſe ipſe dare beneficia. inuitus accipere; ſed ea properantius, quam aes mutuum, reddere, ipſe ab nullo repetere: magis id laborare, vti illi quamplurimi deberent: ioca, atq; ſeria cum humillimis agere: in operibus, in agmine, atq; ad vigilias multus adeſſe: neque interim, quod praua ambitio ſolet, conſulis, aut cuiuſquam boni famam laedere: tantummodo neque conſilio, neq; manu alium priorem pati: pleroſq; anteuenire. quibus rebus, & artibus breui Mario, militibusq; cariſſimus factus. At Iugurtha, poſtquam oppidum Capſam, alioſq; locos munitos, & ſibi vtiles, ſimul & magnam pecuniam amiſerat; ad Bocchum nuntios mittit, quã primum in Numidiam co

pias adduceret: proelij faciundi tempus adeſſe. quem, vbi cunctari accepit, & dubium, belli atque pacis rationes trahere: rurſus, vti antea, proximos eius donis corrumpit: ipſiq; Mauro pollicetur Numidiae tertiam partem, ſi aut Romani, Africa expulſi, aut, integris ſuis finibus, bellum compoſitum foret. eo praemio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham accedit. ita, amborum exercitu coniuncto, Marium, iam in hiberna proficiſcentem, uix decima parte die reliqua inuadunt, rati noctē, quae iam aderat, & victis ſibi munimento fore: &, ſi viciſſent, nullo impedimento, quia locorum ſcientes erant; contra Romanis vtrumque caſum in tenebris difficilem fore. igitur ſimul conſul ex multis de hoſtium aduentu cognouit: & ipſi hoſtes aderant; & prius quā exercitus aut inſtrui, aut ſarcinas colligere, denique, ante quam ſignum, aut imperium vllum accipere quiuit, equites Mauri, atque Getuli, non acie neque vllo more proelij, ſed cateruatim, vti quoſque fors conglobauerat, in noſtros concurrunt. qui omnes trepidi improuiſo metu, attamen virtutis memores aut arma capiebant, aut capientes alios ab hoſtibus defenſabant: pars equos eſcendere, obuiam ire hoſtibus: pugna latrocinio magis, quā proelio ſimilis fieri: ſine ſignis, ſine ordinibus, equites, pedites permixti caedere alios, obtruncare multos: contra aduerſos, acerrime pugnantes, a tergo circumuenire: neque virtus, neque arma ſatis tegere; quia hoſtes numero plures, & vndique circumfuſi erant. de-

nique Romani veteres, nouique, & ob ea ſcientes belli, ſi quos locus, aut caſus coniunxerat, orbes facere: atque ita ab omnibus partibus ſimul tecti, & inſtructi hoſtium vim ſuſtentabant. neque in eo tam aſpero negotio Marius territus, aut magis, quam antea, demiſſo animo fuit; ſed cum turma ſua, quam ex fortiſſimis magis, quam familiariſsimis parauerat, vagari paſſim: ac modo laborantibus ſuis ſuccurrere, modo hoſtes, vbi confertiſſimi obſtiterant, inuadere manu: conſulere militibus, quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat. iamq; dies conſumptus erat, cum tamen barbari nihil remittere; atque, vti reges praeceperant, noctem pro ſe rati, acrius inſtare. tum Marius ex copia rerum conſilium trahit: atque, vti ſuis receptui locus eſſet, colles duos propinquos interſe occupat. quorum in vno, caſtris parum amplo, fons aquae magnus erat; alter vſui opportunus, quia, magna parte editus & praeceps, pauca munimenta quaerebat. ceterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare iubet. ipſe paullatim diſperſos milites, neque minus hoſtibus conturbatis in vnum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem ſubducit. ita reges, loci difficultate coacti, proelio deterrentur; neq; tamen ſuos longius abire ſinunt, ſed, vtroq; colle multitudine circumdato, effuſi conſedere. dein, crebris ignibus factis, plerumq; noctis barbari more ſuo laetari, exſultare, ſtrepere uocibus: et ipſi duces feroces, quod non fugere, ac pro victoribus agere. ſed ea cun-

cta Romanis ex tenebris, & editioribus locis faci lia viſu, magnoq; hortamento erant. plurimum ve ro Marius hoſtiũ imperitia confirmatus, quammaximum ſilentium haberi iubet: ne ſigna quidem, uti per vigilias ſolebant, canere: deinde, vbi lux aduentabat, defeſſis iã hoſtibus, ac paullo ante ſomno captis, de improuiſo vectigales, item cohortium, turmarum, legionum tubicines ſimul omnes canere, milites clamorem tollerẽ, atque portis erumpere iubet. Mauri, atque Getuli, ignoto & horribili ſonitu repente exciti, neq; fugere, neq; arma capere, neque omnino facere, aut prouidere quicquam poterant: ita cunctos ſtrepitu, clamore, nullo ſubuenjente, noſtris inſtantibus, tumultu, terrore, formidine, quaſi vaecordia, acceperat. denique omnes fuſi, fugatique: arma, & ſigna militaria pleraque capta: pluresq; eo proelio, quam omnibus ſuperioribus, interempti. nam ſomno, & metu inſolito impedita fuga. dein Marius, vti coeperat, hiberna propter commeatum, in oppidis maritimis agere decreuerat. neque tamen victoria ſocors, aut inſolens factus, ſed pariter, ac ſi in conſpectu hoſtium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextimos, in ſiniſtra parte A. Manlius cũ funditoribus, & ſagittarijs, praeterea cohortes Ligurum curabat: primos, & extremos cum expeditis manipulis locauerat tribunos. perfugae, minime cari, & regionum ſcientiſſimi, hoſtium iter explorabant. ſimul conſul, quaſi nullo impoſito, omnia prouidere: apud omnes adeſſe, laudare, et in-

crepare

crepare merentes. ipſe armatus, intentusq; erat. item milites cogebat, neque ſecus, atq; iter faceret, caſtra munire, excubitum in porta cohortes ex legionibus, pro caſtris equites auxiliarios mittere; praeterea alios ſuper vallum in munimentis locare, vigilias ipſe circuire, non tam diffidentia futurorum, quae imperauiſſet, quam vti militibus exaequatus cum imperatore labor volentibus eſſet. Et ſane Marius illoq; alijsq; temporibus Iugurthini belli, pudore magis, quam malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant: quod a pueritia conſuetam duritiam, & alia, quae ceteri miſerias vocant, voluptati habuiſſet. niſi tamen reſp. pariter, ac ſaeuiſſimo imperio, bene atq; decore geſta. Igitur quarto deniq; die haud longe ab oppido Cirtha vndiq; ſimul ſpeculatores citi ſeſe oſtendunt: quare hoſtis adeſſe intelligitur. ſed quia diuerſi redeuntes, alius ab alia parte, atq; omnes idem ſignificabant; conſul incertus, quonam modo aciem inſtrueret, nullo ordine commutato, aduerſum omnia paratus ibidē opperitur. igitur Iugurthā ſpes fruſtrata, qui copias in quattuor partes diſtribuerat, ratus ex omnibus aeque aliquos ab tergo hoſtibus venturos. Interim Sulla, quem primum hoſtes attigerant, cohortatus ſuos, turmatim, & quammaxime conſertis equis, ipſeq; alijq; Mauros inuadunt: ceteri in loco manentes, ab iaculis, eminus emiſſis corpora tegere, & ſi qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites proeliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux ſi

cet, feſtina: atque, vti coepiſti, perge. multa, atque opportuna habes, quo facilius errata officijs ſuperes. poſtremo hoc in pectus tuum demitte, numquam populum R. beneficiis victum eſſe. nam, bello quid valeat, tute ſcis. Ad ea Bocchus placide & benigne. ſimul pauca pro delicto ſuo verba facit: ſe non hoſtili animo, ſed ob regnum tutandũ arma cepiſſe: nam Numidiae partem, vnde Iugurtham expulerit, iure belli ſuam factam: eam vaſtari a Mario, pati nequiuiſſe: praeterea, miſſis ante Romam legatis, repulſum ab amicitia: ceterum vetera omittere, ac tum, ſi per Marium liceret, legatos ad ſenatum miſſurum. Dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Sullae & Manlij, metuens id, quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hibernaculis compoſito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiſcitur in loca ſola, obſeſſum turrim regiam, quo Iugurtha perfugas omnes praeſidium impoſuerat. tum rurſus Bocchus feliciter, ſeu reputando, quae ſibi duobus proelijs euenerant, ſeu admonitus ab alijs amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia neceſſariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validiſſima erant. eos ad Mariũ, ac dein, ſi placeat, Romam legatos ire iubet: agendarum rerum, & quocumque modo belli componendi licentiam ipſis permittit. illi mature ad hiberna Romanorum proficiſcuntur. deinde a latronibus Getulis in itinere circumuenti, ſpoliatiq; paui-

 di,

di,ſine decore ad Sullam profugiunt;quem conſul, in expeditionem proficiſcens,pro praetore relique rat. eos ille non pro vanis hoſtibus, vti meriti erant,ſed accurate,& liberaliter habuit.quare barbari,& famam Romanorum auaritiae falſam, & Sullam ob munificentiam in ſeſe agnitam,amicum rati.nam etiã tum largitio multis ignota erat:munificus nemo putabatur,niſi pariter volens: donã omnia in benignitate habebantur. igitur quaeſtori mandata Bocchi patefaciunt: ſimul ab eo petunt, vti fautor,conſultorq; ſibi adſit:copias,fidem, magnitudinem regis ſui,& alia, quae aut vtilia, aut beniuolentia eſſe credebant, oratione extollunt: dein, Sulla omnia pollicito, docti, quomodo apud Marium,item apud ſenatum verba facerent, circiter dies XL. ibidem opperiuntur. Marius,poſtquã confecto negotio,quo intenderat, Cirtham rediit; de aduentu legatorum certior factus, illosque, & Sullam ad ſe venire iubet:itemq; L.Bellienum praetorem ab Vtica,praeterea omnes vndiq; ſenatorii ordinis;quibus cum mandata Bocchi cognoſcit: in quibus legatis poteſtas eundi Romam fit: ab conſule interea indutiae poſtulabantur. ea Sullae, & pleriſque placuere:pauci ferocius decernunt,ſcilicet ignari humanarum rerum,quae fluxae,& mobiles ſaepius in aduerſa mutantur. ceterum Mauri,impetratis omnibus rebus,tres Romam profecti ſunt cum C. Octauio Rufone, qui quaeſtor ſtipendium in Africam portauerat: duo ad regem redeunt.ex his Bocchus cum cetera, tum maxime be-

gem haud procul ab oppido Cirtha armis exuerat. Quae, poſtquam glorioſa modo, neque belli patrandi copiam cognouit; ſtatuit vrbes, quae viris, aut loco pro hoſtibus, & aduerſum ſe, opportuniſſimae erant, ſingulas circumuenire: ita Iugurtham aut praeſidijs nudatum, ſi ea pateretur, aut proelio certaturum. nam Bocchus nuntios ad eum ſaepe miſerat, velle populi R. amicitiam, ne quid ab ſe hoſtile timeret. id ſimulauerit ne, quo improuiſus grauior accederet, an mobilitate ingenij pacem, atque bellum mutare ſolitus, parum exploratum eſt. Sed conſul, vti ſtatuerat, oppida, caſtellaq; munita adire: partim vi, alia metu, aut praemia oſtentando, auertere ab hoſtibus. ac primo mediocria gerebat, exiſtimans Iugurtham ob ſuos tutandos in manus venturum, ſed vbi illum procul abeſſe, & alijs negotijs intentum accepit; maiora, & magis aſpera aggredi tempus viſum eſt. Erat inter ingentes ſolitudines oppidum magnum, atque validum, nomine Capſa: cuius conditor Hercules Libys memorabatur. eius ciues apud Iugurtham immunes, leni imperio, & ob ea fideliſſimi habebantur: muniti aduorſum hoſtes, non moenibus modo, & armis, atque viris, verum etiam multo magis locorum aſperitate. nam, praeter oppido propinqua loca, alia omnia vaſta, inculta, egentia aquae, infeſta ſerpentibus: quarum vis, ſicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior: ad hoc, natura ſerpentium ipſa pernicioſa, ſiti magis, quam alia re accenditur. eius oppidi potiundi Marium ma-

xima cupido inuaſerat, cum propter vſum belli, tum quia res aſpera videbatur: & Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud diſſimiliter ſitum, munitumque: niſi quod apud Thalam non longe a moenibus aliquot fontes erant, Capſenſes vna modo, atque ea intra oppidum iugi aqua, cetera pluuia vtebantur: idq; ibi, & in omni Africa, quae procul a mare incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidae plerumque lacte, & ferina veſcebantur, neque ſalem, neque alia gulae irritamenta quaerebant. cibus illis aduerſum famem, atque ſitim, non libidini, neque luxuriae erat. Igitur conſul, omnibus exploratis, credo dijs fretus, (nam contra tantas difficultates conſilio ſatis prouidere non poterat) quippe etiam frumenti inopia temptabatur, quod Numidae pabulo pecoris magis, quam aruo, ſtudent. &, quodcumque natum fuerat, iuſſu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum vacuus ea tempeſtate: (nam aeſtatis extremum erat) tamen pro rei copia ſatis prouidenter exornat. pecus omne, quod ſuperioribus diebus praedae fuerat, equitibus auxiliarijs agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, vbi ſtipendium, & commeatum locauerat, ire iubet: dicitq; ſe praedabundum poſt paucos dies eodem venturum ſic incoepto ſuo occultato, pergit ad flumen Thanam. ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas aequaliter diſtribuerat; &, ex corijs vtres

vti fierent, curabat: ſimul & inopiam frumenti lenire, &, ignaris omnibus, parare, quae mox vſui forent. denique ſexto die, cum ad flumen ventum eſt, maxima vis vtrium effecta ibi caſtris leui munimento poſitis, milites cibum capere, atque, vt ſimul cum occaſu ſolis egrederentur, paratos eſſe iubet, omnibus ſarcinis abiectis, aqua modo ſeque, & iumenta onerare. dein, poſtquam tempus viſum, caſtris egreditur: noctemq; totam itinere facto conſedit. idem proxima facit. dein tertia multo ante lucis aduentum peruenit in locum tumuloſum, a Capſa non amplius duum milium interuallo: ibique quam occultiſſime poteſt, cum omnibus copijs opperitur. ſed, vbi dies coepit; & Numidae, nihil hoſtile metuentes, multi oppido egreſſi; repente omnem equitatum, & cum his velociſſimos pedites curſu tendere ad Capſam, & portas obſidere iubet: dein ipſe intentus propere ſequi, neque milites praedari ſinere. quae poſtquam oppidani cognouere; res trepidae, metus ingens, malum improuiſum, ad hoc pars ciuium extra moenia in hoſtium poteſtate, coegere, vti deditionem facerent. ceterum oppidum incenſum: Numidae puberes interfecti, alij omnes venumdati: praeda militibus diuiſa. id facinus contra ius belli, non auaritia, neque ſcelere conſulis admiſſum; ſed quia locus Iugurthae opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coercitum. Poſtquam tantam rem Marius ſine vllo

ſuorum

ſuorum incommodo peregit; magnus & clarus antea, maior atque clarior haberi coepit: omnia non bene conſulta in virtutem trahebantur. milites modeſto imperio habiti, ſimul & locupletes, ad caelum ferre: Numidae magis, quam mortalem, timere: poſtremo omnes ſocij atque hoſtes credere, illi aut mentem diuinam eſſe, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed conſul, vbi ea res bene euenit, ad alia oppida pergit. pauca, repugnantibus Numidis, capit: plura propter Capſenſium miſerias, igni corrumpit: luctu, atque caede omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac pleriſq; exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eadem aſperitate, qua Capſenſium, ceterum haud ſecus difficilem. namque haud longe a flumine Mulucha, quod Iugurthae, Bocchique regnum diſiungebat, erat inter ceteram planitiem mons ſaxeus, mediocri caſtello, ſatis patens, in immenſum editus, vno peranguſto aditu relicto: nam per omnia natura, velut opere, atque conſulto, praeceps. quem locum Marius, quod ibi regis theſauri erant, ſumma vi capere intendit: ſed ea res forte, quam conſilio, melius geſta. nam caſtello virorum, atque armorum ſatis magna vis erat, & frumenti, & fons aquae: aggeribus, turribusque, & alijs machinationibus locus importunus: iter caſtellanorum anguſtum admodum, vtrinque praeciſum: vineae cum ingenti periculo fruſtra agebantur: nam cum eae paullo proceſſerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. milites neque pro opere conſi-

ſtere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas ſine periculo adminiſtrare: optumus quiſque cadere, aut ſauciari; ceteris metus augeri. At Marius, multis diebus, & laboribus conſumptis, anxius trahere cum animo ſuo, omitteret ne incoeptum, quoniam fruſtra erat, an fortunam opperiretur, qua ſaepe proſpere vſus fuerat. quae cum multos dies, noctesq; aeſtuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariјs, miles gregarius, caſtris aquatum egreſſus, haud procul ab latere caſtelli, quod aduerſum proeliantibus erat, animaduertit inter ſaxa reptantes cocleas: quarum cum vnam, atque alteram, deinde plures peteret, ſtudio legundi, paullatim prope ad ſummum montis egreſſus eſt. vbi poſtquam ſolitudinem intellexit; more humanae cupidinis ignara viſundi, animum aduertit. & forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter ſaxa, paullum modo prona, deinde flexa, atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modo, modo eminentibus ſaxis niſus Ligus, caſtelli planitiem perſcribit; quod cuncti Numidae, intenti proeliantibus aderant. exploratis omnibus, quae mox vſui fore ducebat, eodem regreditur, non temere, vti aſcenderat, ſed temptans omnia, & circumſpiciens. itaque Marium propere adit: acta docet: hortatur, ab ea parte, qua ipſe deſcenderat, caſtellum vt temptet: pollicetur ſeſe itineris, periculique ducem. Marius cum Ligure, promiſſa eius cognitum ex praeſentibus miſit: quorum, vti cu-

iuſque

iuſque ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem nuntiauere. conſulis animus tamen paullulum arrectus eſt: itaque ex copia tubicinum, & cornicinum, numero quinque quamuelociſſimos delegit, & cum his, praeſidio qui forent, quattuor centuriones: omnesque Liguri parere iubet: & ei nogotio proximum diem conſtituit. ſed vbi ex praecepto tempus viſum eſt; paratis, compoſitiſque omnibus, ad locum pergit. ceterum illi, qui centurijs praeerant, praedocti ab duce, arma, ornatumque mutauerant, capite, atque pedibus nudis, vti proſpectus, niſusque per ſaxa facilius foret: ſuper terga gladij & ſcuta, verum ea Numidica ex corijs, ponderis gratia, ſimul & offenſa, quo leuius ſtreperent. igitur praegrediens Ligus, ſaxa, & ſi quae vetuſtae radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus alleuati milites facilius adſcenderent: interdum timidos, inſolentia itineris, leuare manu: vbi paullo aſperior adſcenſus erat; ſingulos prae ſe inermos mittere, dein ipſe cum illorum armis ſequi: quae dubia niſui videbantur, potiſſimum temptare: ac ſaepius eadem adſcendens, deſcendenſque, dein ſtatim degrediens, ceteris audaciam addere. igitur diu, multumq; fatigati, tandem in caſtellum perueniunt deſertum ab ea parte: quod omnes, ſicuti alijs diebus, aduerſum hoſtes aderant. Marius, vbi ex nuntijs, quae Ligus egerat, cognouit, quamquã toto die intentos proelio Numidas habuerat; tum vero cohortatus milites, & ipſe extra vineas egreſſus,

teſtudine acta ſuccedere, & ſimul hoſtem tormentis, ſagittariſque, & funditoribus eminus terrere. at Numidae, ſaepe antea vineis Romanorum ſubuerſis, item incenſis, non caſtelli moenibus ſeſe tutabantur; ſed pro muro dies, noctesq; agitare; maledicere Romanis; ac Mario vaecordiam obiectare; militibus noſtris Iugurthae ſeruitium minari; ſecundis rebus feroces eſſe. interim, omnibus Romanis, hoſtibusque proelio intentis, magna vi vtrimque pro gloria atque imperio his, illis pro ſalute certantibus, repente a tergo ſigna canere. ac primo mulieres, & pueri, qui viſum proceſſerant, fugere, deinde, vti quiſque muro proximus erat, poſtremo cuncti armati, inermesque. quod vbi accidit; eo acrius Romani inſtare, fundere, ac pleroſque tantummodo ſauciare, dein ſuper occiſorum vadere corpora, auidi gloriae certantes murum aſcendere; neque quemquam omnium praeda morari. ſic forte correcta Marij temeritas, gloriam ex culpa inuenit. Ceterum, dum ea res geritur, L. Sulla quaeſtor cum magno equitatu in caſtra venit: qui vti ex Latio, & ſocijs cogeret exercitum, Romae relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res admonuit; idoneum viſum eſt, de natura, cultuq; eius paucis dicere: neque enim alio loco de Sullae rebus dicturi ſumus: & L. Siſenna, optime & diligentiſſime omnium, qui eas res dixere, perſecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciae nobilis fuit, familia prope iam extincta maiorum ignauia, litteris Graecis,

atq; Latinis iuxta, atq; doctiſſime eruditus, animo ingenti; cupidus voluptatum, ſed gloriae cupidior: otio luxurioſo eſſe; tamen ab negotijs numquam voluptas remorata, niſi quod de vxore potuit honeſtius conſuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad ſimulanda negotia altitudo ingenij incredibilis: multarum rerum, ac maxime pecuniae largitor, atq; illi, feliciſſimo omnium ante ciuilem victoriam, numquam ſuper induſtriam fortuna fuit: multiq; dubitauere, fortior, an felicior eſſet. nam, poſtea quae fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat diſſerere. Igitur Sulla, vti ſupra dictum eſt, poſtquam in Africam, atq; in caſtra Marij cũ equitatu venit, rudis antea, & ignarus belli, ſollertiſſimus omnium in paucis tempeſtatibus factus eſt. ad hoc, milites benigne appellare: multis rogantibus, alijs per ſe ipſe dare beneficia. inuitus accipere; ſed ea properantius, quam aes mutuum, reddere, ipſe ab nullo repetere: magis id laborare, vti illi quamplurimi deberent: ioca, atq; ſeria cum humillimis agere: in operibus, in agmine, atq; ad vigilias multus adeſſe: neque interim, quod praua ambitio ſolet, conſulis, aut cuiuſquam boni famam laedere: tantummodo neque conſilio, neq; manu alium priorem pati: pleroſq; anteuenire. quibus rebus, & artibus breui Mario, militibusq; cariſſimus factus. At Iugurtha, poſtquam oppidum Capſam, alioſq; locos munitos, & ſibi vtiles, ſimul & magnam pecuniam amiſerat; ad Bocchum nuntios mittit, quã primum in Numidiam co

pias adduceret: proelij faciundi tempus adeſſe. quem, vbi cunctari accepit, & dubium, belli atque pacis rationes trahere: rurſus, vti antea, proximos eius donis corrumpit: ipſiq; Mauro pollicetur Numidiae tertiam partem, ſi aut Romani, Africa expulſi, aut, integris ſuis finibus, bellum compoſitum foret. eo praemio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham accedit. ita, amborum exercitu coniuncto, Marium, iam in hiberna proficiſcentem, uix decima parte die reliqua inuadunt, rati noctẽ, quae iam aderat, & victis ſibi munimento fore: &, ſi viciſſent, nullo impedimento, quia locorum ſcientes erant; contra Romanis vtrumque caſum in tenebris difficilem fore. igitur ſimul conſul ex multis de hoſtium aduentu cognouit: & ipſi hoſtes aderant; & prius quã exercitus aut inſtrui, aut ſarcinas colligere, denique, ante quam ſignum, aut imperium vllum accipere quiuit, equites Mauri, atque Getuli, non acie neque vllo more proelij, ſed cateruatim, vti quoſque fors conglobauerat, in noſtros concurrunt. qui omnes trepidi improuiſo metu, attamen virtutis memores aut arma capiebant, aut capientes alios ab hoſtibus defenſabant: pars equos eſcendere, obuiam ire hoſtibus: pugna latrocinio magis, quã proelio ſimilis fieri: ſine ſignis, ſine ordinibus, equites, pedites permixti caedere alios, obtruncare multos: contra aduerſos, acerrime pugnantes, a tergo circumuenire: neque virtus, neque arma ſatis tegere; quia hoſtes numero plures, & vndique circumfuſi erant. de-

nique Romani veteres, nouique, & ob ea ſcientes belli, ſi quos locus, aut caſus coniunxerat, orbes facere: atque ita ab omnibus partibus ſimul tecti, & inſtructi hoſtium vim ſuſtentabant. neque in eo tam aſpero negotio Marius territus, aut magis, quam antea, demiſſo animo fuit; ſed cum turma ſua, quam ex fortiſſimis magis, quam familiariſsimis parauerat, vagari paſſim: ac modo laborantibus ſuis ſuccurrere, modo hoſtes, vbi confertiſſimi obſtiterant, inuadere manu: conſulere militibus, quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat. iamq; dies conſumptus erat, cum tamen barbari nihil remittere; atque, vti reges praeceperant, noctem pro ſe rati, acrius inſtare. tum Marius ex copia rerum conſilium trahit: atque, vti ſuis receptui locus eſſet, colles duos propinquos inter ſe occupat. quorum in vno, caſtris parum amplo, fons aquae magnus erat: alter vſui opportunus, quia, magna parte editus & praeceps, pauca munimenta quaerebat. ceterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare iubet. ipſe paullatim diſperſos milites, neque minus hoſtibus conturbatis in vnum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem ſubducit. ita reges, loci difficultate coacti, proelio deterrentur; neq; tamen ſuos longius abire ſinunt, ſed, vtroq; colle multitudine circumdato, effuſi conſedere. dein, crebris ignibus factis, plerumq; noctis barbari more ſuo laetari, exſultare, ſtrepere uocibus: et ipſi duces feroces, quod non fugere, ac pro victoribus agere. ſed ea cun-

cta Romanis ex tenebris, & editioribus locis faci lia viſu, magnoq; hortamento erant. plurimum vero Marius hoſtiũ imperitia confirmatus, quam maximum ſilentium haberi iubet: ne ſigna quidem, uti per vigilias ſolebant, canere: deinde, vbi lux aduentabat, defeſſis iã hoſtibus, ac paullo ante ſomno captis, de improuiſo vectigales, item cohortium, turmarum, legionum tubicines ſimul omnes canere, milites clamorem tollerẽ, atque portis erumpere iubet. Mauri, atque Getuli, ignoto & horribili ſonitu repente exciti, neq; fugere, neq; arma capere, neque omnino facere, aut prouidere quicquam poterant: ita cunctos ſtrepitu, clamore, nullo ſubueniente, noſtris inſtantibus, tumultu, terrore, formidine, quaſi vaecordia, acceperat. denique omnes fuſi, fugatique: arma, & ſigna militaria pleraque capta: pluresq; eo proelio, quam omnibus ſuperioribus, interempti. nam ſomno, & metu inſolito impedita fuga. dein Marius, vti coeperat, hiberna propter commeatum, in oppidis maritimis agere decreuerat. neque tamen victoria ſocors, aut inſolens factus, ſed pariter, ac ſi in conſpectu hoſtium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextimos, in ſiniſtra parte A. Manlius cũ funditoribus, & ſagittariјs, praeterea cohortes Ligurum curabat: primos, & extremos cum expeditis manipulis locauerat tribunos. perfugae, minime cari, & regionum ſcientiſſimi, hoſtium iter explorabant. ſimul conſul, quaſi nullo impoſito, omnia prouidere: apud omnes adeſſe, laudare, et increpare

crepare merentes. ipſe armatus, intentusq; erat. item milites cogebat, neque ſecus, atq; iter faceret, caſtra munire, excubitum in porta cohortes ex legionibus, pro caſtris equites auxiliarios mittere; praeterea alios ſuper vallum in munimentis locare, vigilias ipſe circuire, non tam diffidentia futurorum, quae imperauiſſet, quam vti militibus exaequatus cum imperatore labor volentibus eſſet. Et ſane Marius illoq; alijsq; temporibus Iugurthini belli, pudore magis, quam malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant: quod a pueritia conſuetam duritiam, & alia, quae ceteri miſerias vocant, voluptati habuiſſet. niſi tamen reſp. pariter, ac ſaeuiſſimo imperio, bene atq; decore geſta. Igitur quarto deniq; die haud longe ab oppido Cirtha vndiq; ſimul ſpeculatores citi ſeſe oſtendunt: quare hoſtis adeſſe intelligitur. ſed quia diuerſi redeuntes, alius ab alia parte, atq; omnes idem ſignificabant; conſul incertus, quonam modo aciem inſtrueret, nullo ordine commutato, aduerſum omnia paratus ibidē opperitur. igitur Iugurthā ſpes fruſtrata, qui copias in quattuor partes diſtribuerat, ratus ex omnibus aeque aliquos ab tergo hoſtibus venturos. Interim Sulla, quem primum hoſtes attigerant, cohortatus ſuos, turmatim, & quammaxime confertis equis, ipſeq; alijq; Mauros inuadunt: ceteri in loco manentes, ab iaculis, eminus emiſſis corpora tegere, &, ſi qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites proeliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux fi

lius eius adduxerat, neq; in priore pugna, in itinere morati, adfuerant, poſtremã Romanorũ aciem inuadunt. tũ Marius apud primos agebat, quod ibi Iugurtha cũ plurimis erat. dein Numida, cognito Bocchi aduentu, clam cũ paucis ad pedites conuertit: ibi Latine (nã apud Numantiam loqui didicerat) exclamat, noſtros fruſtra pugnare: paullo ante Mariũ ſua manu interfectum: ſimul gladiũ ſanguine oblitum oſtendere, quem in pugna, ſatis impigre occiſo pedite noſtro, cruentauerat. quod vbi milites accepere, magis atrocitate rei, quã fide nuntij, terrentur: ſimulq; barbari animos tollere, & in perculſos Romanos acrius incedere. iamq; paullum à fuga aberant, cũ Sulla, profligatis ijs, quos aduerſum ierat, rediens ab latere Mauris incurrit. Bocchus ſtatim auertitur. at Iugurtha, dum ſuſtentare ſuos, & prope iam adeptã victoriã retinere cupit, circumuentus ab equitibus, dextra ſiniſtra, omnibus occiſis, ſolus inter tela hoſtiũ vitabundus erumpit. atq; interim Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio ſuis, quos pelli iam acceperat. deniq; hoſtes iam vndiq; fuſi. tũ ſpectaculũ horribile in campis patentibus; ſequi, fugere; occidi, capi; equi, atq; viri afflicti: ac multi, vulneribus acceptis, neq; fugere poſſe, neq; quietem pati, niti modo, ac ſtatim concidere: poſtremo omnia, qua viſus erat, conſtrata telis, armis, cadaueribus, & inter ea humus infecta ſanguine. Poſtea loci conſul, haud dubie iam victor, peruenit in oppidum Cirtham, quo initio profectus intenderat. eo poſt diem quintum,

quam iterum barbari male pugnauerant, legati a Boccho veniunt: qui regis verbis ab Mario petiuere, duos quamfidiſſimos ad eum mitteret: velle de ſuo, & de populi R. commodo cum ijs diſſerere. ille ſtatim L. Sullam, & A. Manlium ire iubet. qui, quamquam acciti ibant; tamen placuit, verba apud regem facere; vti ingenium aut auerſum flecterent, aut cupidum pacis vehementius accenderent. itaque Sulla, cuius facundiae, non aetati, a Manlio conceſſum, pauca verba huiuſcemodi locutus eſt. Rex Bocche magna laetitia nobis eſt, cum te, talem virum, dij monuere, vti aliquando pacem, quam bellum, malles; neu te optimum cum peſſimo omnium Iugurtha miſcendo commaculares; ſimul nobis demeres acerbam neceſſitudinem, pariter & te errantem, & illum ſceleratiſſimum perſequi. ad hoc, populo R. iam a principio inopi, melius viſum eſt, amicos, quam ſeruos, quaerere: tutiuſque rati, volentibus, quam coactis, imperitare. tibi vero nulla opportunior amicitia noſtra: primum, quod procul abſumus; in quo offenſae minimum, gratia par, ac ſi prope adeſſemus: dein, quod parentes abunde habemus; amicorum neque nobis, neque cuiquam omnium ſatis fuit. atque hoc vtinam a principio tibi placuiſſet: profecto ex populo R. ad hoc tempus multo plura bona accepiſſes, quam mala perpeſſus es. ſed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui ſcilicet placuit & vim, & gratiam noſtram te experiri: nunc, quando per illam li-

cet, feſtina: atque, uti coepiſti, perge. multa, atque opportuna habes, quo facilius errata officijs ſuperes. poſtremo hoc in pectus tuum demitte, numquam populum R. beneficiis victum eſſe. nam, bello quid valeat, tute ſcis. Ad ea Bocchus placide & benigne. ſimul pauca pro delicto ſuo verba facit: ſe non hoſtili animo, ſed ob regnum tutandũ arma cepiſſe: nam Numidiae partem, unde Iugurtham expulerit, iure belli ſuam factam: eam vaſtari a Mario, pati nequiuiſſe: praeterea, miſſis ante Romam legatis, repulſum ab amicitia: ceterum vetera omittere, ac tum, ſi per Marium liceret, legatos ad ſenatum miſſurum. Dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Sullae & Manlij, metuens id, quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hibernaculis compoſito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiſcitur in loca ſola, obſeſſum turrim regiam, quo Iugurtha perfugas omnes praeſidium impoſuerat. tum rurſus Bocchus feliciter, ſeu reputando, quae ſibi duobus proelijs euenerant, ſeu admonitus ab alijs amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia neceſſariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validiſſima erant. eos ad Mariũ, ac dein, ſi placeat, Romam legatos ire iubet: agendarum rerum, & quocumque modo belli componendi licentiam ipſis permittit. illi mature ad hiberna Romanorum proficiſcuntur. deinde a latronibus Getulis in itinere circumuenti, ſpoliatiq; pauidi,

 di,

di,ſine decore ad Sullam profugiunt;quem conſul, in expeditionem proficiſcens,pro praetore relique rat: eos ille non pro vanis hoſtibus, vti meriti e-rant,ſed accurate,& liberaliter habuit.quare bar bari,& famam Romanorum auaritiae falſam, & Sullam ob munificentiam in ſeſe agnitam,amicum rati.nam etiã tum largitio multis ignota erat:mu-nificus nemo putabatur,niſi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. igitur quaeſtori mandata Bocchi patefaciunt: ſimul ab eo petunt, vti fautor,conſultorq; ſibi adſit:copias,fidem, ma-gnitudinem regis ſui,& alia, quae aut vtilia, aut beniuolentia eſſe credebant, oratione extollunt: dein, Sulla omnia pollicito, docti, quomodo apud Marium,item apud ſenatum verba facerent, circi ter dies XL. ibidem opperiuntur. Marius,poſtquã confecto negotio,quo intenderat, Cirtham rediit; de aduentu legatorum certior factus, illoſque, & Sullam ad ſe venire iubet:itemq; L.Bellienum prae torem ab Vtica,praeterea omnes vndiq; ſenatorij ordinis;quibus cum mandata Bocchi cognoſcit: in quibus legatis poteſtas eundi Romam fit: ab con-ſule interea indutiae poſtulabantur. ea Sullae, & pleriſque placuere:pauci ferocius decernunt,ſcili-cet ignari humanarum rerum,quae fluxae,& mo biles ſaepius in aduerſa mutantur. ceterum Mau-ri,impetratis omnibus rebus,tres Romam profecti ſunt cum C. Octauio Rufone, qui quaeſtor ſtipen-dium in Africam portauerat: duo ad regem rede-unt.ex his Bocchus cum cetera, tum maxime be-

nignitatem, & ſtudium Sullae lubens accepit Romae quoque legatis eius, poſtquam, erraſſe regem, & Iugurthae ſcelere lapſum, deprecati ſunt, amicitiā et foedus petentibus hoc modo reſpondetur. Senatus & populus R. beneficij, & iniuriae memor eſſe ſolet: ceterum Boccho, quoniam paenitet, delicti gratiam facit: foedus, & amicitia dabuntur, cum meruerit. Quibus rebus cognitis, Bocchus per litteras a Mario petiuit, vt Sullam ad ſe mitteret; cuius arbitratu de communibus negotijs conſuleretur. is miſſus cum praeſidio equitū, atque peditum, funditorum, baleariorum: praeterea iere ſagittarij, & cohors Peligna cum velitaribus armis, itineris properandi cauſa: neque his ſecus, atque alijs armis, aduerſus tela hoſtium, quod ea leuia ſunt, muniti. ſed in itinere quincto deniq; die Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cū mille non amplius equitibus ſeſe oſtendit: qui temere & effuſe euntes, Sullae, alijsq; omnibus & numerum ampliorem vero, & hoſtilem metum efficiebant. igitur ſe quiſque expedire: arma, atque tela temptare, intendere: timor aliquantus, ſed ſpes amplior quippe victoribus, & aduerſum eos, quos ſaepe vicerant. interim equites, exploratum praemiſſi, rem, vti erat, quietam nuntiant. Volux adueniens quaeſtorem appellat; dicitq; ſe a patre Boccho obuiam illi ſimul, & praeſidio miſſum. deinde eum, & proximum diem ſine metu coniuncti eunt. poſt, vbi caſtra locata, & diei veſper erat, repente Maurus, incerto vultu, pauens, ad Sullam accurrit;

rit; dicitq; ſibi a ſpeculatoribus cognitum, Iugurtham haud procul abeſſe; ſimul, vti noctu clam ſecum profugeret, rogat, atq; hortatur. Ille animo feroci negat ſe totiens fuſum Numidã pertimeſcere: virtuti ſuorum ſatis credere: etiamſi certa peſtis adeſſet, manſurum potius, quam, proditis, quos ducebat, turpi fuga, incertae, ac forſitan poſt paullo morbo interiturae vitae, parceret. ceterum ab eodem monitus, vti noctu proficiſcerentur, conſiliũ adprobat: ac ſtatim milites cenatos eſſe in caſtris, ignesq; quamcreberrimos fieri, deinde prima vigilia ſilentio egredi iubet. Iamq; nocturno itinere feſſis omnibus, Sulla pariter cum ortu ſolis caſtra metabatur; cum equites Mauri nuntiant, Iugurthã, circiter duum milium interuallo, ante eos conſediſſe. quod poſtquam auditum eſt; tum vero ingens metus noſtros inuadit: credere ſe proditos a Voluce, et inſidijs circumuentos. ac fuere, qui dicerent manu vindicandum, neque apud illum tantum ſcelus inultũ relinquendum. At Sulla, quamquam eadem aeſtimabat, tamen ab iniuria Maurum prohibet: ſuos hortatur, vti fortem animum gererent: ſaepe ante a paucis ſtrenuis aduerſus multitudinẽ bene pugnatum. quanto ſibi in proelio minus pepercissent, tanto tutiores fore: nec quemquam decere, qui manus armauerit, ab inermis pedibus auxilium petere, in maximo metu nudum, & caecum corpus ad hoſtes uertere. dein Volucem, quoniam hoſtilia faceret, Iouem maximum obteſtatus, vt ſceleris, atque perfidiae Bocchi teſtis adeſſet, caſtris

abire iubet. Ille lacrimans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Iugurthae; cui videlicet ſpeculanti, iter ſuum cognitum eſſet: ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet; & ſpes, opesque eius omnes ex patre ſuo penderent; credere, illum nihil auſurum palam, cum ipſe filius teſtis adeſſet: quare optimum factu videri, per media eius caſtra palam tranſire; ſeſe, vel praemiſſis, vel ibidem relictis Mauris, ſolum cum Sulla iturum. Ea res, uti in tali negotio, probata: ac ſtatim profecti, quia de improuiſo acceſſerant, dubio atque haeſitante Iugurtha, incolumes tranſeunt. deinde paucis diebus, quo ire intenderant, peruentum eſt. Ibi cum Boccho Numida quidam, Aſpar nomine, multum & familiariter agebat, praemiſsus ab Iugurtha, poſtquam Sullam accitum audierat, orator, & ſubdole ſpeculatum Bocchi conſilia: praeterea Dabar, Manſugradae filius, ex gente Maſiniſſae, ceterum materno genere impar (nam mater eius ex concubina orta erat) ob ingenii multa bona Mauro carus, acceptusq; quem Bocchus fidum eſſe Romanis multis antea tempeſtatibus expertus, ilico ad Sullam nuntiatum mittit, paratum ſeſe facere, quae populus R. vellet: colloquio diem, locum, tempus ipſe deligeret: conſulta ſeſe omnia cum illo integra habere: neu Iugurthae legatum pertimeſceret: accitum eſſe, quo res communis licentius gereretur: nam ab inſidiis eius aliter caueri nequiuiſſe. Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quam ob ea, quae praedi-

cabat,

cabat, ſimul Romanos, & Numidam ſpe pacis detinuiſſe: multumque cum animo ſuo voluere ſolitum, Iugurtham Romanis, an illi Sullam traderet: libidinem aduerſum nos, metum pro nobis ſuaſiſſe. Igitur Sulla reſpondit, pauca ſe coram Aſpare locuturũ, cetera occulte, aut nullo, aut quam pauciſſimis praeſentibus: ſimul edocet, quae ſibi reſponderentur. Poſtquam, ſicuti voluerant, congreſſi; dicit ſe miſſum a conſule veniſſe quaeſitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret. Tunc rex, vti praeceptum fuerat, poſt diem decimum redire iubet; ac nihil etiam nunc decreuiſſe, ſed illo die reſponſurum. Deinde ambo in ſua caſtra digreſſi. ſed vbi plerumque noctis proceſſit; Sulla a Boccho occulte accerſitur: ab vtroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. praeterea Dabar internuntius, ſanctus vir, iurat ex ſententia amborum: ac ſtatim ſic rex incipit. Numquam ego ratus ſum fore, vti rex maximus in hac terra, & omnium, quos noui, opulentiſſimus, priuato homini gratiam deberem & mehercule Sulla, ante te cognitum, multis orantibus, aliis vltro egomet opem tuli, nullius indigui. id imminutum, quod ceteri dolere ſolent, ego laetor: fuerit mihi eguiſſe aliquando pretium tuae amicitiae; qua apud animum meum nihil carius habeo. id adeo experiri licet; arma, viros, pecuniam, poſtremo quidquid animo libet, ſume, vtere: &, quoad viues, numquam tibi redditam gratiam putaueris: ſemper apud me integra erit: denique nihil, me ſciente, fruſtra voles.

nam, vt ego aeſtimo, regem armis, quam munificentia, vinci, minus flagitioſum. ceterum de rep. veſtra, cuius huc curator miſſus es, paucis accipe. Bellum ego populo R. neque feci, neque factum vmquam volui: fines meos aduerſum armatos armis tutatus ſum. id omitto: quando vobis ita placet, gerite, vti vultis, cum Iugurtha bellum: ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipſam fuit, non egrediar, neque intrare Iugurtham ſinam. praeterea, ſi quid meque vobiſque dignum petieris, haud repulſus abibis.

Ad ea Sulla pro ſe breuiter, & modice, de pace & de communibus rebus multis diſſeruit. denique regi patefecit, quod polliceatur, ſenatum & populum R. quoniam amplius armis valuiſſent, non in gratia habituros: faciendum aliquid, quod illorum magis, quam ſua, retuliſſe videretur: id adeo in promptu eſſe; quoniam Iugurthae copiam haberet: quem ſi Romanis tradidiſſet, fore vt illi plurimum deberetur: amicitiam, foedus, Numidiae partem, quam nunc peteret, tunc vltro aduenturam. Rex primum negitare: affinitatem, cognationem, praeterea foedus interueniſſe: ad hoc metuere, ne fluxa fide vſus, popularium animos auerteret; quis & Iugurtha carus, & Romani inuiſi eſſent. denique ſaepius fatigatus, leniter ex voluntate Sullae omnia ſe facturum promittit. ceterum ad ſimulandam pacem, cuius Numida, defeſſus bello, auidiſſimus erat, que vtilia viſa, conſtituunt. ita, compoſito dolo, digrediuntur. At

rex

rex poſtero die Aſparem, Iugurthae legatum, appellat: dicitq; ſibi per Dabarem ex Sulla cognitum, poſſe condicionibus bellum componi: quamobrem regis ſui ſententiam exquireret. ille laetus in caſtra Iugurthae proficiſcitur: deinde ab illo cuncta edoctus, properato itinere, poſt diem octauum redit ad Bocchum; & ei nuntiat, Iugurtham cupere omnia, quae imperarentur, facere, ſed Mario parum confidere: ſaepe antea cum imperatoribus Romanis pacem conuentam, fruſtra fuiſſe: ceterum Bocchus, ſi ambobus conſultum, & ratam pacem vellet, daret operam, vt vna ab omnibus, quaſi de pace, in colloquium veniretur; ibiq; ſibi Sullam traderet: cum talem virum in poteſtate habuiſſet; tum fore, vti iuſſu ſenatus, populique R. foedus fieret; neque hominem nobilem non ſua ignauia, ſed ob remp. in hoſtium poteſtate relictum iri. Haec Maurus ſecum ipſe diu voluens, tandē promiſit: ceterum dolo, an vero cunctatus, parum comperimus. Sed plerumque regiae voluntates, vt vehementes, ſic mobiles, ſaepe ipſae ſibi aduerſae. Poſtea, tempore & loco conſtituto, in colloquium vti de pace veniretur, Bocchus Sullam modo, modo Iurgurthae legatū appellare: benigne habere: idem ambobus polliceri. illi pariter laeti, ac ſpei bonae pleni eſſe. ſed nocte ea, quae proxima fuit ante diem colloquio decretum, Maurus, adhibitis amicis, ac ſtatim immutata voluntate, remotis ceteris, dicitur ſecum ipſe multum agitauiſſe, vultu, corporis motu pariter atque a-

nimo varius: quae ſcilicet, tacente ipſo, occulta, oris immutatione pateſeciſſe. tamen poſtremo Sullā acceſſiri iubet; & ex illius ſententia Numidae inſidias tendit. deinde, vbi dies aduenit; & ei nuntiatum eſt, Iugurtham haud procul abeſſe; cum paucis amicis, & quaeſtore noſtro, quaſi obuius honoris cauſa procedit in tumulum facillimū viſum inſidiantibus: eodem Numida cum pleriſque neceſſariis ſuis inermis, vti dictum erat, accedit: ac ſtatim, ſigno dato, vndique ſimul ex inſidijs inuaditur. ceteri obtruncati: Iugurtha Sullae vinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus eſt.

Per idem tempus aduerſum Gallos ab ducibus noſtris Q. Caepione, & C. Manlio male pugnatū. quo metu Italia omnis contremuerat. illique, & inde vſque ad noſtram memoriam Romani ſic habuere; alia omnia virtuti ſuae prona eſſe; cum Gallis pro ſalute, non pro gloria, certare. Sed poſtquam bellum in Numidia confectum; & Iugurtham Romam vinctum adduci nuntiatum eſt: Marius conſul abſens factus eſt; & ei decreta prouincia Gallia: isque K. Ian. magna gloria conſul triumphauit. Ex ea tempeſtate ſpes, atque opes ciuitatis in illo ſitae.

FINIS.

PETRVS VICTORIVS LECTORI.

CONTIGIT extremo hoc tempore, quo multar. mearũ vigiliarum opus edebam vt Iuntis noſtris, typographis, commodum eſſet excudere, quae reſtant, monimenta C. Criſpi. impulſus igitur amore, quo ſemper hunc magnum rerum ſcriptorem proſecutus ſum, experiri volui, ſi poſſem opera ac ſtudio meo meliorem ipſum reddere, ideſt aliquid macularum delere, quae adhuc pulcherrimũ ipſius corpus deformant, quamuis non defuerint, qui hoc ſedulo prius fecerint, & non parum etiã ipſi profuerint, praeſertim cũ nactus olim eſſem vetuſtiſsimũ ipſius exemplar, litteris Longobardis exaratum: &, vt videbatur, ſatis correctum atque emendatum: plurimis certe locis valde diſtans à peruulgata lectione: atque id non inepte, neque imperite. Vt autem tutius hoc facerem, deprompſi duos, antiquos itidem libros è Medicea bibliotheca, quos conſulerem; ac viderem, ſi conuenirent ipſis cum priore illo, quo multum antea vſus fue-

ram: cuiuſque ope locos non nullos reſtitue-ram, vt ſi conſentientes omnes inter ſe animaduertiſſem, audacius poſſem me totum ad auctoritatē eorū conferre. quod minime factum eſt. cautius igitur, timidiusque multo aliquid immutaui, praeſertim cum ex varijs duabus, pluribusque etiam vnius loci lectio nibus, ſatis idoneus ſenſus, nec ſordidis etiā vocibus expreſſus, eliceretur. Cum autem alia quoque ſit ratio, non mala illa quidem, tollendi menda quaedam è veteribus auctoribus, obſeruare videlicet, quomodo grammatici ſuperioris aetatis legerint, cum teſtimonia inde citant, qua libri, ſi non integri, ſaltē minus multo contaminati erant, hanc quoq; non omnino certam, & indubitatam inueni: neque enim ſemper illi, libros ante oculos habebant, ſed plerumque memoriam ſequebantur, quae ſaepe imbecilla & fluxa eſt. perſpicitur hoc uerum eſſe: Demetrius namque, ille Phalereus, adducit exempla nō pauca è Platone, & alijs quoq; ſcriptoribus, longe aliter atque illa nunc apud auctores ipſos in fidelibus etiam libris legantur: legiq; prorſus debeant. Sed etiam Quintilianus, cum locum eum illuſtrem huius ipſius ſcriptoris ſignificaret, quo de Carthaginis immenſis opibus, imperijque amplitudine loquitur, inquit. Nam de Carthagine tacere ſatius puto, quam parum dicere, cum apud

auctο-

auctorem legatur, ſilere melius puto. Quin etiam M. Varro apud Terentium legit & interpretatur Scortatur, potat, olet vnguenta, de meo, cum in omnibus libris (habemus autem huius comici antiquiſsimos & fideliſsimos) ſcriptum ſit, obſonat, potat. Haec igitur me ſemper hortata ſunt, vt conſiderate admodum me in hoc negotio gererem: parumque, aut nihil coniecturae, atque ingenio tribuerem. Quare, quod antea cuſtodiui, idem nunc in paruo hoc meo labore diligenter ſeruaui, quo inſtituto meo valde delector: video enim non paucos, qui aliter manus admouerunt optimis auctoribus: ipſiſq; prodeſſe ſtuduerunt, potius illis non mediocriter obfuiſſe. Cum autem de incerta variaque lectione huius ſcriptoris locutus ſim, adponam hic non nullas è multo pluribus varietatibus, quas in ipſo nactus ſum, difficultatis huius facti declarandae cauſa.

Varietates Lectionum.

18.b.	ne contra remp. ſentiret.	vt contrà remp. diſſentiret.
25.	fingere alia,	fingere alia omnia,
31.	omnes feroces aderunt.	illi audaciores erunt.
33.	neque tam facile.	nil tam difficile.
32.	neque conſuli.	neque conſiliari.
38.b.	ingenio validus.	ingenio valido.
eadem	dolis interfeciſſet.	fraude interfeciſſet.
43.b.	Nunc neque.	Nunc quoniam neque.
60.	inſenſi adeſſe.	quidã, inſeſſi. alius, infeſti.
61.	clamore concurritur.	clamore curritur.
64.b.	lenius agere.	lenius agitare.
eadem	fruſtra incoeptum.	fruſtrari incoeptũ.
66.	tum contra Metellum.	tum, propter filij imprudentiam, contra.
ead.b.	eorum modo.	eorum ſolummodo.
eadem	in imperatorem.	imperatoris.
67.b.	alius alium.	alij alios.
eadem	milites perculſi improuiſo.	milites improuiſo.
69.	nequa ex eo negotio ſeditio oriretur.	ne quod ex eo negotio bellum oriretur.
70.	& alia aquae idonea.	atq; alia idonea.
71.b.	memorabile facinus.	mirabile facinus.
eadem	eam rem nos.	eius rei nos.
72.b.	exercitus cõueniunt.	exciti conueniunt.

73. *incerta pro certis.* *certa pro incertis.*
77. *laxius licentiuſque.* *latius licentiuſque.*
78. *diſtribuerat.* *diſtribuebat.*
79. *pollicetur ſe ſe itineris periculique ducem.* *pollicetur ſeſe ducem itineris, periculique nihil eſſe docet.*
80.b. *perſecutus parum.* *perſecutus hiſtoriam parum.*
81. *humillimis agere.* *humillimis & magnis agere.*
83.b. *ad pedites conuertit.* *ad pedites conuertitur.*
85.b. *reſpondetur.* *reſponderunt.*
eadem. *ſed in itinere quincto denique die.* *ſed quincto die.*
87. *vir iurat ex ſententia amborum:ac.* *vir ex ſententia amborum adhibetur.*
ead.b. *ego populo R.* *ego cum populo R.*
id omitto. *id vero omitto.*
88. *ſed plerumque.* *nam plerumque.*

Libet quoque paucos quoſdam ex his, quos cor rexi ope eorundem librorum, locos indicare, primumque, vbi perperam in excuſis erat 17. Cum ad iuſiurandum populares ſceleris ſui addiceret, reſtitui adigeret; cum autem planum ſit ita morem fuiſſe loquendi, cum id gereretur, exemplis, quae multa occurrunt, ſuperſedebo.

61. aciem, quam diffidens virtuti militum, arte ſtatuerat; perſpicuum eſt arcte legi debere, quod confirmat ἀτίθιτιν *, infra poſitum, latius. Plautus quoque hoc aduerbio vſus eſt. Quamquam illum mater arcte, contenteque habet. In cunctis tamen excuſis falſo prius legebatur, arte. Infra etiam 68. quam arctiſſime legi debet: vbi tamen, culpa operarum, quam artiſſime in noſtro quoque legitur.*

84.b. pro, Bocchus ſcilicet, emendaui Bocchus feliciter; vt in omnibus manu ſcriptis inueni, et quodam etiam olim excuſo. Apparet locum deprauatum poſtea fuiſſe à quodam ſiniſtro correctore, qui mutauit, quod ſaepe indocti & audaces faciunt, id, quod non intelligebat. Scholion etiam in vetuſto exemplari, à me inuentum, declarat antiquam ac veram hanc eſſe lectionem, quam vt confirmarem, ipſum adpoſui: neque enim ad ſententiam inde eruendam, magnopere requirebatur. eſt autem hoc, ideſt ſuam felicitatem.

eſt

Viſum eſt etiam mihi monere lectorē, vt, quod adnotaui in varijs lectionibus 66. diligenter ponderet: neque enim arbitror omnino, quod adiunxi ſpernendum eſſe, maxime cum inuenerim in vetuſtiſsimo libro, Propter filij imprudentiam: duo enim videtur oſtendere auctor voluiſſe, quae ambo valda moleſta fuerint Mario, cum accepit uocem illam Metelli. Vnum autem ſolum expoſitū eſt, quod ſcilicet aduerſatus ſit voluntati honorique ipſius: alterum, quod fortaſſe ſignificant ea verba, vt veriſimile eſt, quod fecit illum ſimilem puero: rerumque imperito.

Errata operarum.

20.*b.*	*praeſidium.*	*praeſidium:*
22.	*proſcripti,parentes.*	*proſcripti parentes,*
A 29.	*perſequere.*	*perſequare*
B 33.	*Catilinam initio.*	*Catilinam in initio:*
41.*b.*	*ac dein.*	*ac dehinc.*
50 *b.*	*ſecceſsione.*	*ſeceſsione.*
51.	*maius decus.*	*maius dedecus.*
61.	*arte.*	*arcte.*
61.*b.*	*foret.*	*fert.*
66.*b.*	*v ſellam.*	*vt ſellam.*
68.	*quam artiſsime.*	*quam arctiſsime.*
	cauſam decere.	*cauſam dicere.*
73.*b.*	*huſcemodi.*	*huiuſcemodi.*

18
x 8
144